

રાખનાં રમકડાં

(પથદર્શક હળવા લેખો)

ચંદ્રકાન્ત રાવ

સી/૧૩, કસ્તુરીનગર, માંજલપુર નાશ,
લાલબાગ રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૦૪
સંપર્ક : (રહે.) ૦૬૫-૨૬૫૭૩૫૮

: પ્રકાશક :

અમ. અમ. સાહિત્ય પ્રકાશન

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા
મહાવીર માર્ગ, આણંદ-૩૮૮૦૦૧

Rakh na Ramakkadan

The Articles Enlightening the way of life
by Chandrakant Rao

© Kalaben Rao

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૧૨

નક્કેલા : ૧૦૦૦

મૂલ્ય રૂ. : ૧૮૫

રાખનાં રમકડાં

ચંદ્રકાન્ત રાવ

ટાઈપ સેટીંગ :— Mayur's

સભાવટ :— ગુર્જરી સાહિત્યાલય, ડકોર

મુદ્રક :— ચરોતર સાહિત્યાલય, નાયાદ

વિકેતા :— અમ. અમ. સાહિત્યપ્રકાશન
પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

મહાવીર માર્ગ, આણંદ

મુદ્રક :— અર્પણ પ્રિન્ટરી, આણંદ

અર્પણ

મારાં સહધર્મયારિણી

સૌ. કલાબેનનો સપ્રેમ.
જીવન-ખાગનાં ફૂલ અને કાંટા વીણાતાં
વીણાતાં ૧૮૫૦ થી શક્ર થયેલું આપણું
પ્રેમલ સાહુચર્ચદ્ય અખંડ રહો.

શ્રી ચંદ્રકાંત રાવનાં અન્ય પુસ્તકો

નવલક્ષણ :-

૧. પ્રેમદીવાની (ત્રણ આવૃત્તિ)
૨. આચાધના (ગ્રન્થસ્થ અને ધારાવાહિક)
૩. જેલમ જંપી ગઈ (બે આવૃત્તિ)
૪. સામે કાંઠે શ્યામ (બે આવૃત્તિ)
૫. રમતા રમાડે રચ
- ૫-એ. સ્નેહવર્ષા ('પ્રેમદીવાની'ની બીજી આવૃત્તિ)
૬. કુમકુમ પગલે

વાતસંગ્રહ :-

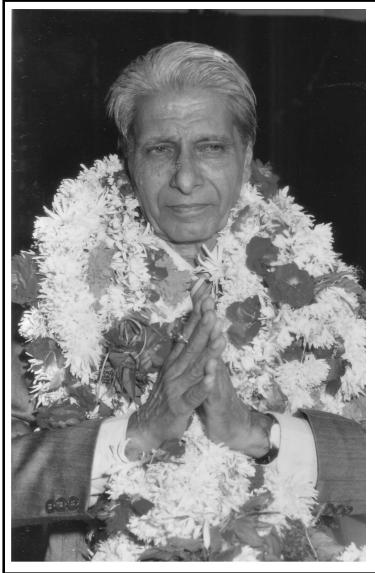
૧. સ્નેહદીપ	૨. ઘરભાણી
૩. આંબાની ડાળે	૪. પીળાં પાંડાની લીલાશ
૫. તપોવન	
હવે પછી :- ૬. કોડિયાનો ઉજાસ	

કાવ્યસંગ્રહ :-

૧. ગોરી મારા ગામની	૨. ઝરમર ઝરમર
૩. અલ્લક દલ્લક	૪. શ્રદ્ધા
૫. સળગી રહી છે સરહદે	

બાળકાવ્ય સંગ્રહ :-

૧. છબછબિયાં	૨. ચાંદામામા પોળી
૩. મોહન મોરલીવાળો	૪. છુક છુક ગાડી
૫. હસતો રમતો ગાય કનૈયો	૬. નંદ ઘેર આનંદ ભયો
હવે પછી :- ૭. મામાનું ઘર કેટલે? ૮. આવ રે વરસાદ	
ચિંતન લેખો :- ૧. વિસામો	૨. દીવાદંડી ૩. ગોરસ
૪. આસપાસ	૫. રાખનાં રમકડાં

લેખકશ્રી
ચંદ્રકાન્ત રાવણો
ભવ્ય સત્કાર
સમારંભ

મંત્રી, પ્રમુખ અને ટ્રોસ્ટી જેવા વિવિધ હોદાઓ
પર રહી શ્રી બ્રહ્મભક્ત વિદ્યોત્તેજક મંડળની સતત ૫૦
વર્ષ (૧૯૬૦ થી ૨૦૧૦) નિષ્ઠાભરી સેવા કરનાર શ્રી
ચંદ્રકાન્ત રાવણો ભવ્ય સત્કાર સમારંભ યોજી સંસ્થાએ
એમને માનપત્ર તથા એક લાખ ડાયિયાની થેલી અર્પણ
કર્યા હતાં. ફૂલોના ઢગાલાની સુવાસ સાથે સેવાની સુવાસ
શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈના મુખ પર કેવી વિલસી રહી છે!
(થેલીમાં ડાયિયા પાંચ હજાર ઉમેરી ડા. એક લાખ પાંચ
હજાર શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈએ સંસ્થાને પરત કર્યા હતાં.)

કરવું તેવું જ ભરવું

ભૂખ્યા આખલાને યોપાસ ચરવું,
અહીં તો કરવું તેવું જ ભરવું.
ભેલાણ કરશે જે જન પરનું,
તે નુકશાન કરશે નિજ ઘરનું!

અટકચાળાથી આધા જ રહેવું,
અહીં તો કરવું તેવું જ ભરવું.

કુમારો ધનના ઢગાલા કરે,
તો દયા દાન કયાંથી સૂઝે?
એકડે એકથી પડશે ગણવું,
અહીં તો કરવું તેવું જ ભરવું!

રોતાની આંખ કદી લોહી હશે,
તો આશિષ દિલથી દેશે,
સૂરજ-તાપ્યા સાગરના જલનું,
વરસાદ થઈ ઉપરથી વરસાવું,
અહીં તો કરવું તેવું જ ભરવું!

- ચંદ્રકાન્ત રાવ

- : લેખકો ભાવકોના પ્રતિભાવો :-

પરમ સ્નેહીશ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈ,

કુશળ છણો. તમારી ‘કુમકુમ પગલે’ નવલકથા મળી. આમાં હિતિખસ અને કલ્યાણ દ્વારા કથાની સુંદર ભાત ઉપસાવી છે, એ પ્રસંગ કરે તેવી છે. વડોદરામાં તમારી સુંદર સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓથી પણ વાકેફ રહું છું અને તેનો આનંદ અનુભવું છું.

(પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાલ દેસાઈ)

જાણીતા લેખક અને પૂર્વ પ્રમુખ:

ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ)

સ્નેહધીન

કુમારપાલનાં સ્મરણ

શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈની શૈલી શ્રી રમણલાલ દેસાઈની શૈલી જેવી છે.

(“કુમકુમ પગલે” ના લોકાર્પણ પ્રસંગો)

- પદ્મશ્રી સિતાંશુ મહેતા

તમે વિવિધ સ્વરૂપે વાર્તાં તત્ત્વ પ્રગટ કરો છો એ તમારી સર્જક તરીકેની ગતિ સૂચ્યવે છે. સરળ છતાં હઠયંગમ ભાવ નિરૂપણ એ તમારી વિશેષતા છે... તમે શબ્દને તપ રૂપે આરાધ્યો છે. (‘આંખાની ડણે’ના અવલોકનમાંથી) ડૉ. પ્રવીણ દરજી

શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈ અભિજાત પુરુષ છે, આગળ વધીને કહું તો તેઓ અજાતશરૂ છે... તેઓ કવિતા, વાર્તા, નવલ તો લેખે છે જ, પણ

પ્રબોધક-સંસ્કારી સાહિત્ય ય લખે છે. (‘વિસામો’ પુસ્તક અંગે પ્રતિભાવ)
(લુણાવાડા)

પદ્મશ્રી ડૉ. પ્રવીણ દરજી

તમારી વાર્તાઓ શ્રેયસાધક છે. શૈલીની સરળતા ને સ્પષ્ટતા પણ નોંધપાત્ર છે. અમિનંદન. (‘આંખાની ડણે’નો પ્રતિભાવ)

સુરત (૨૨-૪-૦૩)

ડૉ. જ્યંત પાઠક
(જાણીતા કવિ, લેખક)

પ્રિય ભાઈ,

‘જેલમ જંપી ગઈ’ (નવલકથા) સંબંધે વિમોચન વેળા હું થોડુંક બોલ્યો હતો. મને એ નવલકથા ખૂબ ગમી છે. એની ત્રીજી આવૃત્તિ થાય તો નવાઈ નહિ. કોઈ ફિલ્મ કંપનીએ એનું પિકચર ઉતારવું જોઈએ. સફળ ચલાયિત્રની બધી જ સામગ્રી એમાં ભરપેટે છે.

શુભેચ્છાઓ સાથે -

‘અનામી’ના જ્યશિવ(ડે. રણજિત પટેલ)

સમાજના વિવિધ વર્ગમાંથી આવેલ આ વાર્તાઓ સમાજની રૂઢિઓ, તેના તાણાવાણા, માનવીની સંવેદનાઓ, સંબંધો અને તેની નાજુકાઈને સ્પર્શી જાય એ રીતે મૂકી છે, તે જ આ સંગ્રહ (‘પીળા પાંદડાંની લીલાશ’)ની ખૂબી છે. આ સંગ્રહની વાર્તાઓ માનવીના મનના ઊંડામાં લઈ જાય છે.

(“પીળા પાંદડાંની લીલાશ” ની પ્રસ્તાવનામાંથી)
(વડોદરા)

ડૉ. પ્રદીપ પંડ્યા (જાણીતા નવલકથાકાર, વાર્તાકાર)

‘પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા’ ના પ્રમુખશ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવ મોટી ઉમરે બાળકાબ્ય સર્જન તરફ વળ્યા તે ખૂબીની વાત છે.. એમનાં કાવ્યોમાં વૈવિધ્ય, ગેયતા અને કલ્પનાર્થીલતા છે...

ડૉ. લવકુમાર દેસાઈ (નાટ્યકાર, ચિંતક, વિવેચક)

નવલકથાકાર અને વાર્તાકાર શ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવ ‘ધબદ્ધબિયાં’ દ્વારા બાળકાબ્યો લઈને આવે છે એ ઘણી મોટી વાત છે. એમાં એમના અનુભવનો નિયોગ હોય.

ડૉ. ચિનુ મોટી
(જાણીતા શાયર, નાટ્યકાર, વિવેચક, ચિંતક)

બાળમાનસને કેન્દ્રમાં રાખીને, કાવ્યોના વિષય, ભાષા વગેરેનું ચયન અને પ્રયોગ એટલાં સરળ, સહજ અને સ્વાભાવિક છે કે ક્યાંય દુર્બોધ્યતાનો અહેસાસ થતો નથી.

- ડૉ. રશીદ મીર(જાણીતા શાયર, તંત્રીશ્રી : ‘ધબક’)

હરીન્દ્ર દવે પણી આવી નવલકથા (‘સામે કાંઠે શ્યામ’) વાંચવા મળી. રાધા આજીવન કૃષ્ણથી વિરહિત રહી, તેમ તમે પણ ‘અલ્યા’ને વિરહીણી મૂકી છે તે વાર્તાકારની સફળતા છે. વચ્ચે વચ્ચે ગીતો પણ રંગ પૂરે છે. નવલિકા લેખક તરીકે તો તમને ઘણા વખતથી ઓળખતો આવ્યો છું. ઘન્યવાદ

- રામજીભાઈ કરિયા
(જાણીતા લેખક) (કરી)

તમારી નવલકથા ‘સામે કાંઠે શ્યામ’ વાંચી. અલ્યા અને મૌલિકના અમદાવાદની પશ્ચાદભૂમિમાં રચાએલ કથા રસપદ છે. મજા આવી.
સ્નેહધીન

પ્રિયકાન્ત પરીખ (લોકપ્રિય નવલકથાકાર)

અમદાવાદ

United States Library of Congress,
New Delhi, India.

Dear Sir,

we have received a work of which you are the author. In order to process it, we need some data.. The information sent by you will be used to distinguish your name from other persons listed in the catalogs of American Libraries.

Sincerely Yours,
(Mrs.) Eunice Stutoman Gupta

‘પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા’ જેવી ગુજરાતની જ્યાતનામ સાહિત્યિક સંસ્થાના પ્રમુખ તરીકે કાર્યરત એવા શ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવની ખૂબ જ લોકભોગ્ય પાંચ નવલકથાઓ (‘પ્રેમધીવાની’ થી ‘સામે કાંઠે શ્યામ’)અને ‘સ્નેહધીન’ જેવા નવલિકા સંગથે ગુજરાતી સાહિત્યને એમનું ઉત્તમ નજરાણું છે.

- યશવંત કરીકર
(જાણીતા વાર્તાકાર, કવિ, ચિંતક, વિવેચક)

આપની કૃતિઓથી હું પ્રભાવિત થયો છું. સારી અને સાચી લાગણી
આપણો સમાજ સમજે એ જ અભ્યર્થના... સ્નેહધીન,

- બી. એલ. રાવ (અમેરીકા)

તમે ભલે 'ચન્દ્ર' કહેવાયા, પણ કાવ્યમોતી ચરનારા યે છો.

(‘ગોરી મારા ગામની’ કાવ્યસંગ્રહનો પ્રતિભાવ) (૧૧-૧૧-૦૭)
શદેશ્યામ શર્મા (જાણીતા લેખક, વિવેચક, ચિંતક)

શ્રી રાવ નવલકથાકાર અને વાર્તાકાર તરીકે જ્યાતનામ હોવાથી અને
અનેક સામયિકોમાં એમની કૃતિઓ પ્રગટ થતી હોવાથી લેખન-નિપૂણતા
એમની પાસે હોય તે સ્વીકારી શકાય.

- રવિન્દ્ર દાકોર
(‘કિતાબઘર’, લોકસત્તા-જનસત્તા)

સ્નેહીશ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈ,
તમે સંસ્કારનગરી વડેદચાની સાહિત્યિક-સાંસ્કૃતિક-શૈક્ષણિક-પ્રવૃત્તિઓમાં
સક્રિયતા દ્યાખવાની સાથે નવલકથા અને નવલિકા સાહિત્યના સર્જનમાં
રસ દ્યાખવ્યો છે એ અભિનંદનીય છે.
(અમદાવાદ)

પ્રા. પ્રસાદ બ્રહ્મભંડ (જાણીતા વિવેચક, ચિંતક)

પ્રિયશ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈ,

આપની સુંદર નવલિકાઓ વાંચી, માણી... નવલિકામાં ખૂબ જ
ટૂંકા વ્યાપમાં ચમત્કૃતિ ઉત્પત્ત કરવી એ અધરું કામ છે. આ કળા આપે
સુપેરે સિધ્યાહ્યત કરી છે. આપ ‘પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા’ જેવી માતબાર
સંસ્થાના પ્રમુખ છો એ ગૌરવની વાત છે.

નટવરલાલ અમ. બ્રહ્મભંડ
B.A., LL.B., I.R.S.C.

F.I.C.A. (Advocate) (મુંબઈ 26-7-04)

ગામ તડકો, આકાશ, પરોઢ, પૂર્વની સિંદુરી રંગી સંધ્યાના સિંદુરિયા
શાસની અનુભૂતિનું કથન શ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવની કવિયેતનાની ઉપલબ્ધ
છે... ‘મેળામાં મહાલતી ગોરી મારા ગામની’... ગતિશીલ શબ્દચિત્ર રચની
આ શબ્દવલિની નિર્બાજ પ્રાસાદિક બાની કેવી તો ભાવસૂચિ રથે છે!
કવિ મસ્તરંગી પ્રકૃતિઓના અસાધ્યા સ્વસ્થ દર્શાનને નિરૂપે છે, એ કવિ
શ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવની યેતનાની ઉપલબ્ધિને પોંકીએ....

- ડૉ. સુભાષ દવે (જાણીતા વિવેચક, લેખક)
‘ગોરી મારા ગામની’ના લોકપણ પ્રસંગે

ટૂંકી વાર્તા, કાવ્યો, ચિંતનલેખ, રેડિଓ નાટક, બાળ સાહિત્ય અને નવલકથા...
આ વૈવિધ્યને અંકે કરી સર્જન કેરીએ ચાલનાર ચંદ્રકાન્ત રાવનાં નિખાલસતા,
નભ્રતા અને સાધગી સૌને સ્પર્શી જાય છે.

- ચંબક જોધી (‘દિવ્યભાસકર’ દૈનિક)

‘ગોરી મારા ગામની’ કાવ્યસંગ્રહનો ઉજાસભયો ઉધાડ જ સુંદર શબ્દરચનાના આવિષ્કારથી થયો છે : ‘તડકો ભરી લો ગજવે મારા ગામનો, કેવું ઊજળું અર્ણી આકાશ છે !’ લાલિત્યસભર લયની શફ્ટાળુતા આ કાવ્યસંગ્રહ (‘ગોરી મારા ગામની’)નો શાસ છે... શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈએ આ કાવ્યસંગ્રહમાં નારીને અનેકરૂપે કાવ્યસવરૂપે સમરી છે અને કંડારી છે. કવિશ્રીએ આ સંગ્રહમાં વિષય વૈવિધ્ય સાથે હાઈકુ, મુક્તકો, અધિંદ્સ કાવ્યો, ગજલો, ગરબા, ગીતો, વગેરે આમે જ કરી તેમના વર્ણના કાવ્યો, અને કવિઓ સાથેના સંબંધોનું નવનીત પાર્થ્યું છે..

- શ્રી કીર્તિકાન્ત પુરોહિત

(જાણીતા ગજલકાર, વાર્તાકાર, ગીતકાર)

ઘૈવનનું મનોખારી, નિર્મળ, સુભગ, સાત્ત્વિક વર્ણન તથા શબ્દ-ચિત્રાત્મક કાવ્યો વાંચકોના દિલમાં સાધારીકરણનો ભાવ ઉત્પન્ન કરી જાય છે. કવિ અનુભવે છે તેવો જ ભાવ વાંચકો પણ અનુભવે છે.

પ્રો. રમણભાઈ ટક્કર - ‘ગીતાપ્રેમી’

(‘ગોરી મારા ગામની’નો પ્રતિભાવ)

Dear Shri Rao,

Thank you for your Tribute to Late U. S. President John F. Kennedy... I have pleasure in Forwarding it to Mrs. Kennedy, who i am sure will appreciate it.

Donald To Shea

(Director, United States Information Service)

શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈ રાવ,

‘સ્નેહદીપ’ વાર્તાસંગ્રહમાં જાચે જ સ્ત્રીનાં કલ્યાણકારી અને મંગલમય સ્વરૂપોના પાવક પ્રસંગ છે. તે સર્વ ગમ્યા, માણ્યા અને તે માટે આપના સુકાર્યને બિરદાવવા ‘સંસ્કાર પારિસ્થિક’ એનાયત કરતાં આનંદ અનુભવું છું... હાઈક અભિનંદન....

વિકૃતભાઈ પટેલનાં સ્નેહ સ્મરણ.

(નિયામક : ‘સંસ્કાર પરિવાર’)

પ્રસ્તાવના....

‘રાખનાં રમકડાં’ ના પ્રારંભે....

આ સંસારમાં માણસનું જીવન ક્ષણભંગુર છે. અને રાખનાં રમકડાંની લેખ ગમે ત્યારે અચાનક સમાઝ થઈ જાય એવું છે એમ સૌ કહે છે અને સમજે પણ છે, છતાં એ સંસારને જ સાચો માની આપણે સૌ ધેવટ સુધી વર્તીએ છીએ. કદાચ આ સંસારનું ચક અવિરત ફરનું રહે ઓ માટે આવી માયા જરૂરી પણ છે જ. પણ આ સંસારમાંના પ્રવાસ દરમિયાન પોતાના જીવનની ઉધ્રીગતિ માટે થોડું ભાચું બાંધતા રહેવાની એક સારી ટેવ પણ સંસારીઓને છે. એથી જ ‘રાખનાં રમકડાં’ જેવા આવા હુણવા ચિંતનલેખોની ઉપયોગિતા પણ છે.

માટે જ આ પ્રકારના લેખોનો મારો આ પાંચમો સંગ્રહ વાંચકોના હાથમાં મૂકૃતાં આનંદ અનુભવું છું. આમાંના કેટલાક લેખ દૃષ્ટાંતકથા સ્વરૂપે છે, તો કેટલાક ચિંતનાત્મક છે. આ પુસ્તકમાંના કેટલાક લેખો ‘આકાશવાણી’ ના ‘અમૃતધારા’ કાર્યક્રમમાં પ્રસારિત થઈ ગયા છે, તો ઘણા લેખ અન્ય સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલા પણ છે.

આ પ્રકારનાં પુસ્તકો ખૂબ આવકાર્ય બને છે એવા સ્વાનુભવથી જ આવા લેખોને પુસ્તકસ્થ કરવાનું ઉચિત લાગે છે.

મને ખાત્રી છે કે ‘રાખનાં રમકડાં’ ના આ લેખો વાંચવાનું સૌને ગમશે. મારા સાહિત્યથી આનંદિત થઈને મને પ્રકાશનમાં પ્રોત્સાહિત કરનાર શ્રીયુતા ભાલચંદ્રભાઈ એલ. રાવ (શ્રી. બી. એલ. રાવ - કહીપુર) યુ. એસ. એ. નો હું હદ્દયપૂર્વક આભાર માનું છું. એમના જીવન કાર્યને જોઈને થાય છે કે શ્રી અને સરસ્વતીનો સંગમ એક સંસ્કારી સજજનમાં થયો છે!

મારા સાહિત્યલેખનના પ્રેરણાભળ સમાં મારાં ધર્મપત્ની સૌ. કલાખેનનો હુંમેશાં અવિસમરણીય સહુકાર રહ્યો છે. એ પ્રભુની કૃપા જ ગણપાય.

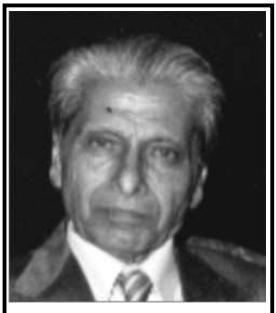
આ પુસ્તકનું સમયસર પ્રકાશન કરવા ખફલ એમ. એમ. સાહિત્યપ્રકાશન (આણંદ) વાગ્દા શ્રી યાકુબભાઈને પણ ધન્યવાદ ધર્ટે છે.

અંતમાં, વાંચકોના પ્રતિભાવની આપેક્ષા સહ -

- ચંદ્રકાન્તા રાવ.

સી./૧૩, કર્સુરીનગર,
માંજલપુર નાડા, લાલબાગ રોડ,
વડોદરા-૩૬૦૦૦૪
ફોન: ૨૬૫૭૩૫૬

લેખકનો પરિચય

નામ :- ચંદ્રકાન્ત હરગોવિંદદાસ રાવ.
(M.A., M.Ed.)

જન્મ :- ૨-૨-૧૯૩૦

વતન :- અધ્યાલિયા (જિ.ભરૂચ)

કર્મભૂમિ :- વડોદરા (૧૯૪૦ થી....)

અભ્યાસ :- એમ.એસ.યુનિવર્સિટી, વડોદરામાંથી બી.એ. (ઓનસ),
બી.એડ., એમ.એ. અને એમ.એડ. જેવી ડિગ્રીઓ મેળવી. બી.એ.
માં આર.બી.જી.એચ. કાંટાવાલા પ્રાઇઝ અને એ.કે.ત્રિવેદી પ્રાઇઝ
મેળવ્યાં. કોલેજ કાળથી જ લેખન વાચનનો શોખ. એમ.એ.ના અભ્યાસ
દરમિયાન F.S.R. કાઉન્સીલમાં ચૂંટાયા.

- ૧૯૫૭ થી ૧૯૫૫ આચાર્ય : શ્રી નવદુર્ગા હાઈસ્ક્યુલ, ઉમદ્વા.
- ૧૯૫૯ થી ૧૯૮૮ શ્રી નારાયણ હાઈસ્ક્યુલ, વડોદરામાં અધ્યાપન
કાર્ય.
- વડોદરા શહેર માધ્યમિક શિક્ષક સંઘમાં ઉપપ્રમુખ અને પ્રમુખ
તરીકે ચૂંટાયા.
- મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી, વડોદરા જેવી
આંતરરાષ્ટ્રીયખ્યાત યુનિવર્સિટીની સેનેટમાં બે વાર રસાકસીભરી
ચૂંટણીમાં સેનેટર તરીકે ચૂંટાયા. ‘ગુજરાતસમાચાર’માં ‘દીવાદાંડી’
અને ‘સાંસારિકા’ નામક સામાહિક કોલમના પૂર્વ કટારલેખક.

- ગુજરાત રાજ્ય માધ્યમિક શિક્ષક સંઘ મહામંડળ, અમદાવાદમાં
ઉપપ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયા.
- વડોદરા શહેર વાલી મંડળના પૂર્વમંત્રી અને ઉપપ્રમુખ.
- ગુજરાતની જાણીતી સાહિત્યિક સંસ્થા ‘પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સમા’
વડોદરાના વર્તમાન પ્રમુખ અને ટ્રસ્ટી.
- ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી (ગાંધીનગર)ની સામાન્ય સમાના
પ્રતિનિધિ (૨૦૦૩ થી....)
- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (અમદાવાદ)ની મધ્યસ્થ સમિતિના
સભ્ય (૨૦૦૫ થી ૨૦૦૮)
- ‘પ્રેમદીવાની’ થી ‘કુમ કુમ પગલે’ જેવી છ સામાજિક
નવલકર્થાઓ અને છ નવલિકા સંગ્રહો (‘સ્નેહદીપ’ – ‘ધર
ભણી’ અને ‘આંબાની ડાળે’)ના લેખક તથા ‘ધબદ્ધબિયાં’ અને
‘ચાંદામામા પોળી’ જેવા બાલકાવ્ય સંગ્રહોના કવિ. ‘ગૌરી મારા
ગામની’ (કાવ્ય સંગ્રહ)ના કવિ.
- બે નવલકર્થાઓ ધારાવાહિક રૂપે પણ પ્રગટ થઈ છે.
- ‘આકાશવાણી’ પરથી વાર્તાઓ, કાવ્યો, નાટકો, ચિત્રનલેખો વગેરે
પ્રસારિત થયાં છે અને થાય છે. ટી.વી. પરથી નાટકો ટેલીકાસ્ટ
થયાં છે.
- **Reference India, Twentieth century Distinguished who is who** અને **Indo Arab who is who**
જેવાં પાંચેક આંતરરાષ્ટ્રીય ગ્રંથોમાં શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈનો પરિચય
દુનિયાના લખખ્રતિષ્ઠિત મહાનુભાવો સાથે પ્રગટ થયો છે.

- ‘બ્રહ્મભવ મિત્ર મંડળ’ વડોદરાના પૂર્વ મંત્રી અને ‘વડોદરા બ્રહ્મભવ સમાજ’ના સ્થાપક પ્રમુખ.
- કારેલી બાગ, વડોદરામાં છાત્રાલય અને બે કોમ્પ્યુનીટી હોલ સાથે વિશાળ કેમ્પસ ધરાવતી શૈક્ષણિક સંસ્થા શ્રી બ્રહ્મભવ વિદ્યોતેજક મંજળના પૂર્વ મંત્રી, ઉપપ્રમુખ, પ્રમુખ અને ટ્રસ્ટી.
- ‘ભવ ભાસ્કર’ (માસિક)ના તંત્રી લગભગ ઉપ વર્ધની તંત્રી તરીકેની સેવા.
- શ્રી બ્રહ્મભવ વિદ્યોતેજક મંડળે સન્માન કરી રૂ. એક લાખની ઘેલી શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈને અર્પણ કરી હતી, જેમાં રૂ. પાંચ હજાર ઉમેરી તેમણે સંસ્થાને પરત કરી હતી.
- તેમના ધર્મપત્ની સૌ. કલાબેન જાણીતા લેખક પત્રકાર સ્વ. શ્રી પ્રહલાદભાઈ બ્રહ્મભવ (અમદાવાદ)નાં પુત્રી છે. અને ‘બ્રહ્મભવ ભગિની મંડળ’, વડોદરાનાં પૂર્વપ્રમુખ છે.
- ‘દૂરદર્શન’(અમદાવાદ) પરથી શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈની દીર્ઘ સાહિત્યિક સફર એમની મુલાકાતરૂપે ટેલીકાસ્ટ થઈ છે.

-: અનુક્રમણિકા :-

ક્રમ	વાર્તાનું નામ	પાન નં.
૧.	રાખનાં રમકડાં	૧
૨.	શરણાગત	૬
૩.	આનંદ	૧૦
૪.	દરિયો	૧૪
૫.	લક્ષ્મણ-રેખા	૧૮
૬.	કોથ	૨૧
૭.	... અથવા એ મરી જશો!	૨૫
૮.	ઘાટે બાંધણી હોડી વધોડી જા	૩૧
૯.	જાઓ અને ચાલો	૩૫
૧૦.	નોબેલ પ્રાઇજ તમારું છે	૪૧
૧૧.	સમદદ્ધિને સર્વ સમાન	૪૫
૧૨.	બે ફૂતરાંની વાત	૪૮
૧૩.	સાથી હાથ બઢાના	૫૪
૧૪.	ઢીટ	૫૮
૧૫.	ઘાર કી ગંગા...	૬૩
૧૬.	ઘર	૭૩
૧૭.	મરી મરીને જીવતો માણસ	૮૧
૧૮.	રાત	૮૬
૧૯.	સાધુ તો ફરતા ભલા	૮૨

૨૦. પનઘટ -----	૮૨	૪૨. કહાની ઘર ઘર કી -----	૨૦૪
૨૧. પરોપદેશો-----	૮૭	૪૩. વિચારીને ઉચ્ચાર વાણી-----	૨૦૬
૨૨. આકાશ -----	૧૦૩	૪૪. વૃક્ષારોપણ -----	૨૧૩
૨૩. હેવાન બન ગયા ઈન્સાન -----	૧૦૭	૪૫. વૈષ્ણવજન -----	૨૧૭
૨૪. ધરતી -----	૧૧૩	૪૬. અંતરની એરણી પર -----	૨૨૧
૨૫. મુઝે બુદ્ધા મિલ ગયા! -----	૧૧૭	૪૭. ત્યાગ -----	૨૨૮
૨૬. સંતોષ -----	૧૨૩	૪૮. ક્ષમા -----	૨૩૨
૨૭. વીજળીને ચમકારે -----	૧૨૭	૪૯. પુષ્પ તણી પાંડિયે બેસી -----	૨૩૫
૨૮. તો ખંડેરની ભસ્મકણી -----	૧૩૧	૫૦. સારથી -----	૨૩૮
૨૯. અંતર્યામી -----	૧૩૪	૫૧. કસ્તૂરી કુંડલ બસે -----	૨૪૩
૩૦. ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનો પત્ર -----	૧૩૮	૫૨. ભાગી જનારા જીતતા નથી -----	૨૪૮
૩૧. પ્રભુને પામવા -----	૧૪૧	૫૩. નાનાની મોટાઈ! -----	૨૫૫
૩૨. શરદ પૂનમની રાત જો -----	૧૪૩	૫૪. ધન્ય તે નવયૌવન -----	૨૬૧
૩૩. ઊર્મિલાની કેફિયત -----	૧૪૭	૫૫. સીમાબધ્ય નથી શાણી -----	૨૬૭
૩૪. પ્રારંભ અને પુરુષાર્થ -----	૧૫૧	૫૬. પરથર્મો ભયાવહ -----	૨૭૨
૩૫. આપણો ગરબો -----	૧૫૫	૫૭. ઢોલિયા ઢાણી રાખશે -----	૨૭૭
૩૬. વિદ્યા પરા દેવતા -----	૧૬૧	૫૮. હે નગરજનો...! -----	૨૮૩
૩૭. મારો મોહ નાટ થયો છે -----	૧૬૫		
૩૮. સાટેહે સ્વર્ગમાં -----	૧૬૬		
૩૯. મોટા ગજાના મુખી -----	૧૮૮		
૪૦. આરતી એમ.બી.બી.એસ. થઈ -----	૧૯૪		
૪૧. જાગતાં જ ઝડપાયાં! -----	૨૦૦		

૧. રાખનાં રમકડાં

આ પૃથ્વી પર લાખો જીવો છે. હજારો જીવ જંતુઓ તો એવાં સૂક્ષ્મ છે કે જેને આપણે નરી આંખે જોઈ પણ શકતા નથી. આપણે શ્વર્સીએ છીએ એ હવામાં, આપણા પીવાના પાણીમાં, દૂધમાં-અરે, અનેક વસ્તુઓમાં સૂક્ષ્મ જીવાણુંઓ છે. એ સૂક્ષ્મ જંતુથી માંડી દેડકાં, પતંગિયાં વગેરે નાનાં જીવો અને જંતુઓથી આગળ વધીએ તો વાધ, સિંહ-ગુરું અને હાથી જેવાં મહાકાય અને શક્તિશાળી પ્રાણીઓ પણ આ જગતમાં છે. છતાં આ બધાં પ્રાણીઓમાં સર્વશ્રેષ્ઠ અને શક્તિમાન પ્રાણી માનવ ગણાય છે. પોતાની બુધ્ધિશક્તિથી માણસ વાધ, સિંહ અને હાથી જેવાં ભયાનક હિંસક પ્રાણીઓને પણ વશ કરી, પોતાની આજ્ઞા પ્રમાણે એમની પાસે કામ કરાવે છે. આમ સૌથી બુધ્ધિશાળી પ્રાણી માણસ

છે. માટે જ મનુષ્યાવતારને ઉત્તમ કહ્યો છે. શાસ્ત્રોના મતાનુસાર માત્ર મનુષ્ય જન્મથી જ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

પણ આ શ્રેષ્ઠ માનવ-યોનિમાં જન્મ થયો હોવા છતાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવના માણસો હોય છે અને દરેકની વિચારસરણી જુદી હોય છે. દરેકનાં આચરણ જુદાં હોય છે અને ગુણાવગુણમાં ય ઘણો ભેદ હોય છે. બુધ્ય જેવા મહાત્મા બનવાની ક્ષમતા ધરાવતા માણસો ઘાતકી, હિંસક ગ્રાસવાદી પણ બની શકે છે અને બને પણ છે. માટે જ માણસે સારા સંગથી, સારા વાંચનથી સારા વિચારો કરી પોતાના આત્માના ઉધ્ધાર માટે સતત જાગ્રત રહેવું જોઈએ.

માણસનો સૌથી મોટો દુર્ગુણ છે એનું મિથ્યાભિમાન. મિથ્યાભિમાની માણસને પોતાની મર્યાદાઓનું ભાન હોતું નથી. પોતે જ ઉત્તમ છે, પોતે જ સર્વશક્તિમાન છે, પોતે જ સાચો ને સારો છે એવા ખયાલો માણસને પતન તરફ દોરી જાય છે.

‘હું કરું હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા,
શક્તનો ભાર જેમ શ્વાન તાડો’

- એમ કહી નરસિંહ મહેતાએ મિથ્યાભિમાની માણસના માનસનો સચોટ રીતે ઘ્યાલ આપ્યો છે. ગાડા નીચે ચાલનારા કૂતરાનો ગાંધું ચાલે છે એમાં કશો જ ફાળો નથી, છતાં એ એવું માને છે કે ‘ગાંધું મારે કારણે જ ચાલે છે’; તેમ મિથ્યાભિમાની માણસ પણ સ્થૂલ સંપત્તિની પ્રાપ્તિથી એમ જ માને છે કે એની

બુધિશક્તિથી જ આ બધું પ્રામ થયું છે. અરે, જગતનો કારોબાર જાણે પોતાને કારણે જ ચાલતો હોય એવા અમમાં એ રાચે છે. પણ એને જ્યાલ નથી કે આ માનવદેહ તો ‘રાખનાં રમકડાં’ જેવો છે. એક કવિ કહે છે તેમ : ‘જિતની ચાવી દી શ્રીરામને, ઉતના ચલે ખિલૌના’ ભગવાને આપેલી ચાવી ઉતરી જતાં માણસરૂપી રમકડું નિષ્ઠાણ બની જશે. શેક્સપીયરે પણ કહ્યું છે કે -

This world is a stage - આ દુનિયા તો રંગભૂમિ છે. દરેક નટ પડદા આગળ આવી પોતાનો રોલ ભજવી જતો રહે છે. આપણો પણ વિશ્વની રંગભૂમિ પર આવા નટ જ છીએ. કવિ અવિનાશ વ્યાસે ગાયું છે : ‘રાખનાં રમકડાં ને રામે રમતાં રાખ્યાં રૈ, મૃત્યુ લોકની માટીમાંથી માનવ કહીને ભાખ્યાં રે...’ ભાષા જુદી પણ બધાંનો કહેવાનો અર્થ તો એ જ કે ‘આ માનવદેહ ક્ષાણભંગુર છે, માટે કશો ગર્વ ન કરવો.’ ‘ગર્વ કિયો સોઈ નર હાર્યો’ કહી કવિ અનેક દાખાંતો દ્વારા કહે છે કે ‘ભગવાન આગળ કોઈનું મિથ્યાભિમાન ચાલતું નથી.’ અને જે પોતાના દુઃખભર્યા સમયે ભગવાનને સાચા દિલથી યાદ કરે છે એની મદદે એ આવે પણ છે. કબીરજીનો દોહો છે :

‘માટી કહે કુંભારકો, તું ક્યા રોંટે મોહી
એક દિન ઐસા આયેગા મેં રોહુંગી તોહી.’

માટીને પગથી ગોલતા કુંભારને માટી કહે છે કે ‘હે માનવી, તું આજે ભલે મને પગ નીચે કચેડે પણ અંતે તો એક

દિવસ હું જ તને મારામાં સમાવીશ.’ કવિએ ગાયું છે : આકાશ પે ઉડનેવાલા મિઠી મેં મીલ જાયેગા। આમ મિથ્યાભિમાનીને તો સંતોને જ્ઞાનીઓ અનેક દાખાંતો દ્વારા એની મર્યાદાનું ભાન કરાવે છે.

મિથ્યાભિમાની માણસ અંત સુધી એ નથી સમજતો કે આ જીવન ક્ષાણભંગુર છે. કોનો ક્યારે ક્યાં કેવી રીતે ક્ષય થશે એ કોઈ જાણતું નથી. દસ મિનીટ પહેલાં જે માણસ પાસે હતો તે એને ઘેર પહોંચતાં પહેલાં જ સ્વધામ સિધાવે એનાથી વધારે જીવનની અનિશ્ચિતતા કેવી હોય?

‘પાની કેરા બુદબુદા, અસ માનસ કી જાત,
દેખત હી છિપ જાયેગા, જ્યોં તારા પરભાત.’

આ દોહામાં કવિ માનવ જીવનને પાણીનો પરપોટો કહે છે. પાણીના પરપોટાનું જીવન કેટલી ક્ષાણ? એવું જ માણસના અસ્તીત્વનું પણ છે. વહેલી સવારે તારો પ્રકાશે એનું પ્રકાશવું કેટલી વારનું? સૂર્યોદય સુધી જ ને? માનવજીવન પણ આવું જ ક્ષાણભંગુર અને નાશવંત છે. ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુનને કહે છે કે – ‘આ યુધ્ઘભૂમિમાં સામે ઊભેલાં સર્વને મેં મારી જ નાખ્યાં છે, નિમિત્તમાત્ર ભવ (તું નિમિત્તમાત્ર થા) અને ભગવાન વિશ્વર્ધન દ્વારા અર્જુનને આ દશ્ય બતાવે છે. આમ જ જીવનમાં બનતું બધું જ ભગવાને અગાઉથી કરી રાખેલું છે, માણસે તો માત્ર નિમિત્ત જ બનવાનું છે. છતાં મૂર્ખ માનવી કર્તૃત્વનો ભાર લઈ, જવાબદારી સ્વીકારી હેરાન થાય છે.

માટે જ માણસે નમ્ર, નિરાભિમાની અને પ્રમાણિક બની,
ઈશ્વરને આરાધી, અમરત્વ પામવા મથુરું એમાં જ જીવનની
સાર્થકતા છે. એક કવિ માણસની મર્યાદા આંકતાં કહે છે :

‘પ્રભુથી જ સહુ કંઈ થાય છે, અમથી થાય ન કાંઈ,
રાઈનો પર્વત કરે, પર્વત રાઈની માંહી -’

ઈશ્વર જેવા મહાન કલાકારે બનાવેલાં ‘રાખનાં રમકડાં’ જેવા
આપણે સૌનરસિંહ મહેતાનું માનવજીવન વિષેનું નીચેની પંક્તિમાં
દશવિલું તત્ત્વજ્ઞાન સમજ શકીએ તો કાયા ને માયાના અટપટા
ખેલનો ઘ્યાલ આવી શકે. નરસિંહ મહેતા કહે છે :

‘જગીને જોઉં તો જગત દીસે નહિ,
ઉંમાં અટપટા માર્ગ ભાસે.’

કઠપૂતળીના ખેલની લાકડાની ઢીગલીઓને શી ખબર કે એમને
નચાવવાનારો દોરી સંચાર કરતો નટ તો પડદાની પાઇળ બેઠો
છે! ‘રાખનાં રમકડાં’ એટલે જ માનવજીવનની ક્ષાશભંગુરતા.

(‘આકાશવાણી’ પરથી ‘અમૃતધારા’માં પ્રસારિત)

૨. શરણાગત

શરણાગત એટલે શરણે આવેલું, અથવા શરણાર્થી.
શરણાગત તરીકે કોઈ માણસ અથવા પશુ-પંખી પણ હોઈ શકે.
શરણે આવેલાને આશરો આપી એની રક્ષા કરવી એ સદ્ગૃહસ્થની
ફરજ છે. જો કે આનો આધાર ક્યારેક સંજોગો પર પણ હોય છે.
ક્યારેક ‘શરણ્ય’ એટલે કે શરણદાતા થવું એ કઠિન હોય છે અને
શરણદાતાની કસોટી કરે એવું પણ હોય છે. છતાં માણસની
સાચી માણસાઈનાં દર્શન પણ એમાં જ થાય છે.

એક શિકારી એક પક્ષીનો શિકાર કરવા એની પાઇળ
પડ્યો હતો. પક્ષી ખૂબ શ્રમપૂર્વક ઉડતું ઉડતું જઈ એક બાગમાં
બેઠેલાં એક રાજાની સોડમાં લપાઈ ગયું. થોડી જ વારમાં શિકારી
ત્યાં આવી પહોંચ્યો ને પંખી પોતાનો શિકાર હોવાથી એ પોતાને
સોંપવાની સ્પષ્ટ ના પાડી, ત્યારે શિકારીએ કહ્યું : ‘શિકાર કરવો

એ મારો વ્યવસાય છે.. એ દ્વારા હું મારા કુટુંબનું ભરણપોષણ કરું છું.. જો આપ મારા શિકારની રક્ષા કરવા ઈચ્છતા હો તો આપના શરીરમાંથી મને પક્ષીના વજન જેટલું માંસ આપી દો.' શિકારીની સાચી વાત રાજા સમજ્યા અને એ માટે સંમત થયા, પણ શરણાર્થીની રક્ષા કરવાના પોતાના રાજ્યધર્મ અને માનવધર્મથી ન ડયા!

કોઈ માણસ કે પશુ પંખી કેટલી બધી લાચાર પરિસ્થિતિમાં હોય ત્યારે બીજાને શરણે જાય છે! બાકી, શરણાર્થી થવું કોને ગમે? આવા શરણાર્થીની રક્ષા કરી આપણે માનવધર્મ બજાવીએ એમાં જ સાચી માણસાઈ છે. યુધ્યમાં હારેલા દેશનું લશ્કર જીતેલા શત્રુને શરણે જાય છે. જીતેલા દેશના સત્તાધીશો દુશ્મનના સિપાહીઓને માફ કરી એના દેશના અધિકારીઓને પાછા સૌંપે છે. આમ શરણાર્થીની રક્ષા દુશ્મનો પણ કરે છે. રામાયણમાં સુગ્રીવ શ્રીરામને શરણે જાય છે ને પોતાના બળવાન ભાઈના ગ્રાસથી બચાવી પોતાની રક્ષા કરવા કહે છે. ત્યારે શ્રીરામ સુગ્રીવના ભાઈ વાલીનો વધ કરીને શરણાગત સુગ્રીવની રક્ષા કરે છે. એ જ રીતે રાવણના ગ્રાસથી ગ્રસ્ત એનો ભાઈ વિભીષણ શ્રીરામને શરણે આવે છે. તેની રક્ષા કરી શ્રીરામ રાવણનો વધ કરી વિભીષણને લંકાનો રાજા બનાવે છે. માટે જ બૌધ્ધો કહે છે : 'બુધ્ય શરણં ગચ્છામિ!' ભક્ત શ્રદ્ધાપૂર્વક પોતાના ઉપાસ્ય દેવને શરણે જાય જ. ભગવાન શ્રી દાતાત્ર્યની સુતિ કરતાં શ્રી રંગ

અવધૂત એમનો માટે કહે છે : 'બ્રહ્મા હરિહરનો અવતાર, શરણાગતનો તારણહાર.' આમ શરણાગતની રક્ષા કરવી એ ભગવાનનું અનન્ય લક્ષણ છે.

હિન્દીમાં 'શરણાગત' નામની એક વાર્તા છે. એમાં લુટાલુંઓનો એક સરદાર પોતાને શરણે આવેલા એક કસાઈની રક્ષા કરે છે અને પોતાના સાથીઓના આગ્રહ છતાં એ કસાઈને લુટારા સાથીઓને હવાલે કરતો નથી. એના સાથીઓને સમજાવતાં સરદાર કહે છે : 'વો મેરી શરણમે આયા હૈ ।' આમ પોતાના સાથીઓનો ગુસ્સો વહેરીને પણ એક લુટારુ એક કસાઈની રક્ષા કરે છે, કારણ કે એ એનો શરણાગત હતો! આમ લુટારો પણ આટલી નૈતિકતા જાળવે છે! ભારત પાકિસ્તાનના ભાગલા વેળા પાકિસ્તાનથી ભારત આવેલા હજારો નિરાશ્રિતોને ભારતે શરણાર્થીઓની રક્ષા કરવાનો ધર્મ બજાવી આ દેશમાં સમાવ્યા અને એમને થાળે પાડ્યા. શરણે આવેલાની પોતાના જાનના જોખમે પણ રક્ષા કરવી એ માનવધર્મ છે.

ગીતાના પ્રારંભમાં જ એક નોંધપાત્ર પ્રસંગ છે. યુધ્ય માટે તત્પર અર્જુને પોતાના સારથી શ્રીકૃષ્ણને પોતાનો રથ બે સેનાની વચ્ચે લઈ જવા કહ્યું. શ્રીકૃષ્ણે એમ કર્યું ત્યારે યુધ્યમાં ઊભેલા અને લડવા માટે ઉત્સુક એવા લિખ્મ પિતામહ, દ્રોષગુરુ, કાકા, મામા, ભાઈઓ, પુત્રો, ભિત્રો, આચાર્યો તથા અન્ય હિતેષીઓને જોયા ત્યારે એનાં ગાત્રો ઢીલાં પડી ગયાં અને લડવા

માટે એણે ના પાડી દીધી, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણો એને કાયર ન થવા અને હૃદયની દુર્બળતા ત્યજીને ઉભા થવા માટે કહ્યું; ત્યારે ગુંચવાયેલા અર્જુને શરણાગત બની શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું : ‘શિષ્યસ્તેહં સાધિ માં ત્વાં પ્રપન્નમ्।’ હું આપનો શિષ્ય હું, શરણે આવેલા મને ઉપદેશ આપો.

આમ, શરણે આવેલા અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણો સત અને અસત્, જીવ અને શિવ, જીવન અને ભરણા, આત્મા અને પરમાત્મા જેવા અનેક ગૂઢ વિષયોનું જ્ઞાન આપી પોતાના શરણાગતને એને સાચો ધર્મ સમજાવ્યો. છેલ્લે શ્રીકૃષ્ણો અર્જુનને એમ પણ કહ્યું કે સર્વ ધર્માન્તરિકા માને શરણ ક્રજ | ‘બધા ધર્મ છોડીને તું મારા જ શરણે આવ.’ અંતે મોહનો નાશ થતાં અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને કહે છે : કરિષ્યે વચનં તવ | હું આપનું કહેલું કરીશ.

આમ, શરણ્ય અનેશરણાગતનો ધર્મ અર્જુનને સમજાવતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો જ્ઞાનનો મહાગ્રન્થ ‘ગીતા’ જગતના લોકો માટે સુલભ બનાવી જગત પર મહાન ઉપકાર કરી એને ધન્ય કર્યું છે.

જોકે મય્યાદિત શક્તિવાળા આપણે કોઈના તારણહાર ન બની શકીએ. પણ કટોકટીના પ્રસંગે કોઈને સહેજ ટેકો કરી શરણાગતના રક્ષણહાર તો જરૂર બની શકીએ, કારણ કે એ આપણો ગૃહસ્થધર્મ છે.

૩. આનંદ

આનંદ શબ્દ આપણા જીવન સાથે એવો વણાઈ ગયો છે કે એનો અર્થ સમજવાની કે સમજવવાની ભાગ્યે જ જરૂર જ્ઞાય. આનંદ એ આપણા મનની એક લાગણી છે. એનાથી વિરુધ્ધની લાગણી છે દુઃખ. સામાન્ય માણસને કોઈ નાના સરખા લાભદાયી બનાવથી પણ આનંદ થાય, તો બીજા કોઈ નિષ્ફળતાના બનાવથી દુઃખ પણ થાય. એક ગરીબ બિસ્કુટને પાંચ રૂપિયા આપો તો એને આનંદ આનંદ થઈ જાય અને ક્યારેક બહુ ઓછી બિક્ષા મળે તો એને દુઃખ પણ થાય. રોજ આપણા જીવનમાં બનતા આવા નાના નાના બનાવોની કશી નવાઈ નથી હોતી. છતાં કોઈ વિરોષ પ્રસંગનો આનંદ જુદો જ હોય છે. દા.ત. કોઈ યુવાન કે યુવતીના લગ્ન પ્રસંગે પરણનારને કે એનાં સ્વજનોને

કેટલો બધો આનંદ થાય છે. ધન્યો ગૃહસ્થાત્રમઃ કે કુર્યાત્ સદા
મંગલમ् ના મધુર ધ્વનિથી આશિષધારા વત્થા કરે છે. સ્વજનોના
લગ્નનો કે સંતાનના જન્મ પ્રસંગનો આનંદ અનોખો હોય છે.
વિદ્યાર્થી કે એના સ્વજનો માટે કોઈ સારી ડિગ્રી, સારા ટકાથી
મેળવવી એ અનોખા આનંદનો પ્રસંગ છે. એમ.બી.બી.એસ.
કે આઈ.એ.એસ. જેવી ઊંચી ડિગ્રી મેળવનારને માટે અને એના
સ્વજનો માટે એ કેવી મોટી ઉપલબ્ધિ ગણાય! એનો આનંદ પણ
સાચા અર્થમાં હર્ષોલ્લાસ ગણાય. આનાથી વિપરીત પ્રસંગો
દુઃખના હોય છે. આમ આનંદ અને દુઃખ પરસપર વિરુધ્ધના
ભાવ છે. બંનેમાં વ્યક્તિએ વ્યક્તિએ કે પ્રસંગે પ્રસંગે આનંદ કે
દુઃખની લાગણીની માત્રા વતી ઓછી રહેવાની જ. કેટલાક લોકો
નાના દુઃખને ય મોટું ગણી રોદણાં રડ્યા કરે છે, તો શાશ્વતનો
દુઃખનેય હળવાશથી લઈ બહુ હો હા વગર સહી લે છે. કદાચ
એમના કાનમાં કવિની પેલી પંક્તિ ગુંજતી હશે : ‘સુખ દુઃખ
મનમાં ન આણીએ, ઘટ સાથે રે ઘડિયાં, ટાણ્યાં તે કોઈનાં નવ
ટળે, રધુનાથનાં જડિયાં’. સુખપ્રસંગે કેટલાક લોકો આનંદઘેલાં
થઈ જાય છે, તો કેટલાકનો આનંદ સંયમિત હોય છે. ચક્રવત્
પરિવર્તને દુઃખાનિચ સુખાનિ ચ નું તત્ત્વજ્ઞાન પચાવનાર માણસ
ગીતા ભાષ્યા ‘સ્થિતપ્રજ્ઞ’ ની કક્ષાનો હોય છે. સુખ દુઃખે સમેકૃત્વા
લાભાલાભૌ જયાજયૌ ની કક્ષાના સ્થિરબુધ્ધિવાળા થવું એ સામાન્ય
વાત નથી, પણ એ અસંભવ પણ નથી જ. દરેકની પોતાની

લાગણીની અભિવ્યક્તિની રીત પણ જુદી જુદી હોય છે.

પણ ‘આનંદ’ ને આપણે જરા જુદી રીતે પણ વિચારી
શકીએ. સાંસારિક આનંદ તો પ્રાસંગિક હોય છે, અલ્યુઝવી
હોય છે. પ્રસંગ પતે એટલે એ લાગણી ધીરે ધીરે ઓછી થઈ
નિર્મૂળ થઈ જાય છે. મનના સમતોલપણા માટે કેટલીક વાતો
ભૂલી જવી એ જરૂરી પણ હોય છે. પણ સાચા ભક્તને જ્યારે
ભગવાનની જાંખી થાય ત્યારે એને કેવો આનંદ થતો હશે!
ભગવાનના સાચા ભક્ત નરસિંહ મહેતાના ભજનોમાં આપણને
સાચા આનંદનો અર્થ સમજાય છે. દા.ત. એ કહે છે :

સંત સુખિયા સદા, દુઃખ નવ ધરે કદા

ભણે નરસૈયો સંતને સેવતાં

પેરે પેરે પરમ આનંદ થાશે.

અહીં સાચા સંતના અમર આનંદની સ્થિતિ નરસિંહ
મહેતા પ્રગટ કરે છે. વળી બીજા એક પદમાં એ આનંદથી ગાઈ
ઉઠે છે :

‘આજની ઘડી તે રણિયામણી રે... મારો વાલો આવ્યાની
વધામણી જુ રે.’ - ભગવાનના આવ્યાના સમચાર મળતાં ભક્તને
થતા પરમ આનંદનાં અહીં દર્શન થાય છે. જરા કલ્પના તો કરો:
જીવનભર જેની આતુર નજરે રાહ જોઈ હતી એ પ્રભુ શ્રીરામ
શબરીની જૂંપડીએ પધાર્યા ત્યારે એના આનંદની કેવી પરમ સીમા
હશે! માટે જ તો હર્ષઘેલી એ આદિવાસી બાઈ પોતાના

ઘેલાપણામાં પ્રભુને પોતાનાં ચાબેલાં એઠાં બોર ઘરે છે! આ સાચો આનંદ છે. અને આનંદની અવધિનાં દર્શન કરાવતા નરસિંહ મહેતાનું પેલું અમરપદ- ‘નિરખને ગગનમાં કોણ ઘૂમી રહ્યો...’ તો આજના વિજ્ઞાનયુગમાંય આશ્ર્યકારક યથાર્થતાઓથી ભરેલું છે : ‘જળહળ જ્યોત રવિ કોટમાં, હેમની કોર જ્યાં નીસરે તોલે, સચ્ચિદાનંદ આનંદ કીડા કરે, સોનાના પારણામાંહી જૂલે.’ અહીં પ્રકૃતિના અદ્ભુત દર્શનો નજરો બડો કરી નરસિંહ મહેતા એમાં પરમાત્માના દર્શનનો આનંદ પ્રગટ કરે છે અને ભગવાનનાં સત્તુ, ચિત્ત અને આનંદનાં લક્ષણોની જાંખી કરાવે છે. ભગવાન આનંદસ્વરૂપ છે. એને ભગવાનો માર્ગ બતાવતાં કવિ કહે છે : ‘પ્રેમના તંતમાં સંત જાલે.’ પ્રેમ હોય ત્યાં આનંદ અને શાંતિ જ મળે ને? એનાથી વિરુધ્ય દ્વેષભાવથી આનંદ નાથ થાય છે. પ્રેમ અને આનંદ હોય ત્યાં ભક્તને બ્રહ્માનંદની જાંખી થાય છે. પ્રેમી હંદ્યમાં શ્રદ્ધા જન્મે છે એનું શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ આપણને જાણીને એર પીતી મીરાંમાં મળે છે. ‘અમૃત જાણી મીરાં પી ગયાં જેને સહાય શ્રીવિશ્વનો નાથ’ કહેતી મીરામાં પ્રભુના મિલનનો આનંદ અને એના પ્રત્યેની શ્રદ્ધાની પરાકાણ છે! માટે જ તો ભક્તહંદ્ય આનંદથી ગાઈ ઉઠે છે : ‘પ્રેમની પ્રેમની પ્રેમની રે, મને વાગી કટારી પ્રેમની.’ પ્રભુના પ્રેમની કટારી વાગે એ જ સાચો બ્રહ્માનંદ.

૪. દરિયો

દરિયો એટલે સમુદ્ર, દરિયો એટલે સાગર, દરિયો એટલે પાણીનો અપાર વિસ્તાર અને અમાપ ઊંડાણ. માટે જ ઉદાર દિલવાળા માણસને ‘દરિયાદિલ-આદમી’ કહીએ છીએ. દરિયાને કિનારે ઊભા રહી એનો સામો કિનારો જોઈ ન શકીએ. આપણી દરિયાની એ મર્યાદા છે. આથી એમ કહેવાય છે કે મહાન પુરુષોને સમજવાનું નાના લોકોનું ગજું નથી. દરિયા કિનારેથી દૂર દૂર નજર નાખીએ તો પાણી ને આકાશ મળતાં લાગે. એ ક્ષિતિજ એટલે આપણી દરિયાની મર્યાદા. આકાશ અને સાગર બંનેની એ વિરાટતા આગળ મર્યાદિત દાણ અને શક્તિવાળો માણસ અભિભૂત થઈ જાય છે. લખવા બેસીએ તો દરિયા વિષે પુસ્તકો ભરાય. દરિયાના અનેક સ્થૂળ લાભ પણ નજરે દેખાય એવા છે.

જૂના સમયમાં જ્યારે એરોપ્લેન જેવાં સાધનો નહોતા ત્યારે ય લોકો વહાણ દ્વારા એક દેશથી બીજા દેશ જતા હતા ને વ્યાપાર પણ કરતા હતા. કેટલાક દરિયાની સફર દ્વારા દેશ વિદેશમાં ઘૂમતા. આપણે ત્યાં હ્યુ અન સંગ જેવા વિદેશી મુસાફરો આવ્યા જ હતા. કેલંબસ જેવો સાહસિક સાગરખેડુ ભારત આવવા નીકળ્યો ને ભૂલથી ઘૂમતો ઘૂમતો દરિયામાં ફર્યો તો અમેરિકા જેવો નવો બંડ એણે શોધી કાઢ્યો! આવાં અદ્ભુત દરિયાઈ સાહસો ત્યારે પણ થતાં. માછીઓ દૂર સુધી દરિયામાં જઈ ટનબંધી માછલાં પકડી લાવે છે. આમ મત્સ્ય ઉદ્યોગ એ દરેક દેશનો ગણનાપાત્ર ઉદ્યોગ છે. હજારો લોકોને એથી ખોરાક મળે છે. હજારો જલચરોનું નિવાસસ્થાન દરિયો છે. એના પેટાળમાં કિંમતી રત્નો છે. જીવના જોખમે મરજિવા એ લઈ આવે છે એવી માન્યતા છે. એથી જ તો ‘મરણ આગમે તે ભરે મુઢી, દિલની દુંધા વામે જોને, તીરે ઊભા તે જુએ તમાસો, તે કોડી નવ પામે જોને’ જેવા રૂપક દ્વારા કવિઓ સાહસિકોને બિરદાવે છે. દરિયામાં સારકામ કરીને તેલ-ગેસ માટે પણ સંશોધનો થાય છે. સ્ટીમરો દ્વારા દરિયાઈ વેપાર આજે ય મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. અનિષ્ટ તત્ત્વો દરિયામાં ય લુંટફાટ કરે છે. એ ચાંચિયાથી વહાણોને રક્ષવા દરેક દેશે સંરક્ષણ વ્યવસ્થા પણ રાખવી પડે છે.

દરિયાની ભવ્યતા અલૌકિક છે. જો કે ભવ્યતા ક્યારેક વિકરાળતા પણ બની જાય છે. ધેરા નાદથી ઘૂઘવતા દરિયાને

અને એનાં પર્વત જેવાં ઊંચાં મોજાના અનંત પ્રવાહને માણવાનો આનંદ જેવો તેવો નથી. મુંબાઈનું ચોપાટી એ દરિયા કંઠે ફરવાનું જગાઝ્યાત સ્થળ છે. બધા જીવ અંતે શિવમાં ભળે છે તેમ બધી નદીઓના પાણી અંતે સાગરમાં સમાય છે. છતાં સાગર કદી પોતાની મર્યાદા છોડતો નથી. માટે જ તો સહનશીલ અને ઉદાર માણસોને સાગર-પેટા કહીએ છીએ. હા, દરિયામાં ય ક્યારેક ‘સુનામી’ જેવાં પુર કાંઠા વિસ્તારને નુકસાન કરે બરાં. રસોઈમાં સ્વાદ માટે અનિવાર્ય એવું કિંમતી મીહું દરિયો આપણાને મફત આપે છે. મીઠાનો ઉદ્યોગ પણ દરિયાની મોટી ભેટ છે. જો કે ‘ખારા જળનો દરિયો ભરિયો, મીઠા જળનો લોટો’ જેવી અન્યોક્તિ દ્વારા કવિઓ મોટા માણસોના દોષ તરફ આંગળી ચીધે છે. સૂર્યના તાપ દ્વારા પાણીના બાણ્ણીભવનની કિયા તો કુદરતી રીતે સતત ચાલ્યા જ કરે છે. અપાર સાગરજલમાંથી કેટલું બધું પાણી વરાળ રૂપે ઊડી ઊંચે જાય છે! પછી વૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયાથી એનાં વાણ બંધાય છે, અને મીઠા જળનો વરસાદ પડે છે. જાણે પ્રભુની કૃપા વરસી! એથી સૂચિ સંજીવ બની લીલાઇમ વનરાજ રૂપે વિકસે છે. એથી ખેતી દ્વારા અનાજ પાકે છે. વૃક્ષો ઉછરે છે ને ફળ મળે છે, ઘાસ ઊગે છે. આમ પણું પક્ષી માણસ સૌ જીવે છે. આ સિવાય પણ દીઠી અદીઠી દરિયાની ઉપયોગિતા ઘણી છે. દરિયા કંઠે ધમધમતાં બંદરોના વેપાર પર તો જે તે પ્રદેશની સમૃદ્ધિનો આધાર છે.

શ્રીરામે સાગર પાર - લંકા - જવા સાગર પર સેતુ બાંધ્યો

હતો. સેતુબંધ રામેશ્વર જેવાં અનેક ધાર્મિક સ્થળો દરિયા સાથેના માનવજીવનના સેતુ સમાન છે. બેટ દ્વારિકામાં અનેક કૃષ્ણભક્તો આજે પણ ચાત્રા જીવ છે.

આમ દરિયો માનવ સાથે યુગોથી લાગણીના તંતુથી જોડાયેલો છે. દરિયાની મહાનતાને વંદતી મારા કાવ્યની બે પંક્તિઓથી સમાપ્ત કરીએ, :

પર્વત ઊંચાં મોઝાં ઉછળો, વાહ રે વાહ દરિયાલાલ,
આકાશે અડવાનાં ગજાં, ધન્ય રે કેસરિયાલાલ!

૫. લક્ષ્મણરેખા

લક્ષ્મણ રેખા એટલે સલામતી માટેની વિવેકપૂર્જ મર્યાદા. રામાયણનો બહુ જ્ઞાનીતો પ્રસંગ છે. વનવાસ દરમિયાન પણ્ણુટિમાં શ્રીરામ, સીતા અને લક્ષ્મણ રહેતાં હતાં. રાવણ ગમે તે ભોગે સીતાજીને લઈ જવા માગતો હતો. એટલે સીતાજીને એકલાં પાડવા તેણે મારીયને સુવર્ણમૃગનું રૂપ ધારણ કરાવી મોકલ્યો. કુટિર પાસે ચરતા સુવર્ણમૃગને જોઈ સીતાનું મન સ્વીસહજ વૃત્તિથી લલચાયું. શ્રીરામ પાસે આ મૃગની ચામડીની કંચુકી પહેરવાની ઈચ્છા સીતાજીએ વ્યક્ત કરી. સીતાજીને સમજાવતાં શ્રીરામે કહ્યું કે ‘સુવર્ણમૃગનો જન્મ જ અશક્ય છે. આ તો કોઈ ફરેબ લાગે છે.’ પણ સીતાજી ન જ માન્યાં. અહીં આપણને ખ્રી હઠ અને અને પરિણામે નીપજતાં અનિષ્ટનાં દર્શન થાય છે. સીતાજીએ અહીં વૈચારિક લક્ષ્મણરેખા ગુમાવી દીધી હતી! કવિએ લખ્યું છે:

સીતા સમાજી સત્તી કોણ શાણી, પતિ આજ્ઞા સદા પ્રમાણા; કુરંગ હણવા મતિ બ્રષ્ટ કોધી, વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ. છેવટે સીતાજીને લક્ષ્મણને સૌંપી શ્રીરામે મૃગને મારવા જવું પહુંચ. કપટી હરણ એમને દોડાવીને દૂર લઈ ગયું. પછી શ્રીરામના તીરથી ઘાયલ હરણે કપટ કરી ખોટી બૂમો પાડી : ‘બચાવો... લક્ષ્મણ બચાવો.’ ત્યારે સીતાજીએ દુરાગ્રહ કરીને અને કટુ વચ્ચન કહીને લક્ષ્મણને શ્રીરામની મદદે જવા મજબૂર કર્યા. ત્યારે પણ્ડુટિની ચોતરફ પોતાના બાણથી વર્તુલ દોરી લક્ષ્મણે એક સરહદ બાંધી ને કહું કે આની અંદર આવશે તે બળી મરશે. સીતાજીને પણ એણે એ લક્ષ્મણરેખા ઓળંગી બહાર ન જવાનું કહું. છતાં સાધુ વેશે ગયેલા કપટી રાવણના હઠાગ્રહથી અને ભિક્ષા આપવા સીતાજીને લક્ષ્મણ રેખા ઓળંગી બહાર જવું પહુંચ. તરત જ પોતાના રાવણરૂપે પ્રગટ થઈ રાવણે સીતાજીનું અપહરણ કર્યું. પછીનો દુઃખદ ઈતિહાસ તો જાણીતો છે. આમ લક્ષ્મણ રેખા ઓળંગવાથી સીતાજીએ સૌને માટે મોટી આફિત નોતરી.

આમ લક્ષ્મણ રેખા એટલે સલામતી માટેની વિવેકપૂર્ણ મર્યાદા. એ મર્યાદા ઓળંગનાર હંમેશાં દુઃખી થાય છે. માટે જ આપણાં વર્તન, વાણી અને વિચાર કે લેખનમાં વિવેક હોવો જોઈએ. કારણ કે અવિવેકકઃ પરમ આપદાં પદમ्। (અવિવેક મોટું દુઃખ નોતરે છે.) કોઈની સાથેના વર્તનમાં વિવેક ન ચૂકવો જોઈએ. કેટલાકા લોકો અકારણ સામાન્ય વાતને મોટુંરૂપ આપી પીડા ઉભી કરે છે. બે દેશની સરહદ પર પણ ઘણીવાર લક્ષ્મણરેખાનું ઉલ્લંઘન થાય છે. આવા સીમોલ્લંઘનથી બે પડોશી દેશો વચ્ચે

નાનાં મોટા ઘર્ણણ થાય છે. મોટા યુધ્ઘનો પ્રારંભ આવાં છમકલાંથી જ થાય છે. ક્યારેક કટુ વચ્ચન બોલાઈ જાય તો ય આફિત આવી પડે. દ્રૌપદીએ દુર્યોધનને ‘આંધળાના છોકરા આંધળા’ નો કટાક્ષ કર્યો ને પરિણામે બદલાની ભાવનાથી મહાભારતનો ધોર સંગ્રામ થયો. માટે જ વાણીની લક્ષ્મણરેખા દરેકે સાચવવી જોઈએ, માટે જ વાણીની વળી વિચારની લક્ષ્મણરેખા તો ખાસ સાચવવી જોઈએ. કારણ કે વિચાર જ સર્વ કાર્યનો રાજી છે. હિટલર કે નેપોલિયન જેવા સરમુખત્યારોએ દુનિયાને જીતવાનો વિચાર કર્યો ને દુનિયાને ઘણા નુકસાનને અંતે એમનો પોતાનો જ વિનાશ થયો! આમ માણસના વિચારોમાં ય લક્ષ્મણ રેખા સચ્ચવાય તો જ વિશ્વમાં શાંતિ રહે. આપણા લખાણમાં ય આવી મર્યાદા સાચવવી જોઈએ. બેફામ લખીએ તો લોકો ઉશ્કેરાઈને તોફાન કરે, ઝગડા ઉભા થાય અને લોકોમાં કલહ થાય. માટે જ સરકાર સમાચાર પર સેન્સરશીપ લાદે છે. આવાં કેટલાંક પુસ્તકો કે ચલચિત્રો પર પણ પ્રતિબંધ મૂકાય છે.

માટે જ આપણે વાણી, વિચાર, આચાર, લેખન, પ્રકાશન કે અન્ય વ્યવહારમાં લક્ષ્મણરેખા રૂપી મર્યાદા સાચવીએ તો આપણા પર કશી સેન્સરશીપ ન આવે ને સમાજમાં સુખ, શાંતિ ને સમૃદ્ધિનું સંરક્ષણ તથા વૃદ્ધિ થાય. કહેવાય છે કે ‘સાગર પોતાના કિનારાની મર્યાદા - લક્ષ્મણરેખા - ઓળંગતો નથી.’ તો પછી આપણે માણસ જેવા માણસ કાંઈ સમજુશું?

૭. કોધ

પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કાંઈ થાય ત્યારે માણસને આનંદ થાય છે. ઈચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ સુખ લાવે એ સ્વાભાવિક પણ છે.

પણ એથી વિરુધ્ય જ્યારે કાંઈ અણગમતું થાય ત્યારે માણસને ગુસ્સો થાય છે. ગુસ્સાની માત્રા વધે તેને આપણે કોધ કહીએ છીએ.

માણસના મનના છ વિકારો છે - કામ, કોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર. આ છ વિકારો ખરેખર તો માણસના દુશ્મનો છે, કારણ એથી જ માણસ અસામાન્ય અને અનર્થકારક વર્તન કરે છે.

કોધ માણસનો મોટામાં મોટો દુશ્મન છે. કોધ કરનાર વ્યક્તિ પોતાનું અહિત જ કરે, કારણ કે કોધ થતાં માણસ

સારાસારનો વિવેક ગુમાવી દે છે. અને સામાન્ય સંજોગોમાં ન જ કરે એવું ખોટું કામ એ કોધાવેશમાં કરી બેસે છે, અથવા એનાથી થઈ જાય છે. દા.ત. કોધના અતિ આવેશમાં માણસ બીજાનું ખૂન પણ કરી નાખે છે! સામાન્ય સંજોગોમાં કીરીને પણ ન મારે એવો માણસ કોધમાં ભાન ભૂલી કોઈ વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓને મોતને ઘાટ ઉતારી દે છે. ક્યારેક આવેશમાં એ પોતાની અતિપ્રિય વ્યક્તિને પણ મારી નાખે છે. પોતાની પત્ની કે વહાલાં બાળકોની હત્યા કરી નાખનાર પુરુષોના દાખલા ઓછા નથી. વળી, કોધના આવેશમાં હતાશ થઈ માણસ ક્યારેક આપધાત પણ કરી નાખે છે! સામાન્ય સંજોગોમાં પોતાની જાતને કોઈ મૃત્યુદંડ થોડો જ દે?

આ બધાં દિશાંતો માણસના જાતને જ નુકસાન કરવાના અસામાન્ય વર્તનનાં છે જે પછી બહુધા માણસ પસ્તાય છે, પણ ઢળી ગયેલા દૂધ પર રડવા બેસવાનો શો અર્થી? કોધ આપણું અહિત જ કરે.

સીતાને માનપૂર્વક શ્રીરામને પાછાં સોંપી દેવાની પોતાના નાનાભાઈ વિભીષણની સાચી સલાહ છતાં રાવણને ઘણો કોધ થયો ને પરિણામનો વિચાર કર્યા વિના એણે પોતાના ભાઈ વિભીષણને લાત મારી કાઢી મૂક્યો! લાચાર રામભક્ત વિભીષણ શ્રીરામને શરણે ગયો. પછીના રામ-રાવણ યુધ્યમાં રાવણના ઘણા શૂરવીરોનાં મોત વિભીષણે બતાવેલા ભેદને કારણે શક્ય બન્યાં. અરે, ખુદ રાવણનું મૃત્યુ પણ વિભીષણે બતાવેલી યુક્તિથી જ શ્રીરામને હાથે થયું હતું! જાહી નિકાલો ગેહ તે, કસ ન ભેદ કહ દેહી? ઘેરથી કાઢી મૂકેલો માણસ કોને ભેદ નહિ કહી દે? અકારણ કરેલા કોધનાં વિપરીત ફળ રાવણે ભોગવ્યાં.

પાળેલા નોળિયાને ભરોસે ઘોડિયામાં સૂતેલા બાળકને મૂકી એક સ્ત્રી કૂવે પાણી ભરવા ગઈ. થોડીવાર પછી ત્યાં એક સાપ આવ્યો જે બાળકને ડસવા જતો હતો, પણ વફાદાર નોળિયાએ સાપ સાથ સંધર્ષ કરી એને મારી નાખ્યો ને બાળકને બચાવ્યો. પછી માથે પાણીનું બેદું મૂકીને આવેલી સ્ત્રીએ ઘરમાં પેસતાં જ નોળિયાને લોહીવાળા મુખે ઉભેલો જોયો. એને થયું કે ‘આ નમકહરામ નોળિયાએ મારા બાળકને મારી નાખ્યું છે.’ આથી ભયાનક કોધાવેશમાં એણે નોળિયા પર પાણી ભરેલું બેદું નાખ્યું ને બિચારો નિર્દોષ નોળિયો મરી ગયો! સ્વીના અવિચારી કોધે નોળિયાને વફાદારીના બદલામાં મોત આપ્યું! પછી સ્વીએ અંદર જઈને જોયું તો પોતાનું બાળક ઘોડિયામાં હસતું હતું ને નીચે મરેલા સાપના ટૂકડાં પડ્યા હતા. નોળિયાની વફાદારી સ્વી સમજ શકી ને ગુર્સામાં કરેલા પોતાના અવિચારી કૃત્ય બદલ પસ્તાવા લાગી, પણ હવે એ વર્થ હતું, કારણ કોધે પોતાનો અનિષ્ટ ભાગ ભજવી નાખ્યો હતો. બાળકને બચાવનારને જ એણે કોધમાં મારી નાખ્યો.

કોધ તો અણિ છે. કોધી માણસ પોતે બળે છે ને બીજાને પણ બાળે છે. કોધને કારણે માણસનું બલદપ્રેશર વધી જાય છે, પછી એમાંથી ડિપ્રેસન પણ આવી જઈ શકે. કોધના આવેગથી માણસને હાર્ટએટેક પણ આવી જાય, એથી લકવો પણ થઈ જાય. કોધ માણસ પાસે વિચાર વગર કામ કરાવે છે, પણ ‘વગર વિચાર્યુ જે કરે, પાછળથી પસ્તાય.’ કોધને કારણે થઈ ગયેલું એકાદ અધારિત કાર્ય પણ માણસની આન, શાન અને દમામને ધૂળ ભેગાં કરે છે.

માટે જ કોધ પર કાબુ મેળવવો ઘટે.

ગીતાના સાંખ્ય યોગમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે : કામાલ્કોધાડભિજાયતે । કામનાથી કોધ જન્મે છે અને કોધાદ્બવતિ સંમોહઃ । કોધથી મોહ થાય છે. અને પછી તો વિષયક ચાલે છે : મોહથી સ્મૃતિનાશ થાય છે અને સ્મૃતિના નાશથી બુધ્યિનો નાશ થાય છે અને છેલ્લે બુધ્યિના નાશથી મનુષ્યનો પોતાનો પણ નાશ થાય છે! આમ કોધનું પરિણામ માણસના સંપૂર્ણ વિનાશમાં આવે છે! શ્રીકૃષ્ણ કહે છે : બુદ્ધિનાશાત્પ્રણશ્યતિ ।

કોધાવેશમાં પોતાના પરશુ વડે એકવીસ વાર પૃથ્વીને નક્ષત્રી કરનાર જમદાનિના પુત્ર પરશુરામે જીવનભર કેવી ભારે અશાંતિ અનુભવી હશે?!

માટે ડાહ્ય માણસે કોધ પર વિજય મેળવી, પોતાની સ્થિર બુધ્ય વડે સુખ શાંતિમાં જીવી, જીવનનો સાચો આનંદ માણવો જોઈએ.

રાગ, દ્વેષ અને કોધ રહિત માણસ સદા પ્રસન્ન રહે છે. ‘પ્રસન્ન ચિત્તવાળાની બુધ્ય જલદી સ્થિર થાય છે’ એમ ગીતા કહે છે. એથી ઉલદું, અશાનતસ્ય કુતઃ સુખમ્? અશાંતને સુખ ક્યાંથી હોય? માટે જ કોધને જીતી, પ્રસન્નચિત્ત બની, સ્થિર અને સ્વસ્થ બુધ્ય દ્વારા શાંતિથી જીવી મનુષ્ય જીવનને ભાવના, શ્રદ્ધા અને ભક્તિ દ્વારા સાર્થક કરીએ.

૭. ...અથવા એ મરી જશો!

કોઈપણ દેશની સુરક્ષાની કરોડરજજી એ દેશના સૈનિક છે. કોઈપણ દેશ પોતાના સૈનિકોનું ઓછું મૂલ્ય આંકી શકે નહિ. હકીકતમાં તો દેશ માટે સૌથી વધુ શારીરિક અને માનસિક યાતના સૈનિક વેઠે છે. બરફ આચ્છાદિત પર્વતો પર કે ઘોર જંગલોમાં ય દેશની સુરક્ષા માટે એ ભમતો રહે છે. ત્યારે એને પોતાનું ઘર, પત્ની, બાળકો કે અન્ય કુટુંબીજનો યાદ નહિ આવતાં હોય? આવે જ ને. વહાલાંનો વિયોગ સૈનિકને કેવો સાલે છે તે વાત ‘ચિઢી આઈ હૈ, ચિઢી આઈ હૈ’ ગીતના કવિએ ખૂબ ભાવવાહી રીતે તાદૃશ કરી છે. ઘેરથી સ્વજનનો પત્ર આવે ત્યારે સૈનિકના મનમાં વિવિધ ભાવોની કેવી ભરતી આવે છે! વિરહની વ્યથા નાની સુની નથી હોતી. સૈનિક એ વ્યથા પણ વેઠે છે.

આવા જ એક દેશદાઝભર્યા યુવાન સૈનિકની વાત કરતું એક અંગ્રેજ કાવ્ય આજે યાદ આવ્યું. કાવ્યમાં એવી વાત કરવામાં આવી છે કે - એક દેશપ્રેમી યુવાન સૈનિક પોતાની વ્હાલસોયી પત્ની અને એક ઘૂટણીયાં તાણતા નાના પુત્રને મૂકીને યુધ્યમાં ગયો હતો. કમનસીબે દુશ્મનો સામે બહાદુરીપૂર્વક લડતાં લડતાં એ યુધ્યમાં શહીદ થઈ ગયો! એનો મૃતદેહ પુરા લશકરી માન સાથે એને ઘેર લાવવામાં આવ્યો. એની અંતિમવિધિ પહેલાં દર્શનાર્થે એ મૃતદેહને મૂકવામાં આવ્યો. અનેક લોકોએ એને ભાવભરી અંજલિ આપતાં આપતાં અશ્વધારા વહાવી.

પણ આશ્રય એ વાતનું હતું કે એ સૈનિકની યુવાન પત્ની જે હવે વિધવા થઈ હતી તેની આંખમાંથી આંસુનું એક ટીપુંય ન પડ્યું! લોકો આશ્રયચક્રિત થઈ ગયા!

ત્રાહિત લોકો આટલું બધું રૂદ્ધન કરે છે અને એની જીવનસંગિની પત્નીની આંખ કોરી કટ-આંસુ વિહોણી હતી! એ સત્ય શી પોતાના પતિના મૃતદેહને અનિમેષ નજર જોઈ જ રહે છે! સામાન્ય લોકો તો કાંઈ સમજ્યા નહિ, પણ કેટલાક શાણા માણસો સમજી ગયા કે આ સ્ત્રીને ભયાનક આધાત લાગ્યો છે. તેમણે કહ્યું : She must weep, or she will die (આ સ્ત્રીએ રડવું જ જોઈએ, નહિ તો એ આધાતથી મરી જશો.) સામાન્ય રીતે આવા પ્રસંગે મૃત વ્યક્તિનાં સ્વજનોને આશાસન આપી છાનાં રાખવાં પડે છે અને હિંમત આપવી પડે છે. જ્યારે અહીં

તો લોકો મૃત સૈનિકની પત્નીને રડાવવા માટે જુદી જુદી રીતે પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા. એટલે એમણે મૃત સૈનિકનાં વખાશ કરવા માંડ્યાં. કોઈએ કહ્યું : ‘જુઓ તો ખરા, એના પગના પંજા કેવા સુંદર અને ઘાટીલા છે!’ બીજાએ કહ્યું : ‘અરે એની આંખો તો જુઓ, હજ્ય કેવી સુંદર, ભાવવાહી અને પ્રેમભરી લાગે છે!’.. તો કોઈએ કહ્યું : ‘અરે, એની મુખાકૃતિ કેવી મનોહર અને જીવંત લાગે છે! જાણે હમજાં બોલી ઊઠશો!’ કોઈકે કહ્યું : ‘આપણો એક આશાસ્પદ, પ્રેમાળ યુવાન અચાનક આપણને છોડીને અનંતની યાત્રાએ ઉપરી ગયો.’ આમ મૃત સૈનિકના અનેક ગુણોને યાદ કરી સૌએ એ આધાત પામેલી સ્વીને રડાવવાના પ્રયત્નો કર્યા કે જેથી એના આધાતનું દુઃખ હળવું થાય. પણ આ સ્વીને તો પતિના મૃત્યુનો એવો ભારે આધાત પહોંચ્યો હતો કે એ તદ્દન શૂન્યમનસ્ક થઈ ગઈ હતી! ભારે આધાતની પળોમાં રૂદ્ધન પણ ગાયબ થઈ જાય છે. બાકી, રડવાથી હૃદયનો ભાર હળવો થઈ જાય છે. એટલે કયારેક રૂદ્ધન પણ ઉપકારક છે. ખૂબ સ્ટીમ ભરેલા એન્જીનમાંથી ડ્રાઇવર થોડી સ્ટીમ (વરાળ) વાલ્વ ખોલીને બહાર કાઢી નાખ્યી પડે છે. નહિ તો ગાડીનું એન્જીન કે સાયકલની ટ્યુબ ફાટી જાય. આમ રૂદ્ધન પણ એક સેફ્ટીવાલ્વ છે, જે મનનો બોજો, શોકનો ભાર હળવો કરી મનને રાહત આપે છે. માટે જ તો તે મૃત સૈનિકની, આધાતથી દિગ્ભૂટ થઈ ગયેલી પત્નીને

રડાવવા લોકો પ્રયત્ન કરતા હતા. એ રીતે તેઓ એના હૈયાનો બોજો હળવો કરી એના જીવનું જોખમ ટાળવા માગતા હતા. બાકી સામાન્ય સંજોગોમાં તો મૃતજનના રૂદ્ધન કરતાં સ્વજનોને લોકો આશ્વાસન આપી શાંત પાડવા પ્રયત્ન કરતા હોય છે. પણ અહીં તો લોકોએ અવાક થઈ ગયેલી પત્નીને જોઈને કહ્યું : she must weep, or she will die.

પણ એ સ્વીને રડાવવાનો લોકોનો એકેય પ્રયત્ન સર્જણ ન થયો ત્યારે એક બુધ્ધિશાળી માનસશાસ્ત્રીએ પેલા સૈનિકનું નાનું બાળક એ સ્વીના ખોળામાં મૂક્યું. કવિ કહે છે : They put his child upon her knee. કવિ બહુ સાંકેતિક રીતે ‘His Child’ શબ્દ વાપરે છે. બાકી, બાળક તો સ્વી પુરુષ બંનેનું હતું, એટલે ‘Their Child’ શબ્દ મૂકવો જોઈએ. પણ ‘His Child’ દ્વારા કવિ એમ સૂચવવા માગે છે કે -

આ બાળક પોતાના પતિની એકમાત્ર જીવતી અમાનત છે, જે બહુ કિંમતી છે, અને એને સાચવવી હવે પોતાની-માત્ર પોતાની જ ફરજ છે એમ એ સૈનિક પત્નીની ધ્યાનમાં આવે એ જરૂરી હતું. પોતાના મૃત પતિના અંશ માત્રને સાચવવા માટે હવે પોતે જીવવું પડશે એમ સમજાવવા માટે પેલા ભાઈએ સચોટ ઉપાય કર્યો અને એની ધારી અસર થઈ. અનેક શબ્દોની સમજૂતી જે પરિણામ ન લાવી શકી તે પરિણામ આ એકમાત્ર કિયાથી આવ્યું. કવિ કહે છે :

Like summer Tempest came her Tears, 'Sweet my child I live for Thee.' "હે વ્હાલા, બાળક હું તારે માટે જીવીશ", એમ કહેતાં તો એ સ્ત્રીની આંખમાંથી ઉનાળાની આંધીની જેમ અચાનક ચોધાર આંસુ વહી રહ્યાં! કામ થઈ ગયું. સ્ત્રીના મનનો બોજો ઓછો થઈ ગયો. એણે પોતાના વ્હાલા પતિની સ્મૃતિ જેવા બાળકને માટે જીવવાનો સંકલ્પ કરી લીધો! પોતાના મૃત પતિને એ જ સાચી અંજલિ છે એમ એ સ્ત્રી સાચી રીતે સમજ ગઈ.

અદ્ભુત દાંપત્ય પ્રેમનું આ સુંદર કાવ્ય છે. અહીં આપડાને બે વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે - એક તો સ્ત્રીનો પોતાના પતિ પ્રત્યેનો સાચા દિલનો નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ. અને બીજી વાત : મૃત પતિ પ્રત્યેની ફરજ પૂરી કરવા માટેની સ્ત્રીની પ્રશંસનીય ભાવના તથા આદર્શ માતા તરીકેની એક સ્ત્રીની સ્ત્રીસહજ લાગણી. આમ સ્ત્રીનાં વિવિધ સ્વરૂપો અહીં તાદૃશ થાય છે. કોઈપણ સંજોગોમાં સ્ત્રી એક માતા તરીકેની પોતાની ફરજ પૂરી કરે છે. માટે જ તો કવિશ્રી બોટાદકરે ગાયું છે : 'જનનીની જોડ સખી નહિ જોડે રે લોલ.'

તો એક પત્ની તરીકે પણ સ્ત્રી ક્યાં ઉણી ઉતરે એવી હોય છે? રાવણાની દોમ દોમ સાહબીભર્યા લંકાના અશોકવનની લીલીછમ હરિયાલીમાં વૃક્ષની છાયામાં બેઠેલી શોકમજન સીતા દુઃખે ને ભૂખે જૂરે છે ને પ્રતિ પળે પોતાના પતિ શ્રીરામને જંખે

છે. એ આર્થ નારીના પતિપ્રેમનું કેવું ઉજળું દણાત છે! શાસ્ત્રોમાં આવી સતી સ્ત્રીઓનાં અનેક દણાતો છે જ. માટે જ તો કહેવાયું છે : યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજયન્તે રમન્તે તત્ત્ર દેવતાઃ । (જ્યાં સ્ત્રીઓ પૂજાય છે ત્યાં દેવ લોકોનો વાસ હોય છે.)

૮. ધાટે બંધાણી મારી છોડી વણોડી જા

પોતાનું ધ્યેય સિધ્ય કરવા માટે માણસે સતત સંઘર્ષ કરવો પડે છે. કોઈપણ સિધ્ય સહેલાઈથી પ્રામ થતી નથી. જો કે સંઘર્ષ પછી પ્રામ થયેલી સિધ્યિનો આનંદ અનેરો હોય છે.

માણસના બધા પ્રયત્નો સફળ થતા નથી. ઘણીવાર તો અનુભવ એવો થાય છે કે Man proposes, god disposes. કહેવાય છે કે ફક્ત દસ ટકા લોકોનો જ સફળતા મળે છે. અર્થાત્ નેવું ટકા લોકોની મહેનત નિષ્ફળ જતી હોય છે! નિષ્ફળતા હતાશાને જન્મ આપે છે અને હતાશ માણસ મેદાન છોડી ભાગી જાય છે, પણ આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે સફળતાના પાયામાં નિષ્ફળતાઓ જ ધરબાયેલી હોય છે. પંડિત મદનમોહન માલવિયાએ કહ્યું છે કે ‘આવી પડતી કોઈપણ નિષ્ફળતાને તાબે

થવાનો ઈન્કાર ભણો.’ નિષ્ફળતાથી હતાશ થયા વિના માણસે આશાવાદી બની ફરી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કવિ કહે છે જ કે ‘હજારો નિરાશામાં અમર આશા છૂપાઈ છે’ માટે આપણે હકારાત્મક વિચારસરણી રાખી પ્રગતિ માટે પ્રયત્નશીલ રહેવું ધટે. Be optimist. એક ચિંતકે કહ્યું છે કે Meet the challenges of life. જીવનમાં આવતા પડકારોનો સામનો કરો. ‘જ્યારે પણ નીચે પડો ત્યારે સફળ થવા માટે ફરી ઊભા થાવ’. એમ સફળ પુસ્લખો અનુભવથી કહે છે. ખંતપૂર્વક પ્રયત્ન જારી રાખનાર અંતે સફળ થાય જ છે. આજે સૂર્યાસ્ત જોઈને નિરાશ થયા વિના કાલે ફરી સૂર્યોદય થવાનો જ છે એવી ખાત્રી સાથે કામ કરતા રહો. જીવેદમાં કહ્યું છે કે - ‘જાગો, ઉઠો, વિરમો નહિ, સાધ્યો ન આશય જ્યાં સુધી.’ તમારું ધ્યેય સિધ્ય ન થાય ત્યાં સુધી અટકશો નહિ. Try and try again boys, you will succeed at last એ સંદેશ નવ્યુવાનો માટે કેવો પ્રેરણાદાયી છે! પોતાના દેશના યુવાનોને પ્રોત્સાહન આપવા ચર્ચાલે માત્ર ગ્રણ શબ્દોનું વાક્ય જ કહ્યું હતું : Never Never give up. પ્રયત્ન ક્યારેય છોડશો નહિ. સાચી વાત તો એ છે કે ભગવાન એક દ્વાર બંધ કરે છે ત્યારે એ બીજું દ્વાર ખોલે જ છે, માટે માણસે વિકટ સમયમાં પણ હતોત્સાહ ન થવું જોઈએ. ‘મને મળી નિષ્ફળતા અનેક, તેથી થયો સફળ હું જિંદગીમાં,’ એમ કહી કવિ પોતાની સફળતાનો યશ પોતાને ભૂતકાળમાં મળેલી નિષ્ફળતાઓને આપે છે! એક

ચિંતકે સૂચયું છે કે - 'માતા બાળક પર રાખે છે એટલી શ્રદ્ધાથી
તમારું જીવન ભગવાનને સોંપી દો.' અર્થાત્ ભગવાન સ્વયમ્ભુ
તમારું હિત થાય એમ જ કરશે. પણ 'મારી લાજ તમારે હાથ
હરિ સંભાળ જો રે' ની શ્રદ્ધાભરી પ્રાર્થના કરી શાંતિ રાખવાની
આપણી તૈયારી તો હોવી જ જોઈએ. 'યાદ રાખો કે હું એકલો
નથી, ભગવાન સતત મારી સાથે છે' એમ કહેનાર ચિંતક ખાત્રી
આપે છે કે શ્રદ્ધાવાન કદી નિરાશ થતો નથી. અને જો ભગવાન
આપણી સાથે હોય તો પછી Come what may ના જુસ્સાથી
મુશ્કેલીઓ સામે મેદાને જ પડવાનું હોય ને? થોમસ આલ્વા એડિસન
કહે છે કે પ્રશ્નો તો આપણે જીવતા હોવાની ખાત્રી આપે છે.
અર્થાત્ પ્રશ્નો કે મુંજુવણ જીવંત મનુષ્યને હોય છે, નિર્જવને કોઈ
પ્રશ્ન જ હોતો નથી. ખરેખર તો આપણા જીવનમાં જે પ્રશ્નો
ઉભા થાય છે એની પાછળ ભગવાનનાં છૂપા આશીર્વદ હોય
છે! રામનો વનવાસ ઋષિ મુનિઓ અને તપસ્વીઓ માટે
આશીર્વદરૂપ જ હતો. શ્રીરામના અવતારકાર્ય માટે વનવાસ
જરૂરી હતો. એક મહાપુરુષે તો સચોટ રીતે કહ્યું છે કે Quitters
never win, winners never quit. મેદાન છોડી ભાગી જનારા
ક્યારેય જીતતા નથી ને જીતનારા ક્યારેય મેદાન છોડતા નથી.
માટે સફળતા નિર્ઝળતાની ચિંતા કર્યા વિના ભગવાનને આપણી
જીવન-નૈયાનું સૂકાન સોંપી દઈ કવિ સુંદરમ્ભના શઠોમાં પ્રાર્થિએ
કે -

ઘાટે બંધાણી મારી હોડી વછોડી જા,
સાગરની સેરે ઉતારી તું જા,
મનના માલિક તારી મોજના હલેસે,
ફાવે એને હંકારી તું જા.

૬. જાઓ અને ચાલો

લગભગ સાત દાયક પહેલાંની એક વાર્તા યાદ આવે છે. ત્યારે હું ગામડામાં પ્રાથમિક સ્કુલમાં ભણતો હતો. આજે જે વાત કહેવાનો છું તે મેં વાંચી હતી કે હું એ વાર્તા ભણતો હતો એ બરાબર યાદ નથી, પણ વાર્તા સરસ છે. મને એનો મુખ્ય સારાંશ યાદ છે. એટલે એ વાત હું મારી રીતે, મારા શબ્દોમાં કહું છું. સાંભળો ત્યારે -

એક નાના ગામડાની વાત. લોકોનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી. બે પડોશી હતા. ચીમનભાઈ અને જીવણભાઈ. ખેતી કરી, કરવી બંનેની ગાડી ચાલે. શાંતિથી રહે. પણ બંનેના સ્વભાવમાં બહુ ફેર. ચીમનભાઈ સ્વભાવથી જ ઉદ્ઘમી. એમને કામ કરવા જોઈએ. આળસનું નામ ના મળે. એટલે રોજ સવારે પાંચ વાગે એ અને એમનાં પત્ની ઊઠી જાય. નાહી પરવારી ત્રણ ચાર કપ ચા વાડાના ચૂલે ચીમનભાઈ બનાવી દે. એમનાં પત્ની રોટલા ઘડી લે. ત્યાં

સુધીમાં ચાકરો પણ આવી જાય. તેઓ પોતાના બળદને ચાર પુંજો કરીને વાડામાં જાય, ત્યારે ચીમનભાઈ ચા તૈયાર કરીને બેઠા હોય. એક એક તાજા રોટલો ને ચાનો કપ ચાકરોને આપી દે. કહે : ‘લો ભઈલા, જરા શિરામણ કરી લો, એટલે પછી કામે વળીએ.’ એક કપ ચા પોતે ય પીવે ને રોટલો ય ખાય. ચાકરોની સાથેના ચીમનભાઈના વર્તનમાં નોકર-માલિકના ભેદ ન લાગે. ઉલછું, પોતાનું ઘર માનીને જ ચાકરો દિલથી કામ કરે. પોતાના માણસો પાસે કામ લેવાની પણ એ એક ઉપયોગી આવડત છે. ચા નાસ્તો થઈ જાય એટલે ચીમનભાઈ ભાવપૂર્વક ચાકરોને કહે : ‘ચાલો, મારા વાધ, હવે ખેતરને ખોળો જઈએ.’ અને પછી જે દિવસે જે કરબ, હળ, દાતરડાં, ગાડું - કે જે કાંઈ સામાન લઈને ખેતર જવાનું હોય તે લઈને ચાકરો ચાલવા માંડે, પાઇથ ચીમનભાઈ પણ ફાળિયું બાંધીને હારે હોય જ. સવારે કયા ખેતરમાં શું કામ જવાનું છે એ પણ એમણે રાત્રે ચાકરો સાથે વિચારીને નક્કી કરી જ રાખ્યું હોય, એટલે સવારે ન કશી ગુંચવણ કે ન સમયનો બગાડ. ચીમનભાઈનું બધું જ કામ યોજનાપૂર્વકનું ને વ્યવસ્થિત.

વ્યવસ્થિતતા અને યોજનાનો કામની સફળતામાં મોટો ફાળો હોય છે. રઘવાટમાં ને દોડધામમાં કરેલાં કામ કરતાં શાંતિથી વિચારીને યોજનાપૂર્વક કરેલાં કામ ગુણવત્તામાં અનેક ગણાં સારાં હોય છે, અને પ્રમાણમાં કામ પણ ધર્શું જ થાય છે. માટે જ તો

સરકારને ય આયોજન પંચ રાખવું પડે છે.

બપોરે પાછા ચાકરોને ચીમનભાઈ પોતે જ કહે : ‘લો હવે રોટલા ખાઈને ઘડી આરામ કરો મારા ભઈલા, કામ તો થયા જ કરશે.’ અને ચાકરો સાથે ચીમનભાઈ પણ ધેરથી લાવેલું ભોજન છોડી, સમગ્રીને છાંયે બેસીને ખાય ને પાણી પી જરા આડા પડબે થાય. ચાકરોય ખાઈને બીડી વાળી પીએ ને ધૂમાડાના ગોટા કાઢતા સુખ દુઃખની વાતો કરી ઘડી આરામ કરે ને પછી જાતે જ ઉભા થઈ કામે વળે. આમ ચીમનભાઈના બેતરમાં ઓછા ખર્ચ વધુ કામ થાય એટલું જ નહિ, વધુ સારું કામ થાય. બેતીમાં કે દરેક વ્યવસાયમાં માલિકની જાતી દેખરેખનું ઘણું મહત્વ છે.

જ્યારે ચીમનભાઈના પડોશી જીવણભાઈની વાત જરા જુદી હતી. જીવણભાઈ સજજન માણસ, પણ જરા આરામી ને આપણસુ હતા. સૂરજ ઊગે ત્યારે ઊઠે. એટલે એ સૂર્યવંશીને ધેર ચાકર પણ દહાડો ઊગ્યા પછી જ આવે ને? પછી ચાકર જ વાડાના ચૂલે વાતો કરતા કરતા ચા બનાવે, નિરાંતે પીવે, બીડી સળગાવે અને પછી શાંતિથી ‘ક્યા બેતર જવાનું છે’ એમ પૂછી જવાની તૈયારી કરે. જીવણભાઈ કહે કે ‘આજે તો ફલાણા બેતર જાવ અને કરબીને પછી ટેમ વધે તો અમુક બેતર જજો.’ આમ જીવણભાઈના બેતરમાં દોરડા’વા દહાડો ચઢે ત્યારે કામ શરૂ થાય. એ વખતે તો ચીમનભાઈનું ત્રણ એકરનું બેતર કરબાઈ જવા આવ્યું હોય! ધેર રહેલા જીવણભાઈ પછી ચોરે બેસીને નવરા

લોકો સાથે બીડીઓ ઝૂકતા ઝૂકતા ગામ આખાનાં ગાય્યાં મારે! આમ માલિક ધેર આરામ કરે ને ચાકરો બેતરમાં ગોકળની ગાયની ગતિએ શાંતિથી કામ કરે. પછી ઉત્પાદન અને ખર્ચમાં ફેર પડે જ ને? ઉત્પાદન ઓછું ને ખર્ચ વધુ આવે.

ચીમનભાઈના બેતરમાં ધાનના ફગલા થાય ને કળશી બંધી અનાજ અને ટનબંધી કપાસ પાકે, જ્યારે જીવણભાઈની બેતીમાં એથી અડધો જ પાક થાય. અને છિસાબ જુઓ તો બેતી ખર્ચ જીવણભાઈનો સૌથી વધારે! પરિણામે બે ચાર વર્ષમાં જ એવો સમય આવ્યો કે જ્યારે જીવણભાઈએ પોતાની જમીન વેચવા કાઢી, ત્યારે ચીમનભાઈને જમીન વેચાતી રાખવી હતી! મહેનત અને દેખરેખનો તફાવત સ્પષ્ટ દેખાતો હતો.

અંતે એક દિવસ રાત્રે પોતાની મુંજવણ ચીમનભાઈ આગળ વ્યક્ત કરતાં જીવણભાઈએ કહ્યું : ‘ચીમનભાઈ આપણા બંનેની સરખી જ જમીન છે તો પણ ઉત્પાદનમાં આટલો બધો ફેર કેમ?’ ત્યારે ચીમનભાઈએ કહ્યું : ‘જીવણભાઈ, ખોટું ન લગાડશો, પણ એક જ ફેર છે આપણી વચ્ચે, જેથી કરીને હું જમીન રાખવા હીચું છું, જ્યારે તમારે જમીન વેચવાની ઘડી આવી છે. મનેય એનું બહુ દુઃખ છે જીવણભાઈ.’

‘પણ કારણ તો કહો ભાઈ, મને કશુંય ખોટું શાનું લાગે?’ જીવણભાઈએ નમ્રતાથી કહ્યું. ત્યારે ચીમનભાઈએ સહાનુભૂતિપૂર્વક કહ્યું : ‘જીવણભાઈ, આપણા બે વચ્ચે, ‘ચાલો

અને જાવ' નો જ માત્ર ફેર છે?"

"એટલે?" જીવણભાઈએ આતુરતાથી પૂછ્યું : "ચાલો અને જાવ" નો ફેર એટલે શું?"

'એટલે એમ જીવણભાઈ?' ચીમનભાઈએ દઠતાપૂર્વક કહ્યું:
‘હું સવારમાં વહેલો ઊઠીને ચાકરોને કહું દું કે “ચાલો”, એટલે કે હું એમની સાથે જઈને કામ કરાવું છે, જ્યારે તમે દહાડો ઊગીને સવે થાય ત્યારે ચાકરોને કહો છો કે “જાવ”. એટલે કે તમે ધેર બેસી રહીને ચાકરો જે કામ કરે તે ખરું એમ સમજુને વિલાસ કરો છો.’

“તો આ ફેર માત્ર ‘જાવ અને ચાલો’ નો જ છે ચીમનભાઈ?” આશ્રયથી જીવણભાઈએ પૂછ્યું.

ત્યારે ‘હાજી, સાચું સમજ્યા જીવણભાઈ’ કહી ચીમનભાઈએ પડોશીને કામ કરવાની ને કરાવવાની યુક્તિ સમજાવી દીધી. અને જાદુ થયો. જીવણભાઈ પણ પછી ‘જાવ’ ને બદલે ‘ચાલો’ કહેતા થઈ ગયા! અને એનો લાભ એમને બાર માસ પછી મળવો શરૂ થયો જે કાયમ રહ્યો! ચીમનભાઈની જેમ વહેલા ઊઠી જીવણભાઈ ચાકરોને ‘ચાલો’ કહી સાથે બેતર જવા લાગ્યા ને ચીવટપૂર્વક દરેક કામની દેખરેખ રાખવા લાગ્યા. એથી એમનાં તન અને મન બંને સારાં થયાં. થોડો વ્યાયામ મળ્યો એટલે શરીર પણ સુર્તિલું થયું ને વહેલા પોતાના બેતરને ખોળે પહોંચવાથી મન પણ ખુશહાલ રહેવા લાગ્યું. આ જોઈને એક

સત્કાર્ય કર્યાનો ને પડોશી ધર્મ બજાવ્યાનો ચીમનભાઈને ય આનંદ થયો. સત્કાર્યો હંમેશાં સુખ જ આપે છે. અરે, એની યાદ પણ સુખદ હોય છે!

મારે જે કહેવાનું છે તે વાર્તાના સંદર્ભમાં મેં કહ્યું જ છે. સમજવાનું એટલું જ છે કે આપણા કામને વ્યવસ્થિત અને સાલું કરવામાં આપણે જ બેદરકાર રહીએ કે જાતે એશ આરામ કરી, માત્ર જીબ હલાવી નોકરોને કામ સોંપી દઈએ તો ભાડૂતી માણસો કેટલું કામ કરે? અને એ કામની ગુણવત્તા ય કેવી હોય? ‘રીલાયન્સ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ’ કાંઈ એક રાતે સ્વખન આવવાથી નથી ઊભી થઈ જતી. ટાટા, બાટા, બીરલા કે બજાજ જેવી કંપનીઓના સ્થાપકો કાંઈ બેડરમાં સૂતા સૂતા કુબેરપતિઓ નથી બની ગયા. પાયાના પથરની વેદના સહન કરે તે જ મોટી ઈમારતના માલિક બની શકે. ચીવટ, ખંત, આશાવાદ અને ઊંચું લક્ષ્ય હોય તો જ ધેય સિધ્ય થાય. પ્રગતિ માટે પરિશ્રમ જરૂરી છે. ‘સિધ્ય તેને જઈ વરે, જે પરસેવે નહાય.’ ‘ચાલો’ કહી ચીમનભાઈએ પોતાના નસીબને સાથે રાખ્યું, જ્યારે ‘જાવ’ કહી જીવણભાઈએ પોતાના કિસ્મતને ધક્કો મારી પાછું વાળ્યું! સુખ, આબાદી, યશ અને પ્રગતિનો પંથ ‘ચાલો’ માં છે, ‘જાવ’ માં નહિ. તો ચાલો, આજથી આપણે પણ ‘ચાલો’ નો મંત્ર કાર્યાન્વિત કરી જીવનના શ્રેયસ્કર માર્ગે આગળ વધીએ.

૧૦. નોબલ પ્રાઇઝ તમારાં છે.

થોડા દિવસ પહેલાં એક લેખક સાથે વાત કરતાં કરતાં એક રસિક સત્ય જાણવા મળ્યું : સાંભળો, એક ભાઈના વાડામાં : જામફળીનું વૃક્ષ હતું. એ ખાસું મોટું થયું તોય એને જામફળ ન આવે. ઘણું પાણી પાય અને બીજી જરૂરી માવજત કરે પણ જામફળી (જમરૂખી) ન ફળી તે ન જ ફળી. એમણે બીજા એક મિત્રને આ અંગે વાત કરી. પેલા ભાઈ ખેતીના જાણકાર હતા. એમણે કહ્યું : “તમે આ જામફળીને પાણી પાવાનું બંધ કરી દો. એને પાણીની ખેંચ પડવા દો. એનામાં ય જીવ છે અને એને પોતાને જીવવું છે, એટલે જીવવા માટે એ પોતાની બધી શક્તિ કામે લગાડશે. પછી જુઓ, ફળ આવે છે કે નહિ?” વાત નવાઈ પમાડે તેવી હતી.

પેલા ભાઈએ મિત્રની સલાહ પ્રમાણે કર્યું. જામફળીને પાણી આપવાનું બંધ કર્યું. પાણીની ખેંચ પડી એટલે જામફળીએ જીવવા માટે જોર કર્યું. પોતાનો રસ ખેંચવા માંડયો ને જોતજોતામાં નાનાં જામફળ જાડ પર ઢેખાવા લાગ્યા! ટૂંકમાં જે જામફળી પાણી પીને નહોતી ફળતી તે પાણીની ખેંચ પડતાં ફળી! (જો કે આનો અર્થ એવો નહિ કે કોઈ પણ છોડ કે વૃક્ષ કાયમ પાણી વગર જીવી શકે અથવા ફળી શકે. એની મર્યાદા હોય જ.)

આપણે વાત તો જામફળીની કરી, પણ સમજવાનું આપણા પોતાના માટે છે. માણસને જ્યાં સુધી બધાં સુખ સગવડ વગર મહેનતે મળે ત્યાં સુધી મોટે ભાગે એ કશો કામ ધંધો કરતો નથી. એ પરોપજીવી બની જાય છે, ને પોતાની જરૂરીયાતો માટે બીજા પર આધાર રાખતો પરાવલંબી થઈ જાય છે. માટે એને થોડી તકલીફ પડવી જોઈએ. એને જોઈતી વસ્તુ સહેલાઈથી મળશે ત્યાં સુધી એ આળસુ રહેશે ને પોતાના સુખ કે પ્રગતિ માટે કશો જ પ્રયત્ન નહિ કરે. પણ જ્યારે સુખ સગવડ બંધ થશે ને વસ્તુઓના અભાવે એને તકલીફ પડતી થશે ત્યારે એ માણસ પોતાના સુખ માટે પ્રવૃત્ત થશે અને એ માટે કામ કે પ્રયત્નો શરૂ કરશે. એના પ્રયત્ન એને જરૂર ફળ આપશે ને એ પોતાની મહેનતનું ખાતો થશે. એનો આનંદ પણ એને અનેરો આવશે. માણસ તકલીફમાં કે મુશ્કેલીમાં પોતાની બધી જ શક્તિ કામે લગાડી એમાંથી બહાર આવવા પ્રયત્ન કરે છે. એ પ્રયત્નમાં જ એનું હીર બહાર આવે છે

ને એ પોતાની પુરી તાકાતથી મુશ્કેલીઓ સામે જગ્યામી એમાંથી બહાર નીકળવા પ્રયત્ન કરે છે. આમ એ પુરુષાર્થી બને છે. અને પુરુષાર્થ જ માણસના પ્રારંભને પૂર્ણપણે ઉઘાડે છે. આમ મુશ્કેલીઓ માણસને પ્રગતિને પંથે લઈ જનાર કસોટીઓ છે. *Failures are the pillars of Success.* ‘મને મળી નિષ્ફળતાઓ અનેક, તેથી થયો સફળ હું જિંદગીમાં’ એ કવિ કથનનો મર્મ એ જ છે કે નિષ્ફળતા મળવા છતાં પુરુષાર્થ જારી રાખનાર માણસ જ અંતે તેનસીંગ બની માઉન્ટ એવરેસ્ટ સર કરે છે. પોતાના લશ્કરના માર્ગમાં આવેલા આલસ પર્વતના અસ્તિત્વને જ નકારનાર નેપોલિયને પોતાના સૈનિકોને કહ્યું હતું : ‘આલસ છે જ નહિ.’ અને બહાદુર નેપોલિયન લશ્કર સાથે આલસ પર્વત ઓળંગી ગયો! માટે જ નિષ્ફળતા છતાં પ્રયત્ન કદી છોડશો નહિ. ચર્ચાલે વિદ્યાર્થીઓને એક વાક્યનો બોધ આપતાં કહ્યું હતું : *Never never never give up.* માટે પ્રયત્ન કદી છોડશો નહિ. અંતે સફળ થશો જ. તમારી પુરી તાકાત કામે લગાડો. જીત તમારી જ છે. રાત્રિના ગાઢ અંધકાર પછી સૂર્ય ઊગે છે જ. ઉદ્યમ એ તો કામધેનું છે. મહેનત કરો ને ઈશ્વરદત્ત શક્તિઓને કામે લગાડો. તમે જાદુઈ કામ કરી શકશો. તમને તમારી તાકાતનો ખ્યાલ નથી. માટે જ નિર્બળ બની તકલીફોને વશ થાવ છો. બાકી તમારી શક્તિનું સ્ટીમ રોલર ફરે તો અણાઈનું ઓરું આવી તમારા પગ ચૂંભશો. “રૂકના તેરા કામ નહિ, ચલના તેરી શાન” એ

મંત્રને જપતાં આગળ વધતો યુવાન ધ્યેય સિધ્ધિને વરે છે જ. માટે યુવાન મિત્રો, હતાશા ખંખેરી ઊભા થાવ અને ઋગ્વેદના મંત્રમાં કહ્યું છે તેમ ‘જાગો, ઊઠો, વિરમો નહિ; સાધ્યો ન આશય જ્યાં સુધી’. તમારા ધ્યેયને પ્રામ કરતા સુધી પુરી તાકાતથી કામ કરો. સફળતા તમારી છે, યશ તમારો છે, કીર્તિ તમારી છે અને યુવાન મિત્રો, કાનમાં એક મંત્ર કહું છું તે કોઈને કહેતા નહિ, પણ સાંભળો, “નોબેલ પ્રાઇજ પણ તમારું છે. જોઈએ છે ને? તો શરૂ કરો પ્રયત્ન. *Best of Luck.*”

૧૧. સમદિનને સર્વ સમાન

નરસિંહ મહેતાને આપણો ‘શિરોમણિ સંત’ કહી શકીએ એવી ઊંચી કોટીના એ સંસારી જીવ હતા. એમની રહેણી કરણી એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. એમનાં ભજનો ગુજરાતી સાહિત્યનો અમર વારસો છે. આવા નરસિંહ મહેતાએ એક ભજનમાં લઘું છે કે તેઓ દરરોજ ગિરિનારની તળેટીમાં આવેલા દામોદર કુંડમાં નહાવા માટે જતા હતા, ત્યારે એક દિવસ હરિભક્તિમાં દઢ શ્રદ્ધાવાળા એવા અંત્યજ લોકોએ એમને પોતાને ત્યાં ભજન કરવા આવવા વિનંતી કરી. ત્યારે તો વર્ણવ્યવસ્થા બહુ ચુસ્ત હતી અને સ્પર્શસ્પર્શની ભાવના લોકહૃદયમાં જડ ઘાલી ગયેલી હતી. એટલે હરિજનાને ત્યાં નાગર બ્રાહ્મણ ભજન કરવા જાય તો તો આખ નીચે આવે! પણ સાચા વૈષ્ણવજન એવા નરસિંહ ભગત

હરિજનવાસમાં ભજન કરવા ગયા. જબરો વિરોધ થયો. પણ મહેતાજીએ તો કહ્યું : ‘પક્ષાપક્ષી ત્યાં નહિ પરમેશ્વર, સમદિને સર્વ સમાન.’ આમ બધા જ માણસ સરખા છે એ ભાવના એમણે વ્યક્ત કરી. પણ નાગરી નાતે તો એમને નાતબહાર મૂક્યા! ત્યારે ભગતે તો કહ્યું કે ‘એવા રે અમે એવા, તમે કહો છો વળી તેવા, ભક્તિ કરતાં જો બદ્ધ કહેશો તો કરશું દામોદરની સેવા.’ એમણે તો એમ પણ ગાયું કે ‘હરિજનથી જે અંતર ગણશે તેના ફોગટ ફેરા ઠાલા રે.’ આમ નરસિંહ મહેતાએ છૂતાધૂતની ભાવનાને લોકહૃદયમાંથી નાખું કરવામાં મોટો ફાળો આયો.

આ જ કામ ગાંધીજીએ પણ મોટા પાયા પર કર્યુ. ૧૯૧૧ પની સાલમાં એટલે લગભગ ૮૫ વર્ષ પહેલાં ગાંધીજીએ એક અંત્યજ કુટુંબને અમદાવાદના પોતાના ‘સત્યાગ્રહ આશ્રમ’ માં રાખ્યું હતું. આંતરિક અને બાહ્ય બંને રીતે એનો ધણો વિરોધ થયો અને આશ્રમ માટે મળતી આર્થિક મદદ પણ બંધ થઈ, છતાં ગાંધીજીએ પાછી પાની ન કરી. એ પછી તો એ જ્યાં જતા ત્યાં હરિજનવાસમાં જ ઉત્તરતા. એટલે એમને મળવા મને કમને પણ ધણા મોટા મોટા માણસોને ય હરિજનવાસમાં જવું પડતું. આમ છૂતાધૂતની જૂઠી માન્યતા પર ગાંધીજીએ વજાધાત કર્યો. આજે ય પછાત વર્ગના ઉધાર માટે સરકાર અનેક લાભપ્રદ યોજનાઓ કરે છે, જેથી પછાત વર્ગના લોકો આર્થિક રીતે પણ સધર થઈ શકે.

આપણી જૂની વર્ણવ્યવસ્થાનો ગેરલાભ લઈ રૂઢીચૂસ્ત

લોકોએ પોતાના હિત માટે અસ્પૃશ્યતાની ભાવના ઉભી કરીને માણસ માણસ વચ્ચે અનુચિત બેદ પાડવા. માત્ર રાજકુમારોને જ ધનુર્વિદ્યા શીખવતા દ્રોષ ગુરુએ એકલબ્યને વિદ્યા શીખવવાની ના પાડી તારે એ નાનકડા છોકરાએ દ્રોષ ગુરુની મૂર્તિ બનાવી, એને ગુરુપદે સ્થાપી ધનુર્વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી. પરિણામે એ શ્રેષ્ઠ બાણાવળી બની શક્યો-કદાચ અર્જુનથી પણ વધારે સારો! આમ ઉચ્ચ કુળનો ન હોવા છતાં માણસ સ્વભળ અને આત્મશ્રદ્ધાથી ગમે તે સિધ્ધિ હાંસલ કરી શકે છે એમ એકલબ્યએ સિધ્ય કર્યું. કર્ણો પણ આ જ રીતે પોતે સુતપુત્ર છે એ મહેષું ભાંગ્યું. વળી કર્ણ તો મોટો દાનેશ્વરી હતો. દાન ભગવા આવેલા પોતાના વિરોધીને એણે જાણી જોઈને પોતાના મોતના સામાન જેવાં અસ્ત્રો તથા કવચ અને કુંડલ એના માંગવાથી દાનમાં આપી દઈને પોતાના ‘દાનેશ્વરી’ બિરુદ્ધને સાર્થક કર્યું. સુતપુત્રનું મહેષું ટાળવા એ જીવનભર જ્યૂભ્યો, પણ જ્યારે એને ખબર પડી કે એ પાંડવોનો મોટો ભાઈ છે ત્યારેય દૂર્યોધનને પક્ષે રહી, લડી એણે પોતાની વફાદારી સિધ્ય કરી. આમ જન્મથી કોઈ નાનું કે મોટું નથી. કર્મથી જ મોટા બની શકાય. શાસ્ત્ર કહે છે કે સંસ્કારાત્ દ્વિજ ઉચ્ચતો જન્મથી બધા જ શુદ્ર છે, સંસ્કારથી જ એ પ્રાભ્યાણ એટલે કે ઉંચા કૂળનો બની શકે છે.

ભગવાન શ્રીરામે શબરી જેવી એક આદિવાસી બાઈનાં એઠાં બોર ખાધાં હતાં, કારણ કે શબરીની ભક્તિ અને ભાવના

ઉચ્ચ કોટીનાં હતાં. શ્રીરંગ અવધૂત મહારાજ દત્તભાવનીમાં કહે છે : ‘યવનરાજની ટાળી પીડ, જાત પાતની તને ન ચીડ.’ આમ શ્રી દત્ત ભગવાને પણ નાતજાતમાં બેદ તુચ્છ ગણી સાચા ભક્તોને મદદ કરી હતી. આમ ભગવાને પોતાના અવતાર કાર્યો દ્વારા વર્ણભેદ કે જાતિભેદને નિરર્થક સિધ્ય કર્યા હતા.

ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે : અહમાર્દિર્હી દેવાનાં મહર્ષીણાં (દેવતાઓ અને મહર્ષિઓનું પણ ઉત્પત્તિસ્થાન હું છું) આમ સર્વજીવોનું બીજમૂળ ઈશ્વર જ છે, પછી માનવ માનવ વચ્ચે બેદભાવ કેવી રીતે હોય?

૧૨. બે કૂતરાંની વાત

બે કૂતરાંનું એક જૂનું દણાંત છે : એક શેરીનો રખડતો કૂતરો હતો ને બીજો હતો ગળે પછો બાંધેલો કૂતરો. પણ એ વાત તમને આજે નહિ કહું. આજે એક એના જેવું પણ ઘણો મોટો બોધ ભરેલું ખાસ દણાંત કહીશ. વાંચો :

શેરીમાં રખડતા બે કૂતરા હતા. એક કૂતરો સારો, તંદુરસ્ત, અને દેખાવડો હતો. એનું નામ ‘શ્રેયસ્’ રાખીશું. બીજો કૂતરો હતો એનું નામ ‘નોટી’ હતું. આ ‘નોટી’ નામનો કૂતરો સૂકલકડી અને માંદલા જેવો હતો. પણ બંને ખાસ મિત્રો હતા. સાથે જ ફરે.

એક દિવસ એ રસ્તેથી પોતાની ગાડીમાં પસાર થતાં એક શેઠાણીએ શ્રેયસ્ કૂતરાને જોયો. એમને એ ખૂબ ગમી ગયો.

ગાડી ઊભી રખાવી એમણે કૂતરા શ્રેયસને પોતાની ગાડીમાં લઈ લીધો ને પોતાને બંગલે લઈ ગયાં. ફળિયાનાં લોકોને થયું : ‘સારું થયું, એક રખડતું લફરું ઓછું થયું!’

પણ ‘નોટી’ કૂતરાને પોતાના મિત્ર ‘શ્રેયસ’ વિના સૂનું સૂનું લાગતું હતું. ગમે જ નહિ એને, પણ શું કરે? ધીરે ધીરે મિત્રને વિસારે પાડી એ મસ્તીથી રહેવા લાગ્યો.

બે એક વર્ષ પછી એક દિવસ આશર્ય થયું. શ્રેયસ કૂતરો ફરતો ફરતો પોતાની અસલ જૂની શરીરમાં આવી ચઢ્યો. ‘નોટી’ કૂતરાએ એને જોયો ને ઓળખ્યો. એ તો ખુશ ખુશ થઈ ગયો! પૂછ્યી પટપટાવતો એ મિત્રની આસપાસ ફરવા લાગ્યો. પણ ‘શ્રેયસ’ કૂતરાએ ખાસ કશો પ્રતિભાવ ન આપ્યો કે કશો ઉમળકી ન બતાવ્યો. મિત્રને ઓળખ્યા છતાં એ કહે : ‘તું ‘નોટી’ તો નહિ?’

‘હા હા દોસ્ત.’ ખુશ થઈ ‘નોટી’ બોલ્યો : ‘હું ‘નોટી’ જ છું. આપણે તો ખાસ મિત્રો હતા. ભૂલી ગયો મને?’ એને શું ખબર કે આ તો પેલા ગરજવાન મિત્ર જેવો - માણસ જેવો - સ્વાર્થી છે!’

‘એ તો ઠીક છે,’ અભિમાની કૂતરો ‘શ્રેયસ’ બોલ્યો : ‘પણ તું આટલો બધો દુબળો કેમ છે?’ જોને હું કેવો તંદુરસ્ત છું.’

‘એ તો મારું શરીર પહેલાંથી આવું જ છે ને?’ ‘નોટી’ શાને કહ્યું : ‘પણ તું આજે અહીં કેવી રીતે આવી ચઢ્યો?’

‘આજે મને નવડાવીને નોકરે થોડીવાર તડકે ઊભો રાખ્યો ત્યારે હું લાગ જોઈને ફરવા માટે અહીં ભાગી આવ્યો.’

‘તે તને બહાર ફરવાની છૂટ નથી.’ નોટીએ પુછ્યું : ‘ના રે ના, મારે તો પહોથી બાંધેલું રહેવું પડે. ભૂલ થાય તો માર પણ ખાવો પડે.’ શ્રેયસ ડોગે કહ્યું : ‘પણ મારે સુખ બહુ હો. મારા માટે ઘરમાં ખાસ ખાવાનું બને... નોકરો મને સરસ શેમુથી નવડાવે, મારે તો બિસલેરીનું ચોખ્યું પાણી પીવાનું! હા, એક વાત ખરી કે મારે ડિસિલ્લીનમાં રહેવું પડે.’

બિચારા ‘નોટી’ ને ડિસિલ્લીન એટલે શું એની ખબર કેવી રીતે પડે? શેરીના નળેથી પાણી પી આવતા એને બિસલેરીનું પાણી શું એ કેમ સમજાય?

‘જો ભાઈ શ્રેયસ, ‘નોટી’ કૂતરો બોલ્યો : ‘હું તો કશાય બંધન વગર લહેરથી જ્યાં ફાવે ત્યાં મસ્ત થઈને ફરણ દું. ફળિયાની માસી, કાકી કે બહેન મારા માટે ખાસ જુદું કાઢી રાખેલું ખાવાનું મને જોઈને તરત આપે છે. એટલે મારું પેટ ભરાઈ જાય છે. કોઈની મારપીટ પણ મારે સહન નથી કરવી પડતી’. કૂતરો ‘નોટી’ પોતાનું સુખ વર્ણવતો હતો. ‘પણ સાંભળ, મને માર્યું ને તે હિવસે મેં રાત્રે બદલો લીધો’: શ્રેયસ કૂતરો બોલ્યો : ‘ચોર આવ્યા તે જાણ્યા છતાં હું ભસ્યું જ નહિ ને. એટલે ઘરનાં બધાં ઊંઘતાં રહ્યાં ને શેરીના ઘરમાંથી મોટી રકમની ચોરી થઈ ગઈ! આપણે તો આવો બદલો લઈએ હોં. હું તો વેર રાખીને ઝેર ઓંકું જ.’ શ્રેયસ પોતાની મોટાઈ વર્ણવતો બોલ્યો. “પણ ભલા ભાઈ તું ફરજ ચૂક્યો ગણાય.” ‘નોટી’ એ ફરજનિષાની વાત કરતાં કહ્યું : ‘માલિકનું બુરું થાય?’

‘અરે, ફરજ કેવી?’ શ્રેયસ બોલ્યો : ‘મારે તો એટીકેટમાં

રહેવું પડે, એટલે એ લોકો મને મારે તોય ભૂમ ના પડાય. પણ હું તક જોઈને ઘા તો જરૂર કરું. આ જમાનામાં સિધ્યાંતના વેવલાવડા ના ચાલે. જરૂર પડે પગ ચાટો, પણ વખત આવે રીસ કે વેરનો બદલો તો લઈ લેવો જોઈએ. મારા શેરીના ઘરનું કોઈ મને મારે તો હું ભગવાનને એવી જ પ્રાર્થના કરું કે ‘હે પ્રભુ, આજે આ શેરીના ઘરનાંને માથે કશું નાનું મોટું સંકટ જરૂર આવજો.’ શ્રેયસ કૂતરાએ લાંબું ભાષણ આપતાં કહ્યું : ‘એટલે મારે તારી જેમ વધ્યું ઘટ્યું ખાવા અહીં શેરીમાં નથી આવવું, પણ ખાઈ પીને મફતમાં લહેર કરવા શેરીના ઘેર ભલે બંધાઈ રહેવું પડે. પણ ત્યાં જ જવું છે. હું તો મફતમાં મોટરમાં ફરીને લહેર કરું છું.’

‘નોટી’ કૂતરાએ આ બધું સાંભળી નિરાશા ભર્યા સ્વરે કહ્યું : ‘દોસ્ત, મને સમજાય છે કે તું હવે કૂતરામાંથી માણસ બનવા જઈ રહ્યો છે!’ હવે તારી સાથે મારા જેવા વફાદાર શાનથી કશો સંબંધ ન રખાય.’ અને ‘આવજે’ કહી ‘નોટી’ શાન પોતાના માર્ગ પડયો. એને કૂતરામાંથી માણસ બનવાનું મંજૂર નથી!!!

આટલું કહ્યા પછી હું પણ પૂછું દું કે : ‘આપને આ દિલ્લાંત પરથી કશું સમજાય છે?’ કેમ ના સમજાય? આપણે બધા તો પેલા ‘નોટી’ નામના શાન કરતાં ઘણા બધા બુણ્યિશાળી માણસ છીએ. વિચારો : એક કૂતરાને પોતાનો સાથી કૂતરો માણસ બનવા કરે એ પસંદ નથી! એટલે કે એને માણસ કરતાં કૂતરાં વધારે સારાં, વફાદાર અને નેકદિલ લાગે છે! આ દિલ્લાંત લખ્યા પછી આગળ કશી ટિપ્પણી કરવી નથી. માત્ર એટલું જ કહેવાનું કે ગાંધીજીના દેશમાં, રામ અને કૃષ્ણની આ પવિત્ર ભૂમિમાં પણ માણસ એટલો

સ્વાર્થી, લુચ્યો, દગ્ગાખોર, જૂઠો, કૃતધ્ની, બેવફા અને 'ખાય
તેનું ખોદે' એવો નમકહરામી થઈ ગયો છે કે અહીંના કૂતરાં ય
માણસની માણસાઈ કરતાં કૂતરાની કૂતરાઈભરી વફાદારી ને
ઈમાનદારીને ચઢિયાતી ગણે છે! વિદેશીઓની વાત જવા દઈએ,
પણ યુધિષ્ઠિર... અને હરિશ્ચન્દ્રની પાવક ભૂમિમાં ય....!!!

૧૩. સાથી હાથ બટાના

અંગ્રેજમાં એક દણાંત વાંચેલું. એની વાત કહું. આમેય દણાંતો તો ક્ર્ષોપક્ર્ષ વહેતી વાત જેવાં હોય છે. એટલે એમાં માણસે માણસે થોડા ફેરફાર તો થયા કરે. એટલે હું મારી રીતે એ વાત કહું :

વહેલી સવારે દરિયા કિનારે સેંકડો લોકો સહેલગાહે નીકળ્યા હતા. દરિયાની ઠંડી લહેરો અને મોજીલી હવાનો લહાવો લેતા લોકો હળવાશથી ફરતા હતા. ત્યારે એક માણસે દૂરથી જોયું તો એક કિશોરાવસ્થાનો છોકરો દરિયાકિનારેથી રેતીની મુઢીઓ ભરી દરિયાના પાણીમાં ફેંકતો હતો. કુતૂહલવશ પેલો માણસ એ છોકરા પાસે ગયો ને સહેજ નિરીક્ષણ કરી બોલ્યો : “હે છોકરા,
તું આ વર્થ મહેનત શા માટે કરે છે? રેતીને દરિયામાં ફેંકીને તારો

સમય શા માટે બગડે છે? એના કરતા આનંદથી આ ઠડી હવામાં લટાર માર, મજા આવશે.”

છોકરાએ હાથમાંની રેતી બતાવતાં કહ્યું : ‘જુઓ વડીલ, આમાં કેટલી બધી નાની નાની જીવતી માછલીઓ છે? પાણી વિના એ બધી મરી જશે. માટે એમને જીવાડવા હું એમને દરિયામાં પાછી નાખું છું. આમ હું નકામી મહેનત નથી કરતો.’

પેલા ભાઈએ જોયું તો છોકરાની વાત સાચી હતી. આ રીતે થોડી માછલીઓને એ જરૂર બચાવી શકશે એની એને ખાત્રી થઈ. પણ એણે જોયું કે એ લાંબા સાગર કિનારે તો આવી હજારો માછલીઓ અત્યારે તરફડતી પડી હશે. એમાંથી આ નાનો છોકરો કેટલીને બચાવી શકવાનો? એટલે એણે છોકરાને કહ્યું :

‘જો ભાઈ આ દરિયા કિનારો તો કેટલા માઈલ લાંબો છે! તું એ આખા કિનારા પર ફરી વળી શકવાનો? એટલે તારું કામ તો વહેતી નદીના એક બુંદ જેટલું જ ફળદાયી બનશે.’

પણ છોકરો આશાવાદી હતો. એણે કહ્યું, ‘ના જી, હું આ સારું કામ કરવામાં એકલો નથી. જુઓ, આ દરિયાકિનારે સેંકડો માણસો ફરી રહ્યા છે. એમાંથી કોઈને તો મારું કામ ગમશે અને એ પણ આ કામમાં જરૂર લાગી જશે. ભગવાન પણ મારી સાથે છે જ.’

પેલા સજજનને છોકરાની વાતમાં દમ લાગ્યો અને એનો આશાવાદ સાર્થક લાગ્યો. એટલે એ પોતે જ કોઈની રાહ જોયા

વિના છોકરો કરતો હતો એવું પરોપકારનું કાર્ય કરવા મૂઢીઓ ભરીને રેતી દરિયાના પાણીમાં ફેંકવા લાગ્યો. એકથી ભલા બેથ્યા. અને બીજાને જોઈને ત્રીજાને ય ચાનક ચઢી. એય મંડ્યો રેતી ફેંકવા. પછી તો એની પાછળ ચોથો, ચોથા પાછળ પાંચમો, પાંચમા પાછળ છઢો.. અરે આખા દરિયાની ઊભી પટી પર આ મૂઢીઓ ભરીને રેતી દરિયામાં ફેંકનારાઓની લાં..બી કતાર લાગી ગઈ. જેમ લોકો જોડાતા ગયા તેમ કામ કરનારનો ઉત્સાહ બેવડાતો ગયો ને પછી તો “સાથી હાથ બઢાના, એક એકેલા થક જાયેગા, મિલકર બોજ ઉડાના, સાથી હાથ બઢાના,” જેવો પ્રોત્સાહક માહોલ રચાયો! અને ‘જાગ્રા હાથ રળિયામજા’ એ ન્યાયે થોડીવારમાં તો દરિયાના કિનારા પર ભાગ્યે જ કોઈ માછલી ભીની રેતીમાં તરફડી રહી હશે. લગભગ બધી માછલીઓને જીવતદાન મળી ગયું!!!

જોયું ને? એક નાના છોકરાના હિંમતભર્યા આશાવાદે કેવું અશક્ય કામ શક્ય બનાવ્યું! એમણે હજારો જીવોને જીવતદાન પણ બસ્તી કેવું મોટું પરોપકારનું કામ કર્યું!

મોહનદાસ ગાંધીને આંકિકામાં જહાનીસબર્ગ ખાતે રેલવેના ફસ્ટ કલાસની ટિકીટ હોવા છતાં ગાડીના ડબામાંથી અર્ધ રાતે નીચે ઉતારી મૂક્યા હતા. અંગ્રેજોના આવા રંગભેદના જુલ્મી કાયદાને એ સુકલડી જુવાને એકલે હાથે પડકાર ફેંક્યો! એમના હિતેશ્યુઓ પણ એમ ન કરવા સલાહ આપતા હતા. પણ

પેલા નાના છોકરાની જેમ આ મોટા મનના ગુજરાતી વકીલે વિદેશમાં હિંમતભેર અંગ્રેજ સલ્તનતના આ અન્યાયી કાયદાને પડકાર્યો. અંતે એમાંથી જન્મ થયો ‘સત્યાગ્રહનો’. સત્યાગ્રહ શરૂ પણ ત્યારે જ નવો રચાયો. ને શખ્ખધારી સૈનિકોની મોટી સેનાને અવગણી મોહનદાસ ગાંધીએ ભારત આવી સત્ય અને અહિંસાના સિદ્ધાંત અપનાવી અંગ્રેજ સલ્તનતને ભારતમાંથી વિદ્યાય કરવાની લડત શરૂ કરી! ભલભલાને ત્યારે આ કામ મૂખ્યાઈ ભર્યું અને અશક્ય લાગતું હતું. પણ સત્યનો એ આરાધક પણી એકલો ન રહ્યો. એની પાછળ એક..બે..દસ...હજાર અને લાખો દેશવાસીઓની લંગાર લાગી જે માથે કફન બાંધી દેશની આજાદી માટે ગાંધીજીના અનુયાયી બન્યા ને એમની એક હાકલે ગ્રાણ ન્યોધાવર કરવા તત્પર થયા. અંતે ૧૯૪૭ની ૧૫ મી ઓગષે ભારત દેશ આજાદ થયો. જો આઙ્કિકામાં અન્યાય સહન કરી મુંગે મોઢે મોહનદાસ ગાંધીએ પોતાની ગાડી ગબડાવી હોત તો એ ક્યારેય મહાત્મા ગાંધી ન બની શક્યા હોત અને એ ક્યારેય ભારતને આજાદી ન અપાવી શક્યા હોત. પણ ‘તારી જે હાક સૂણી કોઈ ના આવે તો એકલો જાને રે’ ની ખુમારી ને જુસ્સાથી જે માણસ અશક્ય લાગતાં મોટાં કામનો આરંભ કરે છે એ અંતે સફળ થાય જ છે. એવો નિશ્ચય રાખો કે ‘I will do it.’ અને એમ કરશો તો પાવાગઢ ચઢતાં થાકી જનારા તમે હિમાલયના માઉન્ટ એવરેસ્ટ પર તમારે હાથે ત્રિરંગો લહેરાવી શકશો. મારા કામમાં

સો વિધ્યો નડે પણ સારા કામમાં સેકડોનોં સાથ પણ મળે જ. માટે આશાવાદી બની સત્કાર્ય શરૂ કરો ને લક્ષ્યાંક સિદ્ધ કરતા સુધી મંજુચા રહો. સફળતા તમારાં ચરણ ચૂમશો.

૧૪. ઈંટ

કદાચ કોઈને એમ લાગે કે ઈંટ પર શું લખવાનું કે વિચારવાનું. પણ મારીની બનેલી એક નાની ઈંટ આપણને ઘણી ઉપયોગી વાતો શીખવે છે.

આપણે કોઈ ભવ્ય બંગલો, મહેલ, ઈમારત, મંદિર કે મસ્ઝિદ જોઈને આશ્વર્ય અનુભવીએ છીએ. પછી કદાચ એની દિવાલો કે હતની શોભા જોઈએ. મંદિરના શિખર પરના કળશ કે એની અંદરના ધુંઘટ જોઈએ, મંદિર પર ફરફરતી દૂરથી દેખાતી લાંબી ધજા જોઈએ અને અહોભાવથી દંગ રહી જઈએ. આ બધું જોઈને એની પ્રશંસા પણ કરીએ. આમ લગભગ બધા લોકો કરે એ સ્વાત્ભાવિક છે. ભારત દેશ વિશ્વના મહાન રાષ્ટ્રોની હરોળમાં બેસવા જેવો બની રહ્યો છે એમ જગતના લગભગ દરેક દેશ મને

કમને સ્વીકારે છે ! કારણ કે એ બધા ઈમારતના કળશને જ જુઓ છે. પણ... પણ પેલી ભવ્ય ઈમારત જેના પર ઊભી છે એના પાયાનો કદી કોઈ વિચાર કરે છે? ઈમારતના પાયામાં પુરાઈ ઉડી ધરબાઈ ગયેલી ઈંટને કોઈ ક્યારેય ધ્યાનમાં લે છે? એ મજબૂત પાયાને કોઈ ક્યારેય વખાણે છે? જવાબ સો ટકા નકારમાં આવશે, કારણ બધા ઉપરની શોભા જુઓ છે.

ખરેખર તો આખી ઈમારત-પછી તે બંગલો, હવેલી, મંદિર, મસ્ઝિદ કે મહેલ જે હોય તે - ના અસ્તિત્વનો આધાર તો એના પાયામાં પુરાયેલી ઈંટો છે. એ એવી ઈંટો છે જે અજિનમાં તપીને પરિપક્વ થયેલી છે, જેથી ઈમારતનો ભાર એ સહી શકે એવી એ મજબૂત છે. જો એ ઈંટો મજબૂત ન હોય તો ઈમારતનો આખો પાયો જ હયમચ્ચી ઉઠે ને એ ધરાશયી થઈ જાય! માટે જ પોતાની અવગણના કરનારને એક ઈંટ પાસે કવિ કહેવડાવે છે :

ક્યાં જુઓ છો? અહીં દટાયો છું,
આ ઈમારતનો હું ય પાયો છું.

ખરેખર તો આખી ઈમારતમાં સૌથી અગત્યનો ભાગ એનો પાયો છે. જેમ વૃક્ષની ટોચ તો એની શોભામાત્ર છે. એનો આધારસ્તંભ તો એના મૂળીયાં ને થડ છે. પાયો મજબૂત હશે એટલું ઈમારતનું આયુષ્ય અધિક હશે. ધરતીકંપ વેળા કાચા પાયાનાં મકાન જલદી ધરાશયી થઈ જાય છે. જ્યારે પાકા પાયાની ઈમારતો ટકી જાય છે. માટે અગત્યની તો પાયાની ઈંટ જ છે.

એમ જ સમાજની પ્રગતિ માટે આમ આદમીનો આધાર જરૂરી છે, શ્રેષ્ઠીઓ તો સમાજની શોભા છે, પણ એ શોભાનો આધાર મહેનતકશ કામદારો, ખેડૂતો ને કારીગરો છે. પાયાની ઈંટ, પાયાનો પથ્થર જ ઈમારતને અમરતા બક્ષે છે. ઈમારતના ધ્વસ્ત થયા પછી કાળકમે કદાચ પાયાની ઈંટ બહાર આવે તો આવે, નહિ તો સદીઓ સુધી એ દટાયેલી જ રહે છે. એટલે જ શાણ માણસે પાયાની ઈંટની અવગણના ન કરવી જોઈએ.

આપણી સમાજ રચનાનું પણ આવું જ છે. આજાઈની લડત વેળા દેશ કેવો એક અને અવિભાજ્ય હતો! સૌનું લક્ષ્ય એક જ હતું. અંગ્રેજો ટળો - *Quit India*. પણ આજાઈ મળતાં સત્તા ને ખુરશીની ખેંચાખેંચમાં આમ આદમી ભૂલાયો. પોતાના સુખ, વૈભવ અને સત્તા વધારતા લોકો પાયાની ઈંટ સમા સમાજના નીચલા થરને, શ્રમિકોને, કિસાનોને, મજૂરોને ભૂલતા ગયા ને અસમાનતાની ખાઈ ઊંડી થતી ગઈ!

સમાજની કરોડરજજૂને જ જો લૂણો લાગશે તો દેશ કેવી રીતે ટકી શકશે? આવી પરિસ્થિતિને જોઈને જ કવિ શ્રી ઉમાશંકરે લખ્યું :

ભૂખ્યાં જનોનો જઠરાંજિ જાગશે,
ખંડેરની ભરમ કણી ન લાધશે!

દબાયેલાં, કયડાયેલાં લોકોની ભૂખ અને યાતનાઓમાંથી
જ અંતે ભડકો થઈ કાંતિ થાય છે, પણ કાંતિ ઘણું બધું તહ્સ

નહસ કરી નાખે છે. જો કે પાયાના પથ્થરની અવગણના તો બધાં જ દેશોમાં થઈ રહી છે.

આપણો તો ભારત દેશને મહાન બનાવી આખા જગતને વિશ્વશાંતિ તરફ દોરવો છે. એ માટે પ્રતિબધ રહી અને કટીબદ્ધ થઈ આપણા પાયાની ઈંટોની દરકાર પહેલી લઈએ એ જ ઈછ છે. ફરી ઉમાશંકરને સમરતાં કહીએ કે -

વ્યક્તિ મટીને બનું વિશ્વમાનવી,

માથે ધરું ધૂળ વસુંધરાની!

વિશ્વમાનવી બનવાની ભવ્ય કલ્યાણા સાથે જવતા આપણો ભારતના લોકો તો યજ્ઞ, યોગ અને સંયોગના આદર્શને વરેલા છીએ. પછી આપણી પાયાની ઈંટોને આપણો કેમ ભૂલીશું?

૧૫. ખાર કી ગંગા બહાતે થલો

એક બહુ જૂની વાર્તા છે. એનો સાર કાંઈક આવો છે : બે ભાઈ હતા. પિતા તો ગુજરી ગયેલા. પણ બંને ભાઈઓ ખૂબ સંપથી રહેતા ને મહેનતથી પોતાની થોડી જમીનમાં સુખે રહેવાય એટલું અનાજ તો પકવી લેતા. સંપ હોય ત્યાં સુખ હોય અને સુખ હોય ત્યાં શાંતિ હોય. શાંતિને પ્રગતિ અનુસરે જ. પણ બધે ક્યાં સંપ, સુખ અને શાંતિ હોય છે? એ માટે પ્રેમાળ દિલ અને ઉદાર મન જોઈએ.

પણ આ બે ભાઈઓ તો કળિયુગમાં સત્યુગિયા ભાઈઓ હતા. પણ લોકોને બીજાના સંપની ય અદેખાઈ આવે છે. એવા અદેખીયાઓમાં મંથરાવૃત્તિ સહજ જ હોય છે. બીજાને લડાવવામાં જ એમને આનંદ મળે છે.

મોટાભાઈને કોઈ સંતાન ન હતું. જ્યારે નાના ભાઈને બે બાળકો હતાં. બાળકો સ્કૂલમાં ભણતાં હતાં. ઘરખર્ય તો સ્વાભાવિક રીતે જ માણસ પ્રમાણે વત્તો ઓછો થાય, એટલે ફળિયાની એક મંથરાએ મોટાભાઈની વહુને ખાનગીમાં ચઢાવી :

‘બુન, મારે તો હું લેવાદેવા? પણ આ તો જરા તરા ધ્યાન પર લાવું. મને તારી લાગણી છે, એટલે હાં.’

‘શી વાત છે કાકી?’ મોટી વહુએ પૂછ્યું.

‘જોને બુન, તમારે બે જણનો કેટલો ખર્ય થાય? તો ય તમારે નાનાભાઈના બીજા ચાર જણનો ખર્ય વેઠી ટસરડો કરવો પડે છે ને? બિચારા કરસનભાઈ રાતદા’ડો એક કરી ખેતી પકવે છે. તેમાં ભાગીદાર તો નાનો ભાઈ ખરો જ ને? એ તો જ્યારે જુઓ ત્યારે બજારમાં છોકરાં માટે કાંઈ ખરીદતો જ હોય.’

‘કાકી, એવું કેમ બોલો છો? એ બધાંય અમારા જ છે ને?’ મોટી વહુના સંસ્કાર બોલ્યા.

‘બુન મારે હું લેવાદેવા? આ તો મને તારું લાગ્યું એટલે હાચી વાત મારાથી કહેવાઈ ગઈ. બાકી તું જાણે ન તારું નસીબ જાણે.’ કહી મંથરાએ તે દિવસે તો બી વાવી વાત પુરી કરી. પણ બીજે ત્રીજે દહાડે સતત મોટી વહુની ઈર્ષાની આગાને વિંજણો દેતી મંથરાએ છેવટે વહુના મનમાં અસંતોષ ને દ્વેષવૃત્તિ જન્માવ્યા.

આગાની વાત ટૂંકમાં કહું. મોટાભાઈની પત્નીના અસંતોષે પતિની કાન ભંભેરણી શરૂ કરી અને મોટાભાઈની

ઘણી સમજવટ છતાં અંતે રડતા હદયે બંને ભાઈઓને જુદા થવું જ પડ્યું.

વર્ષના અંતે ફસલ પાકી ને ખરામાં અનાજના બે ઢગલા થયા. એક મોટાભાઈનો ને એક નાનાભાઈનો. મોટાભાઈએ મનમાં વિચાર્યું : ‘નાનો ભાઈ વસ્તારી છે. એને ખર્ચ વધારે આવે... એને અમારે બે જણાને તો કેટલું જોઈએ? મારે નાના ભાઈને મદદ કરવી જોઈએ.’

પણ નાનોભાઈ મદદ લે નહિ પોતાની એને પત્ની જાણે તો કકળાટનું ઘર! એટલે મોટાભાઈએ રાત્રે ઉઠી નાના ભાઈના અનાજના ઢગલામાં થોડું અનાજ છાનુમાનું નાખી દીધું! આથી એને થોડી શાંતિ થઈ. પણ ત્યારે નાનાભાઈએ વિચાર્યું : ‘બિચારા મોટાભાઈ કેટલી મહેનત કરે છે! તો ય એમના ખળામાં અનાજનો ઢગલો મારા અનાજના ઢગલા કરતાં નાનો લાગે છે! મારે મોટાભાઈને મદદરૂપ થવું જોઈએ...’

આવું વિચારી મોટાભાઈના સૂતા પછી એમના સુફૃત્યથી અજાણ-નાનો ભાઈ રાતના અંધારમાં પોતાના અનાજના ઢગલામાંથી મોટાભાઈના અનાજના ઢગલામાં છાનો માનો તગારા વડે અનાજ નાખવા લાગ્યો! પણ એક ને બીજું તગારું નાંખે છે ત્યાં જ અનાજ પડવાના અવાજથી ખળીમાં સૂતેલા મોટાભાઈ જાગી ગયા ને સફાળા બેઠા થયા. પોતાના ઢગલામાં અનાજ નાખતા નાનાભાઈને એમણે ટોક્યો : ‘નાના, શું કરે છે ભાઈ?’

નાનાભાઈનું મોઢું મન જોઈ મોટાભાઈ રડી પડ્યા. એને છાતી સરસો ચાંપી રડતાં રડતાં બોલ્યા : ‘ભાઈ, તું નાનો થઈને મને મદદ કરે છે? મારે કેટલું જોઈએ? વધારે તો તારે જોઈએ. તમે તો ચાર માણસ છો.’ એને બંને ભાઈઓ હર્ષશ્રી વડે એકબીજાના મસ્તક પર પ્રેમનો અભિષેક કરતા હતા! ત્યારે આ બધા સળવળાટથી જાગી ગયેલી મોટાભાઈનું વહુએ ધીરે પગલે ખળીમાં આવી ફાનસ જાગતું કર્યું, તો અજવાણું થયું ને એણે રામ-ભરતને પરસ્પરને બેટીને રડતા જોયા. એ પરિસ્થિતિ પામી ગઈ એને એના મનમાંથી મંથરાની ચઢવણાથી ભરાયેલા જેરનું એકાએક વમન થયું. ત્યારે એના જાગૃત થયેલા સંસ્કારનું અમૃત એની આંખમાંથી નીતરી રહ્યું! પતિને પગે પડી એ પોતાની ભૂલ બદલ માફી જાગી રહી અને દિયરને છાતી સરસો ચાંપી બોલી : ‘નાનાભાઈ, મને તો તમે મા જેવી ગણી છે. હું જ ભાન ભૂલી હતી. મને માફ કરજો ભાઈ, કાલથી આપણે એક જ ચૂલે રાંધીશું અને પહેલાની જેમ ભેગાં જ જમીશું ને જવીશું.’

ત્યારે મધરાતે ક્યાંકથી કોયલ ટહૂકી : ‘કૂ...ઉ!’ (કોયલ મધરાતે ય બોલે છે હોં) બે ભાઈઓના પ્રેમની આ કુટુંબકથા તો અહીં પુરી થઈ.. પણ પવિત્ર પ્રેમનો પ્રવાહ ક્યારેય વાર્તાની જેમ અટકતો નથી. રામ-ભરતથી માંડી પાંડવો સુધીને ત્રેતા યુગથી માંડી દ્વાપર યુગ સુધી એ સતત વહેતો જ રહે છે. કળીયુગમાં એ પ્રવાહનું વહેણ થોડું છિછું જરૂર લાગતું હશે. પણ એ પવિત્ર

જરણું ક્યારેય, ક્યાથ વિરામ પામતું નથી. એ સતત વહેતું જ રહે છે, વહેતું જ રહે છે. ને માટે જ તો ભારતમાં સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા હજ્ય સજીવન છે. સંજોગોવશાત અલગ રહેવા છતાં સ્નેહના તાંત્રણે કુટુંબીજનો આજે ય અતૂટ રીતે બંધાયેલાં છે. માટે જ તો આપણો કવિ ગાય છે : ‘જ્યોત સે જ્યોત જલાતે ચલો.. ઘાર કી ગંગા બહાતે ચલો.. ઘાર કી ગંગા બહાતે ચલો.’

૧૭. ઘર

‘ઘર’ જેવા નાના શબ્દમાં કેટલી મોટી વિશાળ ભાવના સમાયેલી છે! સવારે નોકરી ધંધા માટે નીકળેલો માણસ સાંજે પોતાને ઘેર આવે છે. ઘેર આવે ત્યારે માણસને ‘હા...શ’ થાય છે. આ હા..શ એટલે પરમશાંતિનો અનુભવ. થોડા દિવસ આપણે બહારગામ ગયા હોઈએ અને ત્યાં ધણો આનંદ કર્યો હોય, પણ પછી આપણાને ઘરની યાદ આવે છે. હરીફરી છેવટે માણસ ઘેર આવે છે. વિદેશ ગયા હોય એવા માણસોને પોતાના વતનની ને વતનના ઘરની સાચી કિંમત સમજાય છે. વિદેશમાં અઢળક કમાતા હોય અને સુખવૈભવમાં રહેતા હોય એવા લોકોને પણ પોતાનું વતન, પોતાનું ‘ઘર’ અવશ્ય યાદ આવતું હોય છે. માટે જ તો એન.આર.આઈ. ઓ થોડા સમયના અંતરે વતનમાં ઘેર આવતા

જ હોય છે. અરે, કાયમ માટે વિદેશમાં વસનારાય પોતાના વતનમાં પોતાનું ઘર રાખે છે. આમ પ્રત્યેક વ્યક્તિના જીવનમાં પોતાના ઘરનું વિશેષ સ્થાન હોય છે. કોઈના મહેલ કરતાં આપણી ઝૂંપડી આપણને વિશેષ પ્રિય લાગે છે. કહેવત છે કે ‘ઘરતીનો છેડો ઘર.’

માત્ર માણસને જ નહિ, પશુ પક્ષીને પણ કોઈને કોઈ સ્વરૂપે પોતાનું ઘર હોય છે. પંખી જાડ પર ‘માળો’ બાંધે છે. ચકલાં તો આપણા ઘરમાં જ એનું ઘર (માળો) બનાવી લે છે. કબૂતર ઘરની બહાર કોઈ અવાવરુ ખૂંઝામાં એનો માળો બનાવી લેછે. કીડી મંકોડી આપણા ઘરમાં જ દર બનાવી સેંકડોની સંખ્યામાં રહે છે. આમ આપણું ઘર આપણા ઉપરાંત અનેક જીવોનું આશ્રયસ્થાન પણ હોય છે. ગાય, ભંસ, બળદ જેવાં પાલતું પ્રાણીઓ સવારે ચરવા સીમમાં જાય છે, તે પણ સાંજે પોતાને ઘેર આવે છે. એમને પોતાની કોઢનો પોતાનો જ ખીલો ગમતો હોય છે. કારણ કે એ એમનું ઘર છે. જંગલમાં પશુઓને ઘર રૂપે પોતાની બોડ, બખોલ કે ગુફા હોય છે. આમ પોતાના ઘરની ભાવના પશુઓમાં ય હોય છે.

રોટી, કપડાં અને મકાન એ માણસની પ્રાથમિક અને અનિવાર્ય જરૂરિયાત છે. આ વાત સર્વસ્વીકૃત છે, માટે જ ‘ઘર’ વિનાના લોકોને સરકાર લોન આપીને પણ એમને પોતાનું ઘર બનાવવાની પ્રેરણ આપે છે. વણજારા કે લુહારિયા જેવી કેટલીક

‘ભટકતી જાતીઓ’હોય છે જેમને પોતાનું કાયમી રહેઠાણ કે નિવાસસ્થાન હોતું નથી. કોઈ ગામની ભાગોળે, જાડ નીચે એ પોતાનો પડાવ નાખે છે ને સીજનલ ધંધો કરી થોડા દિવસ પછી બધી ઘરવખરી ઘોડાં, ગઘેડાં કે ઊંટ પર લઈ બીજે સ્થળે જાય છે. આમ એમનાં ઘર માસ બે માસ પુરતાં જ હોય છે. જો કે ધંધા માટે ભટકતાં એ લોકોને ય વતનમાં પોતાનું ઘર તો હોય જ.

પણ સાચા અર્થમાં આ ઘર એટલે શું ઈટ, સીમેન્ટની ચાર દીવાલો? એને રંગરોગાન કરાવીએ તો શું એક સારું ઘર બની જાય? ખરેખર તો એ ચાર દીવાલો વચ્ચે વસતા માણસો પરસ્પર પ્રેમ, લાગણી, સહાનુભૂતિ અને માનના તંતુથી જોડાયેલાં હોય અને જ્યાં એકનું સુખ દુઃખ એ ઘરના બધાં જ સભ્યોનું સુખ દુઃખ હોય એને જ સાચું ઘર કહેવાય. જ્યાં હદ્યોની એકતા હોય ત્યાં જ સાચા ઘરનાં દર્શન થાય. નાના ઘરમાં પણ મોટા દિવના માણસો વસતા હોય તો એ ઘરની ‘મોટાઈ’ અનેક ગણી બધી જાય છે. બાકી, જ્યાં લાખો કે કરોડોનાં હીરા મોતી હોય છે એવા રાજમહેલમાં ય પોતાનો હક્ક સ્થાપિત કરવા માટે કુટુંબીજનો વર્ષોસુધી ઝગડતાં રહે છે અને એમની વચ્ચે જીવનભરના અબોલા હોય છે! આમ જ્યાં કુટુંબીજનો વચ્ચે પ્રેમને બદલે વિકારની ભાવના હોય એ મહેલ પણ સાચું ઘર નથી. ઘર તો આશ્રય સ્થાન છે. ‘હા...શ’ કહી વિસામો કરવાની જગા છે ઘર. ત્યાં માણસનો થાક ઉતરે ને ચિંતાઓ હળવી બને. માટે જ તો ઘર એ

પ્રેમનું મંદિર હોવું ઘટે.

વળી આપણી ભાવના તો ઘણી વિશાળ છે. આપણે તો વસુધૈવ કુટુંબકમ્ ના મંત્રથી સમગ્ર જગતને એક કુટુંબ માની ‘જ્ય જગત’ ના નામથી વિશ્વની એકતામાં માનનાર ઉદારદિલ નાગરિકો છીએ. આપણા કવિએ તો ગાયું છે કે ભવતિ વિશ્વ એક નીડમ્. આખું જગત એક માળો બને અને એમાં બધા જ લોકો કુટુંબની ભાવનાથી રહે તો આપણું ‘ઘર’ કેવું આનંદધામ બની જાય!?

વળી આપણી સાધુતા તો મોહમાયામાં પડ્યા વિના હેમેશાં ફરતા રહેવાની છે. ‘સાધુ તો ચલતા ભલા’. આપણા એક કવિએ તો એક મુક્તકમાં કહ્યું છે કે - ‘ઘરને છોડીને જનારને મળો છે વિશ્વ તણી વિશાળતા.’ ‘મારું ઘર’ કહેવાને બદલે ‘આપણું ઘર’ કહીએ તો એમાં હૃદયની વિશાળતા વરતાય છે ને એમાં પ્રેમની ગંગાનાં પાવન દર્શન થાય છે. ઉદાર દિલ માનવી તો ‘વ્યક્તિ મટીને બનું વિશ્વ માનવી, માથે ધરું ધૂળ વસુંધરાની’ ના કવિ ઉમાશંકરે દીધેલા મંત્રની ભાવનાથી ગાતો ગાતો ધૂમે છે કે - યે મસ્ત ઘટા મેરી ચાદર હૈ, યે ધરતી મેરા બિસ્તર હૈ। આવા મસ્ત ફીરો માટે આખું વિશ્વ ‘ઘર’ બની જાય છે.

વળી કહ્યું છે કે - ગૃહિણીમગૃહમુચ્યતે । ગૃહિણી એટલે પત્નીથી જ ઘર દીપે છે. સારી, સંસ્કારી, પ્રેમાળ, ઘરરખુ ગૃહિણી જ પોતાના ઘરમાં સંપ, પ્રેમ અને સહિષ્ણુતાની ભાવનાથી સૌને

એક તાંત્રણો બાંધી રાખી પોતાના ઘરનાં શાન શૌકત વધારે છે. આમ ‘ઘર’ ના સાચા અર્થમાં નારીનું ગૌરવ અને એનો મહિમા પણ સમાઈ જાય છે. માટે જ તો કહ્યું છે કે ‘જ્યાં નારીઓની પૂજા થાય છે ત્યાં દેવતાઓનો વાસ હોય છે.’

‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી પ્રસારિત
તા. ૧૦-૭-૧૦

૧૭. મરી મરીને જીવતો માણસ

એક દિનાંત વાંચેલું. મને ઘણું ગમ્યું હતું. ઘણાંએ વાંચ્યુ
પણ હશે. વાંચીને સમજવા જેવું, સમજને પચાવવા જેવું એ
દિનાંત છે. એ વાતનો વિચાર તમને મારી રીતે કહું :

શહેરમાં રહેતો હતો એક ધનાઢ્ય બાપ. એને મોટો ફ્લેટ
હતો, બાગ હતો, મોટર હતી. ઘણી સારી આવક હતી. તેમને
પંદરેક વર્ષનો એક દીકરો હતો. બાપને થયું કે આ છોકરો આવી
સાથબીમાં ઉછર્યો છે એટલે એને પોતાના સુખની કિંમત નથી.
એને ગામનું બતાવું તો ગામડાની ગરીબાઈ, અછત અને હુંબનો
એને ઘ્યાલ આવશે. આમ વિચારી એક રજાને દિવસે દીકરાને
પોતાની ગાડીમાં લઈ એનાં મા બાપ વતનના ગામડે ગયાં.
જમવાનું નાસ્તો વગેરે સાથે લીધેલું, એટલે કશી તકલીફ ન પડે.

પોતાના એક ખેડૂતને ત્યાં જઈ ગાડી ઉભી રાખી. ખેડૂત તો
બિચારો પ્રેમથી ઘેલો ઘેલો થઈ ગયો. ‘આજે સાહેબ આપણો ત્યાં
આવ્યા’ કહી શેઠની સેવા કરવા દોડાદોડી કરી રહ્યો. ઘરનાં બધાંય
ને એવું થયું કે જાણે શું કરીએ સાહેબ માટે. ચોકમાં કાથીનો
ખાટલો પાથર્યો. ઉપર બે ત્રણ ગોદડી પાથરી એક ધોયેલી ચાદર
પાથરી. નાનો માટીનો ઘડો ભરીને પાણી ને બે ચોખ્યાં પવાલાં
મૂક્યાં. ‘ના’ કહેવા છતાં ગાયનું દૂધ ગરમ કરી લાવી ત્રણ કપ
રકાબીમાં દૂધ આપ્યું. ગામડાનાં ગરીબ લાગતાં પ્રેમાળ લોકોની
સાચી માનવતાનાં આવાં દર્શન કરવા જેવાં હોય છે. શહેરના
કૃત્રિમ ભભકાભર્યા પણ લૂખા આવકાર આવાં ભોળાં
ગામડિયાંઓની સાચી પ્રેમભરી પરોણાગત આગળ સાવ ફીકડા
લાગે. મા-બાપ અને દીકરો આખો દિવસ અને મોડી રાત સુધી
ત્યાં રહ્યાં ને રાત્રે મોડા સૌના રહેવાના આગ્રહ છતાં વિવેકપૂર્વક
‘ના’ પાડી ઘર તરફ ગયાં. બીજે દિવસે સવારે પ્રાતઃ વિધિ પરવારી
પિતાએ પુત્રને બોલાવીને પૂછ્યું : ‘બેટા, કેવું લાગ્યું ગામડું?’
બાપને હતું કે દીકરો ગામડાનાં દુઃખ અને ગરીબાઈનું વર્ણન કરી
પોતાના સુખ ને વૈભવી જીવનની પ્રશંસા કરશે. પણ અનુભવ
જરા જુદો થયો.

દીકરાએ જવાબ આપતાં કહ્યું : ‘પપ્પા, આપણો ત્યાં તો
એક જ કૂતરો છે.. અને ત્યાં તો ચોકમાં ત્રણ ચાર કૂતરાં કેવાં
શાંતિથી બેઠાં કે સૂતાં હતાં? એમને તો સાંકળે બાંધ્યાંય નહોતાં.’

પિતાએ હકારમાં માયું હલાવીને પૂછ્યું : ‘હા, પછી?’

છોકરો બોલ્યો : ‘પપ્પા, આપણા બંગલાની આજુબાજુ કચરાના ઢગલા છે ને એમાંથી રખડતી ગાયો પ્લાસ્ટીક ચાવીને પેટ ભરે છે, જ્યારે ત્યાં તો ગાયો અને ભેંસો લીલું તાજું ઘાસ ખાતી હતી ને વળી દૂઝણી ગાયોને સ્વીઓ ખોળ પણ ખવડાવતી હતી. પશુ પર કેટલો બધો પ્રેમ એ લોકો રાખે છે? ને પોતાના માલિકને જોઈ ગાય-ભેંસો ધીરેથી ‘આં..ય..ાંય’ કરતાં હતાં. પશુઓ અને માણસો વચ્ચે કેવો દિવ્ય પ્રેમ છે ગામડામાં! નહિ મમ્મી?’ દીકરાની વાત પિતા માતા તો આશ્ર્યથી સાંભળી જ રહ્યાં. દીકરાએ સહેજ અટકી કહ્યું : ‘પપ્પા, આપણા ફ્લેટમાં નાનો સ્વીમીંગ પુલ છે, જેમાં હું એકલો એકલો જ કશા આનંદ વિના નાહું છું, જ્યારે ત્યાં તો ગામની ભાગોળે સરસ સરોવર છે ને એની પાર પર લીલાંછમ વૃક્ષો શોભે છે. એવા સરોવરમાં આઠ દસ મિન્ટો કેવા આનંદથી નહાતા હતા!’

‘હા બેટા, વાત તો તારી સાચી.’ માતાએ કહ્યું. પછી દીકરો બોલ્યો : ‘પપ્પા, આપણા ડ્રોઇંગ રૂમમાં તમે શોભા માટે કૂત્રિમ તારા લગાડવ્યા છે, જેથી છત રાત્રે લાઈટમાં સુંદર લાગે, પણ ગામડામાં તો કેવું સરસ વિશાળ ખુલ્લું આકાશ છે! એમાં ગણ્યા ગણ્યા ના એટલા તારા ટમટમતા હતા. ને ચાંદામામા પણ સુંદર આકાશની શોભા વધારતા હતા! સહેજ અટકી પુત્રએ પૂછ્યું : ‘પપ્પા રસ્તે જતાં આપણે પૂર્વમાં સૂર્યોદય થતો જોયો

હતો. એ દશ્ય કેવું મનોહર હતું!? અને સાંજે સરોવરની પાર પર ઉભા રહી ગામડામાં આપણે સૂર્યાસ્ત પણ જોયો હતો ને? આપણા શહેરમાં આપણે કદી પણ સૂર્યોદય કે સૂર્યાસ્ત જોઈએ છીએ ખરા? આવું ભવ્ય આકાશ દર્શન તો ગામડામાં જ થાય, નહિ પપ્પા?’ ફિક્કા ચહેરે પપ્પા બોલ્યા : ‘બેટા, તારી વાત ખોટી નથી!’ ‘અને મમ્મી,’ મા તરફ જોઈ દીકરો બોલ્યો : ‘તું મને ઝીજમાંથી ચોકલેટ કાઢીને આપે છે અને કોઈને નહિ આપવાની સૂચના પણ આપે છે, જ્યારે આપણે ગયા હતાં એ માસીએ તો મને થેલીમાંથી કાઢીને કેટલી બધી શેરડી, તાજી કાકડી ને તાજાં જામફળ આપ્યાં છે! કહેતાં હતાં : તારાં પડોશીને પણ આપજે બેટા!’

દીકરાની વાત સાંભળી મા-બાપ ઝંખવાણાં પડ્યાં. પોતાના કરતાં ગ્રામજનો કેવાં ઉદાર હોય છે. એ વાત એ પામી ગયાં. ત્યારે માતાએ પૂછ્યું : ‘બેટા, ગામડામાં બીજું શું ગમ્યું?’ ત્યારે પુત્ર બોલ્યો :

‘મમ્મી, અહીં તો આપણા પડોશીને આપણે નથી ઓળખતા કે એ લોકો આપણાને નથી ઓળખતાં કે નથી કોઈ કોઈની સાથએ બોલતું! જ્યારે ગામડામાં તો બધા જ લોકો જતાં આવતાં એકબીજાને ‘જ્ય રામજ કી’ કહે છે ને સહેજ થોભી ખબર અંતર પણ પૂછે છે. કેવાં હળીમળીને એ લોકો રહે છે.

હા બેટા, ખરી વાત હોં.’ માતા પિતા બંને બોલ્યાં. છેલ્લે પિતાએ પૂછ્યું : ‘બેટા હવે કાંઈ રહ્યું?’ પુત્ર બોલ્યો : ‘પપ્પા,

આપણું તો થોડા ચોરસ ફૂટનું નાનું અમયું ‘ફાર્મ હાઉસ’ છે એનો આપણને કેટલો બધો ગર્વ છે, નહિ? જ્યારે ત્યાં તો દરેકની પાસે લીલાંછમ હરિયાળાં વિશાળ ખેતરો છે, જેને જોઈને આપણી આંખ ઠરે ને હૈયું હરખે. નહિ કે પખા?

ત્યારે નિઃશ્વાસ નાખતા પિતા બોલ્યા : ‘ખરી વાત દીકરા. આજે તે મને આપણી ગરીબાઈનું ભાન કરાવ્યું! હું આપણી સમૃદ્ધિનું અભિમાન રાખતો હતો તેને તેં મિથ્યા સાબિત કર્યું. ખરા ધનવાન તો ગામડાના ગરીબ લાગતાં નિર્દોષ, પ્રેમાણ, ભોળાં ગ્રામજનો છે જે સાચી રીતે કુદરતમય થઈને જીવે છે ને કુદરતની વિશાળતાનો સાચો આસ્વાદ અને આનંદ લે છે. બેટા, હવે આપણે પણ દર વરસે એકાદ માસ આપણાં વતનના ગામડે જઈને રહીશું, ને જીવનનો સાચો આનંદ માણીશું! પિતાની વાત સાંભળી દીકરો ખુશ થઈ ગયો.

સમજુએ તો આ નાની વાત ઘણા મોટા સત્ય તરફ આંગળી ચીધે છે. શહેરના ભભકાભર્યા જીવનનાં અંધારાં તો ઉલેચે તે જ જાણો. ને ગામડાના સીધા સાદા, સામાન્ય જીવનનો આનંદ તો માણે તે જ જાણો. આજે તો શહેરીકરણ અને ઔદ્યોગિકરણ તરફની દોટને કારણે ગામડાં તૂટતાં જય છે ને શહેરોમાં વસતી ઉભરાય છે. એટલી બધી વસતી વધે છે કે હજારો લોકો તો બિચારા તાપ, ટાક કે વરસાદમાં ય ફૂટપાથ પર પડ્યાં રહે છે! શહેરમાં થોડાક કોટયાધિપતિઓ કે લક્ષાધિપતિઓના ભભકાની ઓથે ડોકાતી

અછત, ગરીબાઈ, દુઃખ અને નિરાધારતાની કપરી અવસ્થાનો કોઈને ખ્યાલ નથી. પણ યાદ રહે. કવિ ઉમાશંકરે વર્ષો પહેલાં ભાષ્યું છે કે -

“ભૂખ્યાજનોનો જઠરાંજિ જાગશે,
બંદેરની ભસ્મકણી ન લાધશે.”

ઈજિમનો દાખલો તાજો જ છે. મુબારકના ત૦ વર્ષના સરમુખત્યારી શાસનનો માત્ર ૧૮ દિવસના લોકજીવાળમાં અંત આવ્યો. કારણ, ત્યાં ભૂખ્યાજનોનો જઠરાંજિ જાગ્યો હતો.

જરા આડ વાત થઈ. પણ આપણા દાણાંતનો બીજો પણ અગત્યનો બોધપાઠ છે. ગામડાનું ગરીબ લાગતું જીવન કેવું સમૃદ્ધ છે અને શહેરનું સમૃદ્ધ લાગતું જીવન કેવું ગરીબ છે એનો આ વાત પરથી ખ્યાલ આવે છે. હવે તો સાચી સમૃદ્ધિના આપણા ખ્યાલો જ બદલાઈ ગયા છે. ગામડાની વિશાળતા કરતાં શહેરની સંકડામણ આપણને વધારે ગમે છે. ગામડાની શુદ્ધ તાજી હવા કરતાં શહેરની પ્રદૂષિત - ગંધાતી, વાસ મારતી હવા આપણને વધારે માફક આવે છે. ગામડાના ખુલ્લા આકાશના સૌન્દર્યને માણવાને બદલે શહેરની સાંકડી અંધારી ગલીઓની લાઈટો આપણને વધારે આકર્ષે છે. અને આવું બધું બધી દરેક વાતમાં થયું છે, દુઃખને સુખ માનીને આપણે શહેરમાં જીવીએ છીએ ને શહેરવાસી હોવાનો મિથ્યા ગર્વ રાખી મરતા મરતા જીવીએ છીએ. માટે જ એક અંગ્રેજ કવિએ કહ્યું છે :

What is this Life if full of care,
We have no time to stand and stare.
No Time to stand beneath the boughs,
and wait as long as sheep and cows.

ગામડામાં ભાગોળે વડ કે પીપળાના ઝડ નીચે, એની શીતળ છાયામાં નિરાંતે આંખ મિંચીને વાગોળતાં ઢોર આપણા કરતાં વધારે સુખી છે, કારણ કે આપણાને તો શાંતિથી એવો આરામ કરવાનો સમય જ નથી. આખો દિવસ દોડધામ કરી માંડ જીવન નિર્વાહ કરતા શહેરીજનો પછી ટેન્સન, બ્લડપ્રેસર, ડાયાબીટીસ જેવી બિમારીમાં સપદાઈને કોઈ મોટા રોગનો ભોગ બને છે ને અંતે દુઃખી થાય છે. આથી એના આયુષ્યની અવધિ ય ટૂંકી થઈ જાય છે. બિચારો શહેરીજન!! મેં ક્યારેક લઘું હતું :

પથર વચ્ચે જીવતો માણસ,
પથર દિલ થઈ શસતો માણસ,
પથરની જડ ભીતો વચ્ચે
મરી મરીને જીવતો માણસ!

જે વાત પેલા નાના બાળકને સમજાઈ તે વાત એના પિતાને નહોતી સમજાઈ, કારણ કે બાળક કુદરતની વધારે નજીક હતું, માટે એ કુદરતપ્રેમી હતું. જ્યારે કૃત્રિમતા વચ્ચે જીવવા ટેવાયેલા મોટા માણસો શહેરના ખૂની ભભકાથી અંજાઈ જઈને અંધારભરી આંખે જીવી જીવનના સાચા સૌન્દર્યની ઝાંખી કરી

શક્તા નથી! આ વાત આપણો ક્યારે સમજશું? કદાચ ક્યારેય નહિ સમજાયે. તો ઠીક છે, દુઃખને સુખ માની જીવી કાઢવામાં જ મજા છે, નહિ? મોટા ભાગના લોકો ખરેખર તો જીવતા નથી, જીવી કાઢે છે! આ મોહ છે કે મજબુરી?

૨૦. રાત

રાત એટલે કે રાત્રિ એ એક અર્થમાં અંધકારનું પ્રતિક છે. સામાન્યતઃ માણસને પ્રકાશ પ્રિય હોય છે, અંધકાર કોઈને ગમતો નથી. છતાં ગમો અણગમો એ બહુધા આપણા વ્યવસાય કે પ્રકૃતિ પર આધાર રાખે છે. ઘણા લોકોનો વ્યવસાય જ રાત્રે કામ કરવું પડે એવો હોય છે. પત્રકારો મોડી રાત સુધી કામ કરી વહેલી સવારે પોતાનું દૈનિક પ્રગટ કરે છે. ઘણાં કારખાનાં કે મીલો રાત્રે પણ ચાલે છે, એટલે ત્યાં કામ કરતા કામદારો રાતપાલી કરી દિવસે ઘેર જાય છે. છતાં મોટેભાગે લોકો દિવસે પોતાનાં કામ કે વ્યવસાય કરે છે. એટલે દિવસભરના કામના થાકને અંતે માણસને

આરામ કરવા રાતની જરૂર છે જ. રાતના પ્રથમ પ્રહરની નિદ્રા એ લગભગ સો ટકા આરામ આપતો રાતનો ભાગ છે. આખી રાતના આરામ પછી માણસ સવારે તાજો થઈને ઉઠે છે ને નવા જોશથી પોતાની દિનચર્ચા શરૂ કરે છે. દિવસના આરામ કરતાં રાત્રિનો આરામ બધી રીતે લાભદાયી છે. આરોગ્યની રીતે પણ રાતની ઊંઘ જ વધારે ફળદાયી અને આરોગ્યવર્ધક છે. આમ દિવસના પ્રકાશ પછી રાત્રિનો અંધકાર માણસ માટે ઉપયોગી છે. એક જૂની કહેવત છે કે ‘શાહુકારની માએ દિવસ માગ્યો ને ચોરની માએ રાત માગ્યો.’ ચોરનો વ્યવસાય રાત્રિના અંધકારમાં જ શક્ય બને છે. માટે ચોરને ‘નિશાચર’ પણ કહેવાય છે.

પણ જેબ દિવસની શોભા સૂર્યોદયથી શરૂ થાય છે તેમ સૂર્યાસ્ત પછી રાત્રિના અંધકારની પણ પોતાની આગવી શોભા છે. દિવસે સૂર્યની ગરમીથી ત્રાસેલા લોકો રાત્રે ખુલ્લા આકાશ નીચે બેસી શીતળતા અનુભવે છે. એટલું જ નહિ, માત્ર રાત્રે જ જોવા મળતી આકાશની ભવ્ય શોભા પણ નિહાળે છે. ટમટમતા તારલાની બિછાતના અવર્ણનીય સૌંદર્યને જોવાનો આનંદ દિવસે સૂર્યના પ્રખર તાપમાં થોડો જ શક્ય બને છે? ‘યે રાત ભીગી ભીગી, યે મસ્ત કિઝાયે, ઊઠા ધીરે ધીરે, વો ચાંદ ઘારા ઘારા’ જેવાં મધુર હદ્યસ્પર્શી ગીતનો આલહાદ રાત્રે જ લઈ શકાય. કવિની કલ્પનાને જેબ આપે એવી નિરવ રાત્રિના સૌંદર્યનો અનુભવ એ માણસના જીવનના સાત્ત્વિક આનંદનો કિંમતી હિસ્સો

છે. કવિને કવિતા સ્ફૂરે, ચિંતકોની દણ્ણ સમક્ષ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનાં નવાં પાનાં ઉધે અને તપસ્વીને ધ્યાનમાં લીન બનાવે એવાં રાત્રિનાં શોભા અને શાંતિ અમૃત્ય છે. દિવસે તો દોડ્યામ, અવાજ અને ગરમીના માહોલમાં માણસને કશું નવું વિચારવાની કે સારું જોવાની તક જ કયાં મળે છે? શાંત ચિત્તે કશું પણ ઉપયોગી કામ કરવું હોય તો એ રાત્રે જ શક્ય બને. માટે જ કદાચ અનિષ્ટોનો નાશ કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ રાત્રે બાર વાગે થયો હશે. વળી બુધ્યનું મહાભિનિષ્ઠમણ તો રાત્રિના એકાંતમાં જ શક્ય બને.

વળી ‘આસો માસો શરદ પૂનમની રાત જો, ચાંદલિયો ઊગ્યો રે સખી મારા ચોકમાં,’ જેવો હદ્યસ્પર્શી ગરબો ગાઈ શેરીમાં ધૂમતી ગરવી ગુજરાતણાના હદ્યભાવ રાતે ચંદ્રની શીતળ ચાંદનીમાં જ ઉકેલી શકાયને? અને ચાંદો આકાશમાં નહિ, ગોરીના ચોકમાં ઊગ્યો છે! અરે કદાચ એના હૈયામાં જ એ ઊગ્યો હશે! આનંદવિભોર કરે એવી આવી મનોરમ કલ્પનાઓ કદાચ રાત્રિની જ આગવી નીપજ છે. ‘તાલીઓના તાલે ગોરી ગરબે ધૂમી ગાય રે, પૂનમની રાત, ઊગી પૂનમની રાત’ જેવા પ્રાસાદિક ગીતની રચના ને ગરબામાં એની રજૂઆત પૂનમની રાત સિવાય શક્ય જ નથી. ચંદ્રની વધઘટ એ પણ રાતની વિશેષતા છે. સૂર્ય તો એકધારો ઊગે ને આથમે, પણ ચંદ્ર? સતત વધવું ને પછી સતત ઘટવું એ ચંદ્રની પ્રક્રિયા જાણે માણસને જીવનના સુખદુઃખની

વારાફેરી સમજાવે છે. જાણે કહે છે : ચક્કવત્ત પરિવર્તને દુઃખાનિ ચ સુખાનિ ચ । રાત્રિમાં તારાઓનું સતત બ્રમણ અને રોજ થતો એનો સ્થાન ફેર જ્યોતિષનાં રહસ્યોને આપણી સમક્ષ ઉધાડાં કરે છે. માત્ર રાતે જ અનુભવાતી રાતરાણીના ફૂલની માદક સુગંધ આપણા મનને તરબતર કરી દે છે. પ્રેમીઓના મિલનનો સમય એટલે જ રાતનું શાંતિભર્યું આહ્લાદક એકાંત. ચંદ્રને પેલો વિરહી પ્રેમી વિનવે છે : ‘..... જબ તક મૈં ગીત ગાઉં, યે ચાંદ છિપ ના જના.’ આમ ચંદ્ર રાત્રે પ્રેમીની હદ્યોર્ભિઓનું આલંબન બને છે. ભક્ત નરસિંહે તો ગાયું : ‘રાત રહે જ્યાહરે, પાછલી ખટ ઘડી, સાધુપુરૂષને સૂર્ય ન રહેવું.’ આમ વહેલી સવાર એ પ્રભુ-સમરણનો ઉત્તમ સમય છે. ઉથા સમય એ જિંદગીની પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રગતિનું પ્રસ્થાન છે, તો સંધ્યા સમય એ આપણી વૃત્તિ અને ગતિનું અલ્યવિરામ છે. દિવસ અને રાત્રિનું ક્ષણભરતું સહઅસ્તિત્વ એટલે જ ઉથા અને સંધ્યા. આકાશમાં સૂર્ય પણ આથમે ને જે આથમે તે ઊગે. જીવનની ચડતી પડતીનો આ કમ દિવસ અને રાતના આવાગમનથી સમજાય છે. માટે જ શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં સુખ દુઃખે સમે કૃત્વા નો મંત્ર આપે છે. રાત શબ્દનો લાલિત્યસભર પ્રયોગ કરતાં ગોપી વિનવે છે : “રહી જાઓ શ્યામ તમે આજની રાતલડી.” સુખદુઃખની જેમ દિવસ અને રાતનું પણ અટલ દ્વાંદ્વ છે.

તો ચાલો રાતની મીઠી નિંદ્રામાં ‘રાજકુમાર આવશે’ની

આશા આપતા સાયગલના દર્દીલા કંઠને સાંભળતાં આપણો પણ
રાતની નિંદાને માણીએ. ધાન આપો દૂર દૂરથી સંભળાય છે :
'સોજા રાજકુમારી સોજા... સોજા.... સોજા..!'

'આકાશવાણી' વડોદરા-અમદાવાદ પરથી
'અમૃતધારા'માં પ્રસારિત. તા. ૧૧-૭-૧૦

સાંભળતાં જ નજર સમક્ષ કોઈ પવિત્ર, પાવનકારી, પરોપકારી,

'સાધુ' શબ્દ કેવો અર્થસભર લાગે છે, નહિ? એ શબ્દ
સાંભળતાં જ નજર સમક્ષ કોઈ પવિત્ર, પાવનકારી, પરોપકારી,
પ્રેરણાદાયી અને પ્રેમાળ મૂર્તિનાં દર્શન થાય છે. કદાચ એ
દાઢીધારી ને જટાધારી પ્રતિભાવંત, અમી વર્ષાવતી આંખોવાળા
સંતજન હોય એમ આપણી કલ્પનાદિષ્ટને લાગે. ખરેખર 'સાધુ'
શબ્દ ખૂબ અર્થસભર અને કણ્ણપ્રિય લાગે છે તે એની પાઇળ
રહેલી પવિત્ર મૂર્તિના આપણા કલ્પના-ચિત્રને કારણે. ખરેખર
સાચા સાધુનો સંગ તો કોઈ સદ્ગુણીને જ થાય. પણ આપણને
મળતા મોટાભાગના સાધુઓ કાંઈ સાચી સાધુતાનાં દર્શન નથી
કરાવતા. સાંભળો એક એવા જ ચલતાપૂરતા સાધુની વાત. આ
કોઈ કાલ્પનિક કે વાંચેલી યા સાંભળેલી વાત નથી, પણ

૧૮. સાધુ તો ફરતા ભલા

સ્વાનુભવની તદ્દન સાચી હકીકત છે. સાંભળો :

અમારા એ નાના ગામમાં ફળતી બપોરે એક સાધુ આવી ચઢ્યા. મારા પિતાશ્રી ત્યારે ઓટલે બેસીને પેપર વાંચતા હતા. હું ય બાજુમાં બેઠો હતો. ત્યાં જ 'જ્ય રામજી કી' કરતા સાધુ આવી ગયા. પિતાશ્રીએ આવકાર આપી બેસાડ્યા. થોડી આડી અવળી વાતો કરી તરત સાધુ મહારાજ કહે 'ભગત, જરા હાથ દિખાવ.'

મારા પિતાશ્રીની હસ્તરેખાઓ જોતાં એ કહે : 'ભગત છ માસ કે બાદ તેરે પર લક્ષ્મી કી ઈતની મહર હોણી કિ તું લક્ષ્માધિપતિ બન જાયેગા.' (આજથી પચાસ સાઈ વરસ પહેલાં લક્ષ્માધિપતિ એટલે ખૂબ મોટો ધનિક માણસ ગણાતો.) કોઈની આવી લોભામણી વાતોમાં આંધળો વિશ્વાસ મૂકે એવા મારા પિતાશ્રી નહોતા. એટલે એમણે સ્પષ્ટ કહ્યું કે 'મહારાજ, આવા પૈસા આવવાની કોઈ શક્યતા જ મારા માટે નથી.' પણ પોતાની વાતને વળગી રહેતાં સાધુ કહે : 'ભગત, છ માસ કે બાદ હે યાદ કરના કિ એક સચ્ચા સાધુ આયા થા... પણ અચ્છા બચ્ચા, ટેખ, હમેં કાશી જાના હૈ. તેરે લિયે વહાં દર્શન કરકે પ્રાર્થના કરેંગે. થોડી મદદ કરો. સિર્ફ દો સો રૂપયે દેદો. બાકી સગવડ તો હો ગઈ હે.'

પિતાશ્રીએ કહ્યું : 'મહારાજ, તમે છ માસ મારે ઘેર રહી જાવ. ખાઈ પીને ભજન કરો. પછી જે લાખો રૂપિયા મને મળશે

એમાંથી તમને પણ ખુશ કરી દઈશ.' સાધુ શું બોલે? છેવટે થોડી માથાકૂટ કરી, અંતે દસ રૂપિયા લઈ રસ્તે પડ્યા.

કહેવાની જરૂર નથી કે એ પછી છ મહિને તો શું, છ વર્ષેય ધનવર્ધનો કશો જાણું નહોતો થયો. જો કે એવી કશી ખોટી આશા અમે તો પહેલાંથી રાખી જ નહોતી. આવો જ એક બીજો સાચો કિસ્સો છે. પણ એ વળી ફરી કોઈવાર. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આવા ઢોંગી, ભગવાધારી, સ્વાર્થી બાવાઓ સાચી સાધુતાને લજવે છે, ને સાચા સાધુઓની ગરિમાને ટેસ પહોંચાડે છે. સાધુ તો કેવા જ્ઞાની, નિર્માણી, નિર્લોભી ને વંદનીય હોય! સાચા સાધુની સાત્ત્વિકતા પ્રથમ નજરે જ આપણને શ્રદ્ધાવાન કરી દે. બાકી મોટા ભાગના અનુભવ તો એવા છે કે આપણે ભ્રમમાં પડી મૂરખ બનીએ. આપણી લાલચ કે લોભવૃત્તિનો દુરૂપયોગ કરી અશક્તિમાન ભવેત સાધુ જેવા માગણાહારા બાવાઓ અનેકવાર અનેક સંસારીઓને છેતરીને જતા રહે છે. એકના સો કરી આપનારા કે પિતળનું સોનું કરી આપનારા ધુતારા બાવાઓથી છેતરાઈને સંસારીઓ ખૂબ પસ્તાયા છે ને આ એકવીસમી સદીમાંય હજુ છેતરાય છે ને પસ્તાય છે. માટે સાચા સાધુને ઓળખો. હા, ક્યારેક સદ્ગનસીબે કોઈ મળી જશે તો ભવસાગર પાર કરી દેશે. એટલે આજે સાચા સાધુના લક્ષણો વિશે થોડો વિચાર કરીએ:

'સાધુ' શબ્દ સાંભળતાં જ સામાન્ય રીતે આપણી નજર સમક્ષ કોઈ દાઢીવાળી કે જટાધારી અથવા ભગવાં કે સફેદ વચ્ચે

પહેરેલ, હાથમાં કમડલ લઈ ઘૂમતી કોઈ વ્યક્તિનું ચિત્ર આવે છે. પણ ખરેખર તો ‘સાધુ’ એટલે ‘સદાચારી વ્યક્તિ, સાધુ એટલે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિવાળો માણસ.’ આમ સાધુતામાં સારું આચરણ સમાયેલું છે. એટલે સંસારી માણસ પણ નિઃશંક રીતે સાધુ હોઈ શકે અને હોય છે જ. સંસારી નરસિંહ મહેતાથી મોટો સાધુ બીજો કોણ હોઈ શકે?

સાધુની કસોટી વિષે કબીરજીએ કહ્યું છે : જાતી ન પૂછીએ સાધુકી, પૂછી લીજિયે જ્ઞાન, મોલ કરો તલવારકા, પડા રહન દો મ્યાના

સાધુનાં જાત કે કુળ મહત્વનાં નથી. એ જ્ઞાની છે કે નહિ એ જ અગત્યનું છે. કિંમત તલવારની છે, ભ્યાનની નહિ. સુંદર ભ્યાનમાં સજીવીને મૂકેલી કાટવાળી તલવાર શું કામની? અથી ઉલટું, જૂના ભ્યાનમાં પણ પાણીદાર તલવાર હોય તો રણમાં રંગ જમાવે. એ જ રીતે ગમે તે કુળમાં જન્મ્યા છતાં માણસ જ્ઞાની હોય તો એ સાચો સાધુ છે, સાધુતા જ્ઞાનથી શોભે છે. સાધુનું બીજું લક્ષણ બતાવતાં કબીરજીએ કહ્યું છે :

સાધુ ગાંઠ ન બાંધઈ, ઉદર સમાતા લેય ।

આગે પીछે હરિ ખડે, જબ ભાગે તબ દેય ॥

અર્થાત્ સાધુ કોઈ વસ્તુનો સંગ્રહ કરતો નથી, ગમે તેટલી સમૃદ્ધિ એના ચરણોમાં ધરો, પણ એ તો ઉદર સમાતા લેય । તત્કાલ જરૂર હોય એટલું જ એ લે. લોભ કરી સંગ્રહ કરવા માટે એ કશું ન લે. એને તો ભગવાનમાં વિશ્વાસ છે : જબ માગે તબ

દેયા જરૂર હશે ત્યારે ભગવાન આપશે જ. આવી શ્રદ્ધાવાળો સાધુ સાચો સમાજવાદી છે. અપરિગ્રહ વૃત્તિનું મહત્વ શાખોએ નોંધ્યું જ છે.

સાધુને કોઈ વસ્તુ પર મોહ નથી હોતો. ભમતા જરૂર હોય, પણ સાધુનો નિર્માણી સ્વભાવ ગમે ત્યારે, ગમે તે વસ્તુને સહેલાઈથી ત્યાગી શકે છે. સાપ કાંચળી ઉતારે એવો સરળ ત્યાગ સાધુનો હોય છે. માટે જ કહ્યું છે : સાધુ તો ચલતા ભલા । માત્ર સ્થૂલ દેહ જ નહિ, સાધુનું સૂક્ષ્મ મન પણ ગમે તે વસ્તુનો સરળતાથી ને સહજતાથી ત્યાગ કરી શકે છે. વ્યક્તિ કે વસ્તુ પર મોહ રાખે એ સાધુને ન પાલવે. માટે જ પત્ની અને પુત્રના અવસાન પછી પણ નરસિંહ મહેતાએ ગાયું : “ભલું થયું ભાંગી જંજળ, સુખે ભજશું શ્રી ગોપાળ!” કેવું અદ્ભૂત નિર્માણીપણું! ‘સંસારમાં સરવો રહે ને મન મારી પાસ’ એવા શબ્દો ભગવાનના મુખમાં મૂડી સાચા સંસારીનો પરિયય સંતોષે આપ્યો છે. એનો અર્થ એ જ કે ઉદાર ચિત્રે સંસારનાં કર્તવ્ય બજાવતાં બજાવતાં જ સાધુતા પાળી શકાય. એ માટે ભગવાં વખ્ત, દાઢી-જટા કે મુંડની જરૂર નથી. મીરાંબાઈએ ગાયું છે કે સાધુ સંગ બૈઠ બૈઠ લોકલાજ ખોડે । અર્થ એ કે સાધુ આંદર ભર્યા લોકાચાર પાળતા નથી. એમનું નીતિશાખ બાધ્યાંબર સ્વીકારતું નથી. ખરેખર તો સાધુ થવા માટે સંસાર છોડવાનીય જરૂર નથી. સાધુનો ઉત્તમ પરિયય નીચેના શ્લોકમાં મળે છે :

ઉપકારિષુ યહ સાધુ, સાધુત્વે તસ્ય કો ગુણ
અપકારિષુ યહ સાધુ, સહ સાધુ સદિમરુચ્યતે ।
ઉપકાર કરનાર તરફ સારું વર્તન રાખવું એ ઠીક છે.
સામાન્યજનો પણ એમ તો કરે. પણ અપકાર કરનારનું, આપણું
અહિત કરનારનું પણ ભલું કરવું એમાં જ સાચી સાધુતા છે.
સાધુની એ જ તો વિશેષતા છે. દોષમાંથી ગુણ શોધતાં શીખે તે
સાચો સાધુ.

શેતાન સાધુનો અંચળો ઓછે ત્યારે મહા અનર્થ થાય છે.
માટે જ બાધ્યાવેશથી ને આંબરથી ન છેતરાતાં સાચા સાધુને
પ્રયત્નપૂર્વક ઓળખી લેવાની જરૂર છે. કવિ કહે છે : ‘વહેતાં
પાણી નિર્ભળાં, કદી ન ગંદા હોય; સાધુ તો ફરતા ભલા, ડાધ ન
લાગે કોઈ.’

સાધુ સદાચરણી હોય, સારો માણસ હોય, શુદ્ધ પવિત્ર
જીવન જીવનારો, ત્યાગી, વૈરાગી કે ધાર્મિક પુરુષ હોય. સાધુ
એટલે સ્વાર્થસાધુ લુચ્યો માણસ નહિ. સંસાર ચલાવવામાં અશક્ત
એવો રખડતો બાવો ન હોય. અશક્તિમાન ભવેત્ સાધુ । પેટભરવા
રખડતો ભટકતો કોઈ બાવો એટલે સાધુ નહિ. જનક રાજી કે
નરસિંહ મહેતા જેવા સંસારીઓ પણ સાચા સાધુનાં ઉત્તમ દિશાંત
છે.

૨૦. પનઘટ

પનઘટ એટલે જળાશય. કૂવો, તળાવ, સરોવર વગેરે
જલાશયો છે. પણ સામાન્યતઃ ‘કૂવો’ અથવા ‘પીવાના પાણીનું
સરોવર’ જેવા અર્થમાં ‘પનઘટ’ શબ્દ વપરાય છે.

પનઘટ અનેક જણાનું પ્રિય સ્થળ હોય છે. એમાંય
વહુવારુઓનું તો એ મિલનસ્થળ છે. નવી નવી પરણીને સાસરે
આવેલી નવોઢાના મનમાં જાતજાતના વિચારો, નવી મુંજુવણ
એનો આનંદ વગેરે વિવિધ ભાવો ધૂમરાતા હોય છે. એ વિચારો
કે મુંજુવણ યા ઉલ્લાસને વાચા આપવાનું સ્થળ એટલે પનઘટ.
સવારમાં કૂવે કે નદીએ પાણી ભરવા આવતી વહુવારુઓ
અરસપરસ કેટલી બધી વાતો કરી હૈયું હળવું કરે છે, યા આનંદ
ઉલ્લાસ વહેંચે છે! ત્યાં માત્ર પાણી જ નથી ભરાતું, હૈયાંય ઉલેચાય

છે. ક્યારેક પનઘટ પોતાના પ્રિયતમને મળવાનું ઉત્તમ સ્થાન પણ બની જાય છે. હૈયાના હેતને વહાવતી નાયિકા ક્યારેક ઉમંગથી ગાઈ ઉઠે છે : ‘મોહે પનઘટપે નંદલાલ છેડ ગયો રી..’ અહીં માત્ર રાધા ને કાનાની જ નહિ, દરેક યુવાન હૈયાના હેતની વાંસલડી વાગતી સંભળાય છે! નાયિકા ઉમંગથી કહે છે : ‘મોરી નાજુક કલઈયાં મરોડ ગયો રી..!’ પનઘટ પર પોતાનું કંદુ પ્રેમથી મરોડતો નાયક-નાયિકાને કેવો પ્રિય લાગે છે! માટે જ તો પનઘટ સાચા પ્રેમીઓનું ઉત્તમ મિલનસ્થાન છે. પણ બીજી રીતે ય પનઘટની અનિવાર્યતા ઓછી નથી. લોકોને એ પીવાનું પાણી પુરું પાડે છે. જલ એ જીવન છે, અને એ જીવનનો ઝોત કૂવો યા પનઘટ છે. ક્યાંક તો માઈલો સુધી સ્ત્રીઓને બેંકું પાણી લેવા પ્રખર તાપમાં ય જવું પડે છે. ફળિયા વચ્ચે યા ગામની ભાગોળે કૂવા, સરોવર યા નદીનું હોવું એ ઓછા સૌભાગ્યની વાત નથી. અનું પાણી નહેર દ્વારા ખેતરોમાં પણ પહોંચે છે, જે ભારત જેવા ખેતીપ્રધાન દેશ માટે તો આશીર્વાદરૂપ ગણાય. એક શ્લોકમાં કહ્યું છે કે દશ કૂપ સમાં વાપી, દશવાપીસમં સરઃ । અર્થાત् ‘દશ કૂવાના નિર્માણ સમાન એક વાવનું નિર્માણ છે અને દશ વાવના નિર્માણ સમાન એક સરોવરનું નિર્માણ છે.’ આ પરથી જ આપણને જલાશયોની ઉપયોગીતાનો ઘ્યાલ આવે છે.

વળી વહેંચવું એ પનઘટનો સ્વભાવ છે. વગર બોલેય એ આપણને ઉપદેશે છે કે ‘તમારી પાસે જે હોય તે જરૂરીયાતમંદોને

વહેંચો. વહેંચે ઘટે નહિ, વધરો. કૂવો જેમ ઉલેચાય તેમ એમાં નવું ને શુધ્ધ પાણી આવે. અવાવરુ પનઘટનું પાણી તો ગંધાઈ ઊઠે ને ઉલેચાયા વગર (વપરાશ વિના) સૂકાઈ પણ જાય. પિબન્તિ નદ્યઃ સ્વયમેવ નામ્બઃ । નદી, કૂવો કે સરોવર પોતે પોતાનું પાણી પીતાં નથી. એ તો તરસ્યાંની ઘાસ છિપવવામાં જ જીવનની ધન્યતા સમજે છે. એ વગર કહે પણ કહે છે : પરોપકારાય સતાં વિભૂતયઃ । સજજનોની સંપત્તિ પારકાના ભલા માટે હોય છે. તમારું ધન અને વિદ્યા વહેંચો. એથી એ કૂવાના પાણીની જેમ વધતાં જશો. અને એ કૂવાની સામે વૃક્ષના છાંયે પાણીની પરબ હોય તો ઉનાળાના તાપમાં વટેમાર્ગુ માટે કેવું ઉપકારક વિરામસ્થાન બની રહે! એથી પનઘટનો મહિમા ય વધે છે.

પનઘટના મહિમાને કવિઓએ અનેક રીતે ગાયો છે. એક કવિની નાયિકા કહે છે : ‘કૂવાને કાંઠે ગઈ’તી હું વાલમા, ભરતાં પાણી રાત થઈ’તી જ રે.’ વાલમાની આતુરતાથી રાહ જેવામાં જ ફક્ત એક બેંકું પાણી ભરતાં તો રાત પડી ગઈ, તો ય કહે છે : ‘બેડલાં મારાં ખાલી જ રે.’ પણ ઠેઠ રાતે વાલમો આવ્યો ત્યારે એની હૈયા-ઘાસ છિપી ને એ ઉમંગથી કહે છે : ‘તારા વિરહથી ખાલી મુજ બેડલાં, તારા દર્શનથી છલબલ જ રે.’ પ્રેમીઓ માટે પનઘટનો મહિમા. સામાન્યતઃ ગામડામાં પનઘટનું વિશેષ મહત્વ છે, કારણ કે પાણી ભરવાનું સ્થાન પનઘટ જ હોય છે. જો કે હવે તો કેટલીક જગાએ નળ વાટે ઘરમાંય પાણી આવતું

થયું છે. પણ એમાંય પાણીનો સ્રોત તો પનઘટ જ હોય છે.

પશુપક્ષીઓ માટે પણ પનઘટ પાણી પીવાનું ઉપયોગી ને અનિવાર્ય સ્થળ છે. કૂવા પાસે મોટો હોજ બનાવીને એ પશુઓ માટે ભરી દેવાય છે. એ હોજ ભરવા કોસથી પાણી કાઢતા કોસીયાનો ‘એ..ય આ..યો રામ’ નો વિશિષ્ટ અવાજ એ ગામડાની વિશેષતા છે. હવે યંત્રયુગે એ વિશેષતાય ઓછી કરવા માંડી છે. પાણી ભરેલા બેડામાંથી કે છલબલતા સરોવરમાંથી એક ચાંચ બોળી જલ પી લેતા ચોકના પંખીઓનું નિરીક્ષણ કરવું એ ય રસગ્રદ છે. હવે તો ખેતરમાં કૂવો બનાવી ખેતીમાં બે પાક પણ લઈ શકાય છે. આમ પનઘટનું પાણી ખેડૂતની અને દેશની સમૃદ્ધિ વધારે છે. સિંચાઈ યોજના એ એક રીતે પનઘટનો જ વિસ્તાર છે. એથી તો પનઘટની સાર્થકતા સિદ્ધ થાય છે.

વળી જલાશયો કે નદી એ તો સૌંકડો જલચરોનું નિવાસસ્થાન છે. કેટલાંક જલચરોનું તો એ જન્મસ્થાન છે. હોડીમાં બેસી નદીની સૈર કરવાનો આનંદ પણ અવિસ્મરણીય હોય છે. અને નદી કિનારે ઊભેલાં ધજા ફરકાવતાં મંદિરો દૂરદૂરથી ભગવાનની લીલાનો મહિમા ગાય છે. આવાં દુર્લભ દશ્યો એ પનઘટની આગવી ઓળખ છે.

ખેતરમાં કૂવાને કાંઠે ઊભેલો ફૂષિકાર પોતાને માટે બપોરે ભાત લઈને આવતી પોતાની યુવાન પરણોતર ને જોઈ હરધીલો બની ગાઈ ઊઠે છે : ‘તારા રાતા ગવનનો છેડલો ઊડે ને પેલા

આભની આલોય લાખ બાતી.’ આમ પનઘટને કાંઠે કવિ હૃદયમાં કેવી મધુર કલ્પના ઊગી ઊઠે છે, નહિ?’

“આકાશવાણી” વડોદરા-અમદાવાદ પરથી ‘અમૃતધારા’
માં પ્રસારિત તા. ૧૨-૭-૧૦

૨૧. પરોપદેશો

માણસ સામાજિક પ્રાણી છે, એટલે કે એ સમાજમાં રહેવા ટેવાયેલો છે. જળ, સ્થળ કે અન્ન વગેરે જીવન જરૂરીયાતની વસ્તુઓની કદાચ અદ્યત ભોગવીને પણ એ લોકોની વચ્ચે જ રહે છે. જંગલમાં ગમે એટલી વિશાળતા ને સમૃદ્ધિ હોય પણ એ વસ્તી છોડી જંગલમાં રહેવા જતો નથી. ત્રણ સો રૂપિયે સ્કવેર ફૂટની કિંમતમાં જમીન ખરીદી એમાં નાનું મકાન બાંધીને રહે. પણ વનમાં મફત મળતી જમીનમાં ઘર બાંધી એ રહેતો નથી. અને આપણે જાણીએ છીએ તેમ સમાજમાં રહેવાથી ઘણીવાર ઘણી બધી તકલીફોનો માણસે સામનો કરવો પડે છે. આમાંની મોટા ભાગની મુશ્કેલીઓ તો આપણા સાથી સહયોગીઓ કે આસપાસના માણસો દ્વારા જ ઉલ્લભી કરવામાં આવી હોય છે.

ઇતાંએ બધું સહન કરીને પણ આપણે સમાજમાં રહીએ છીએ.

કારણ Man is a Rational Animal.

એક વાર્તા સાંભળો :

ગામડાના રહેવાસી બાપ-દીકરો એક ગામથી બીજે ગામ જતા હતા. એમની પાસે એક નાનું ખચ્ચર હતું, જેને દોરીને બંને જણ ચાલતા જતા હતા. એમણે એમ વિચાર્યુ હતું કે ‘બિચારું ખચ્ચર હજ નાનું જ છે.. એના પર વજન કોણ લાદે?’ આવા પરોપકારી વિચારથી બાપ-દીકરો ખચ્ચરને દોરીને ચાલતા જતા હતા. ત્યારે સામેથી આવતા ચાર પાંચ જણા માર્ગમાં એમને મળ્યા. “ક્યાંથી જાવ છો?” વગેરે જેવી ઔપચારિક વાતો પૂછી પછી એક દોઢ ડાહ્યાએ કહ્યું : ‘અરે, પણ ઇતે ખચ્ચરે તમે બંને ચાલતા કેમ જાવ છો? થોડી અક્કલ ચલાવો. કમસે કમ એક જણ તો આના પર બેસી જાવ.’ બંને જણો લોકોની સલાહ માનીને બાપે દીકરાને આગ્રહ કરી ખચ્ચર પર બેસાડ્યો. ‘બિચારો નાનો છે. થાકી જાય.’ એવા પુત્ર-પ્રેમના વિચારથી સ્તો. પછી આગળ જતાં સામેથી આવતા બીજા ત્રણ ચાર માણસો મળ્યા. ‘કેમ ભગત? ક્યાં ચાલ્યા?’ જેવા પ્રશ્નો અકારણ પૂછી બંનેને ઉભા રાખ્યા. પછી એક જણો વણમાર્ગી સલાહ આપતાં કહ્યું : ‘અલા છોકરા, તું જવાન છે. તારા આ બુઢા બાપને ચલાવાતાં શરમ નથી આવતી તને? હવે હેઠો ઉત્તર અને આ બુઢાને ખચ્ચર પર બેસાડ.’ બિચારો છોકરો નીચે ઉત્તર્યો અને બાપને આગ્રહપૂર્વક

ખચ્ચર પર બેસાડી બંને જણ રસ્તે પડ્યા. પરોપદેશે પાંડિત્યમું કરનારા દોઢ ડાખા બીજાને દુઃખી કરે છે. વળી થોડે આગળ જતા એક નાની ટોળી સામે આવતી મળી. રખડતા લોકોની આપણા દેશમાં ક્યાં ખોટ છે? ટોળીમાં કોઈ સસ્તા સલાહકાર તો હોય ને? એ સલાહકારે ટીકા કરી : ‘અરેરે, શો જમાનો આવ્યો છે! બિચારો કુમળો છોકરો તાપમાં ચાલે છે ને હછો કહ્યો બાપ ઘોડે બેસી લહેરથી જાય છે!’ ત્યારે બીજાએ ટાપસી પુરાવતાં કહ્યું “કાકા, આ છોકરાનીય દયા નથી આવતી? બિચારો ચાલી ચાલીને તાપમાં લાલધુમ થઈ ગયો છે!” આમ કહી એ ચાંપલી ટોળી મજાક કરતી રસ્તે તો પડી, પણ બાપના દિલ પર ઘા કરતી ગઈ! કારણ વગર પણ બીજાના દિલ પર ઘા કરવામાં કેટલાક લોકો ખૂબ માહેર હોય છે! તરત પિતાએ પોતાના પુત્રને પણ પોતાની સાથે ખચ્ચર પર બોલાવી લીધો ને બાપ દીકરાની ખચ્ચર-સવારી આગળ વધી, ત્યારે વળી ‘પર ઘેર પહોળા’ થનારા ચાર પાંચ વટેમાર્ગુઓ સામે મળ્યા. એમાંના એકે કહ્યું : ‘અરે કાકા, જરા વિચાર તો કરો. આ બિચારા નાના ખચ્ચર પર તમે બે બાપ દીકરો ચઢી બેઠા છો તે આ મૂંગુ પ્રાણી કેટલો ભાર ઉપાડે? જરા તો દયાભાવ રાખો આ અખોલ જીવ પર...!’ ત્યારે વળી બીજાએ ચાપલુસી કરતાં ઉમેર્યું : ‘હડહડતો તો કળીયુગ આવ્યો છે ભાઈ, દયાની માને તો ડાકણ ખાઈ ગઈ છે!’ કવિએ કહ્યું છે કે ‘પર ઉપદેશ કુશળ બહુ તોરે.’ બીજાને ઉપદેશ આપનારા લોકોની

ખોટ નથી. બિચારા બાપ દીકરો ટીકાથી ઘાયલ થઈ નીચે ઉત્થાં. બાપ વિચારવા લાગ્યો : ‘બધા જ લોકો, જે કરીએ તેની ટીકા જ કરે છે! બંને જણ દોરીને ચાલતા હતા તો ટીકા... ખચ્ચર પર છોકરો બેઠો તો ટીકા, હું બાપ એકલો બેઠો તો ટીકા... અમે બંને જણ બેઠા તો ય ટીકા... તો પછી કરવું શું અમારે?’ - બહુ જ વિચાર કરી બાપે દીકરાને કહ્યું : ‘બેટા આ લાકડી પકડ. ખચ્ચરને બે આગલા પગ અને બે પાછલા પગો બાંધી દઈએ અને પછી? એના બે પગ વચ્ચે લાકડી નાખી આપણો બે જણ આ ખચ્ચરને ઊંચકીને ચાલીએ. એ સિવાય બીજો ઉપાય નથી આ લોકોની ટીકાનો. લોકોને તો કશું સારું જ લાગતું નથી. ચાલ આ ખચ્ચરને જ આપણાએ ઊંચકી લઈએ :’

બંને જણે તેમ કર્યું ને બાપ આગળ ને દીકરો પાછળ.. ખભે ડાંગ મૂકી પગ બાંધેલા ખચ્ચરને ઊંચકીને આગળ વધ્યા. હાંઝતા જાય ને ચાલતા જાય. પણ હવે એમનું ગામ નજીક હતું એટલે પરસેવે રેબજેબ છતાં હિંમત રાખી આગળ વધતા હતા. ત્યાં રસ્તામાં એક નાનો પુલ આવ્યો. નીચે નાની નદી વહેતી હતી. પુલ પર બંને જણ ચાલતા જતા હતા, ત્યાં ખચ્ચરની નજર નીચે વહેતા નદીના પાણી ઉપર પડી. એમા પોતાના આ વરઘોડાનું પ્રતિબિંબ જોઈને ખચ્ચર ચમક્યું. એણે છૂટવા માટે પોતાના પગની ખેંચતાણ કરી ને ખૂબ ધમપણાડા કર્યા. તેથી બાપ દીકરાના ખભેથી લાકડી સહિત બાંધેલું ખચ્ચર નીચે નદીમાં પડ્યું ને પગ બાંધેલા

હોવાથી તણાઈ ગયું. બિચારા બાપ દીકરો માથે હાથ દઈને, હતાશ થઈને બેઠા ને પોતાના ભાગ્યને કોસતા નિરાશ વદને ને ખાલી હાથે ઘર તરફ ગયા...! બિચારા ભોળા બાપ - દીકરો! સૌનું સાંભળ્યું. સૌની ટીકાથી મુંજાયા ને જેણે જે કહી તે સલાહ માની તો દુઃખી થયા.

વ્યવહારની દુનિયામાં આવા કીસ્સા ઘણા બને છે. ટીકાખોરી તો ભાંજગડિયાઓનો ખોરાક છે. એમને માટે કોઈ કિયા, કોઈ બનાવ કે કોઈપણ કાર્ય બરાબર નથી હોતું. દરેકમાં એમને ટીકા કરવા જેવું જ લાગે છે. અને પાછા એ લોકો ટીકા કરીને અટકે નહિ, શું કરવું એની તમને વણમાગી સલાહ પણ આપે જ. પણ જેની તેની દરેકની સલાહ માનનાર માણસ પોતાને નુકશાન કરે છે. હા, લેવા જેવા માણસની સલાહ જરૂર લો અને માનવા જેવી સલાહ જરૂર માનો. પણ બીજાની સલાહ પર વિચાર કરો અને પછી પોતાની વિવેક બુદ્ધિને જે યોગ્ય લાગે એ જ કરો. ‘સુનો સબકી, કરો મનકી.’ બધાંનું સાંભળો, પણ છેવટે તો આપણો સાચો સલાહકાર આપણું અંતઃકરણ જ છે. તમારા આત્માના અવાજને ક્યારેય અવગાણશો નહિ. એ અવાજ જ તમને સાચા માર્ગ દીરશે. કોઈ કહે તે સાંભળો, પછી વિચારો અને શું કરવું એનો નિષ્યય તમારી જાતે જ કરો. કારણ કે સામાન્ય પ્રસંગો તો ઢીક, પણ જીવનમાં ઘણીવાર ગંભીર નિર્ણયો લેવાની ઘડી આવે છે. માણસ ઉલ્લંઘનમાં ફસાય છે, ત્યારે ખૂબ

વિચારપૂર્વક, ધીરજપૂર્વક લાબા ગાળાના પરિણામોના વિચાર કરીને શું કરવું તેનો નિષ્યય કરો. પર ઉપદેશ કુશલ બહુ તોરે. લોકો તો બીજાને બોધ આપવાં કુશળ હોય છે.

મિથિલેશ એટલે સર્વશ્રેષ્ઠ ચિંતક. જનક રાજ મિથિલેશ હતા. આવા માણસો વિષમ સમયમાં પોતાને અને બીજાને પણ સંભાળી શકે. માટે જ ચિંતનનું જીવનમાં બહુ મહત્વ છે. જનક રાજ ઉત્તમ કર્મયોગી પણ હતા. આવા કર્મયોગી ચિંતકો જ બીજાને સાચા માર્ગ દોરી શકે.

૨૨. આકાશ

આપણે ધરતીના જીવ, છતાં આકાશ આપણાને કેટલું બધું પ્રિય છે! આકાશ એટલે તો ખાલી શૂન્ય સ્થાન. પણ આપણા માટે એ શૂન્ય નથી ને ખાલી ય નથી. આપણે તો રોજ સવારે પૂર્વમાં ઉષાકાળ દરમિયાન આકાશમાં પુરાતી રંગોળીને જોઈને અહોભાવથી મુંહ થઈ જઈએ છીએ અને અનાયાસ જ જાણે ભગવાનનાં દર્શન થઈ જાય છે. માતા બાળકને જગડતાં ગાય છે : ‘જાગ મુજ વ્હાલા બાળ, પંખી વન બોલે,’

વ્હાણું વાયુ વીતી રાત, પૂર્વ થયો જગમગાટ,
રંગ દીસે ભાતભાત, ઝાડ પાન ડોલે -’

ઉષા સમયના આકાશની શોભા જોઈને આપણે રાચીએ છીએ ને સૂર્યના પ્રકાશમાં દિવસભર નાહીએ છીએ. પછી સાંજે પણ્ણમમાં

નજર જાય તો સંધ્યા સમયના આકાશની અનેરી સૃષ્ટિનાં દર્શન થાય છે. કવિ તો ગાઈ ઉઠે છે : સંધ્યા સિંદૂર લૂટાતી હૈ। સાગર કિનારે ઊભા રહીને આકાશમાં દૂર દૂર નજર નાખો. સાગરને ભેટવા આખું આકાશ જાણે નીચે ઢળી ગયું છે ને? આ ક્ષિતિજ દર્શન અલાય છે, પણ અણમોલ છે. દિવસે આકાશમાં નજર નાખો તો કદાચ સૂર્યદ્દિવ તમારી નજરને ઝાંખી પાડી પાછી વાળી દે, પણ રાતે તો આકાશનું દર્શન કરવું એ જીવનનો લહાવો છે. સૂર્ય તો દરરોજ એક સરખો ઊગે ને આથમે, પણ ચંદ્ર તો શુકલ પક્ષમાં રોજ થોડો થોડો વધતો જાય ને પૂર્ણિમા ને દિવસે એ પૂર્ણ પ્રકાશમય બની બાળકની ‘ચંદામામા પોળી’ બની જાય! એમાંય શરદપૂર્ણિમાના ચાંદને જોઈને તો ગરવી ગુજરાતણો ગરબે ઘૂમતાં એમના મધુર કંઠે ગાઈ ઉઠે : ‘આસો માસો શરદપૂનમની રાત જો, ચાંદલિયો ઊગ્યો રે સખી મારા ચોકમાં.’ કેવું ભવ્ય ચંદ્રદર્શન! અને એ રાતે પુષ્ય નક્ષત્રમાં સાગરમાં મોતી પાકે! યુવાનોને યુવતીઓ નદીની રેતમાં, પૂર્ણિમાના ચંદ્રપ્રકાશમાં દૃધ-પૌંઓની મોજ માણે. લાગે જાણે સ્વર્ગ ધરા પર આવ્યું! એનો યશ આકાશના ચંદ્રમાને. સૂર્ય ધરતી પરના જીવનને ધબકતું રાખે છે. કૂકડો ‘કૂક..રે...કૂક’ ની છડી પોકારે ને વહેલી પરોઢે લોકોમાં નવજીવનની ચેતના પ્રગટે ને પૂર્વમાં સૂરજદ્વાર દર્શન દે ત્યારે તો ધરતી પર જીવનનો ધબકાર સૂચવતી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ શરૂ થઈ જાય!

સૂરજ પ્રકાશ આપે ને ગરમી પણ આપે. જ્યારે ચંદ્ર તો શીતલ મૂદુપ્રકાશથી ધરતીને સહેલાવે. કવિ તો ઉગતા ચંદ્રને જોઈને ગાઈ ઊઠે છે : ‘આજ મહારાજ જલ પર ઉદ્ય જોઈને ચંદ્રનો, હદ્યમાં હર્ષ જામે.’ કોઈ પ્રિયતમા તો ચંદ્રથી શરમાઈને અની મયારા સાચવવા ગાય છે : ‘દમ ભર જો ઉધર મુંહ ફે..રે, ઓ ચંદા.. મૈં ઉન્સે ઘાર કર લુંગી.. બાતે હજાર કર લુંગી.’ તો બીજી પ્રિયતમા વળી ચંદ્રને જુદી જ વિનંતી કરતાં ગાય છે : ‘અય ચાંદ છિપ ના જાના.’ ચંદ્ર સૂરજ પર તો કેટકેટલાં ને કેવાં કેવાં વિવિધ ભાવભર્યા ગીતો છે! એના વૈભવનું અલ્યાંશે વર્ણન કવિ જ કરી શકે. બીજા એક નાયકની ઉર્મિસભર દાસ્તાન સાંભળો : ‘યહ રાત ભીગી ભીગી, યહ મસ્ત ફીજાયે.. ઊઠા ધીરે ધીરે, વો ચાંદ ઘારા ઘારા. વળી આકાશી તારલા તો ભગવાનો દિવ્ય દરબાર! આકાશની શોભાને તો કવિઓ ને પ્રેમીઓ જ જાણે છે ને માણે છે! સૂરજ અને ચંદ્ર એટલે જાણે આકાશની બે આંખો. આકાશની એક આંખ સમા સૂર્યની ભવ્યતા નરસિંહ મહેતા આમ વર્ણવે છે : ‘ઝળહળ જ્યોત ઉદ્યોત રવિ કોટમાં, હેમની કોર જ્યાં નીસરે તોલે’. તો એ જ કવિ આકાશી સૂર્યની દિવ્યતા વર્ણવતાં ગાય છે : ‘બતી વિષ, તેલ વિષ, સૂત્ર વિષ જો વળી, અચળ જળકે સદા અનલ દીવડો.’

ચંદ્રનું શુકલ પક્ષમાં ધીરે ધીરે વધીને પૂર્ણિમા રૂપે પ્રકાશવું અને કૃષ્ણપક્ષમાં ધીરે ધીરે ઘટતાં ઘટતાં વિલીન થઈ જવું એ સત્તા

કે સંપત્તિના સ્વામી બાનનારને બોધ આપતાં જાણે કહે છે કે સર્વોચ્ચતા પદ્ધી ધીરે ધીરે ઘટતું જવાશે, કદાચ વિલીન થઈ જવાશે. માટે અભિમાન ન કરો. આકાશમાં પૂનમનો પ્રકાશ હોય છે, તો અમાસનો અંધકાર પણ હોય છે. તો એથી વિરુદ્ધ દુઃખી લોકોને આશ્વાસન આપતાં જાણે આકાશ કહે છે કે ‘ધીરજ ધરો, અંધકાર પદ્ધી પ્રકાશ આવશે જ. દુઃખની અમાસ પદ્ધી સુખની પૂર્ણિમા પણ ઊગશે જ.’

આકાશ શબ્દ પરથી તો ‘આકાશવાણી’ શબ્દ યોજાયો. કશાય માધ્યમ વિના આકાશ માર્ગે દૂર દૂરથી આવતો અવાજ અનેક લોકોના કાનમાં ગુજે છે. વળી એ જ રીતે ‘દૂરદર્શન’ દશ્ય શ્રાવ્ય સાધન બની વિશ્વમાં કાન્નિ સર્જ રહ્યું છે.

આકાશી તારલા તો ભગવાનની ગેબી કચેરી છે. કોઈ બાળનાં ફૂલની જેમ આકાશી ફૂલની એ ચાદર છે. ઉનાળાનું આકાશ, શિયાળાનું આકાશ અને વર્ષાંગતુનું આકાશ - દરેકની બિન બિન શોભા ને વિશેષતા છે. એ શોભાને માણવા દર્શિ જોઈએ.

“આકાશવાણી” વડોદરા-અમદાવાદ પરથી ‘અમૃતધારા’
માં પ્રસારિત તા. ૧૪-૧૧-૧૦

૨૩. હેવાન બજ ગયા ઈન્સાન

માતા પિતાએ પોતાના જ્ઞાલા માંદા બાળકને બાળકોના દવાખાનામાં દાખલ કર્યું. બાળકની તબિયત ચિંતા ઉપજાવે તેવી હતી. માતાને પોતાના બાળકની ચિંતા થાય એ સ્વાભાવિક છે. સાંજે માતા ઘેર ગઈ. ઘરની ય સંભાળ ખ્લીએ લેવી જ પડે ને? બાળકના પિતા દવાખાનામાં બાળકના રૂમની બહાર ચિંતાતુર ચહેરે બેઠા હતા. ત્યારે હાથે પગે એક અપંગ છોકરો લંગડાતો લંગડાતો દવાખાનામાં અગરબત્તી વેચવા આવ્યો. પેલા ભાઈને છોકરાની દયા આવી. એટલામાં ચોકીદારે આવી પેલા છોકરાને ધમકાવીને બહાર કાઢી મૂક્યો. થોડીવાર પછી ચોકીદારની નજર ચૂકવી છોકરો પાછો આવી પહોંચ્યો ને પોતાની અગરબત્તીના પેકેટ વેચવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પેલા બાળદર્દના પિતાએ

સમભાવ બતાવી બે પેકેટ ખરીદ્યાં. છોકરો ખુશ થયો. એટલામાં ચોકીદાર પાછો આવ્યો : ‘તું વળી પાછો આવ્યો છોકરા?’ ધમકીભર્યા અવાજે ચોકીદારે કહ્યું ને છોકરાને બહાર કાઢી મૂક્યો. આવું ઘણીવાર થયું. ત્યારે ચોથી પાંચમીવાર આવેલા પેલા છોકરાને બાળદર્દના પિતાએ કહ્યું : ‘ભાઈ, આ ચોકીદાર તને વારંવાર કેમ કાઢી મૂકે છે, તો તું કેમ પાછો આવે છે?’ છોકરો હસતાં હસતાં બેફિકરાઈથી બોલ્યો : ‘કાકા, એનું કામ ચોકી કરવાનું ને મારું કામ અગરબત્તી વેચવાનું છે. એટલે એ એનું કામ કરે છે ને હું મારું કામ કરું છું. આપણે ગમે તે કરીએ કાકા, પણ ભગવાને ધાર્યું હશે એ જ થશે. એની ઈચ્છા હશે એટલી જ વેચાશે, એથી વધુ કે ઓછી નહિં.’

કાકાના મન પર છોકરાની વાતની છાપ પડી. એમણે આ નાના વેપારીની મોટી બુદ્ધિ જોઈ આશ્રયથી પૂછ્યું : ‘ભાઈ, તને આવું સારું કોણે શીખવ્યું?’

‘કાકા, થોડા દિવસ પહેલાં હું એક કથામાં શ્રોતાઓ વચ્ચે જઈ અગરબત્તી વેચતો હતો. ત્યારે કથા કરનાર મહારાજ રામાયણની કથા કહેતા હતા : ‘હરિ કરે સો હોઈ, રાજ દશરથની ઈચ્છા પ્રમાણે કાલે રામનો રાજ્યાભિષેક થવાનો હતો અને આખી અયોધ્યાનગરી આનંદધેલી હતી. ત્યારે અચાનક વિઘ્ન આવ્યું ને આખી બાજુ બદલાઈ ગઈ.. શ્રીરામને રાજગાદીને બદલે

વનવાસ મખ્યો! નજાહયું જાનકીનાથે સવારે શું થવાનું છે.’ પેલા નાના છોકરાની આ વાત આશ્વર્યથી સાંભળી રહેલા પેલા કાકા બોલ્યા : ‘સાચી વાત છે ભાઈ.’ ત્યારે છોકરાએ કહ્યું : ‘કાકા, એ મહારાજ બહુ જ્ઞાની હતા. એમણે કહ્યું કે ‘જુઓ ભાઈ-બેનો, ભગવાને ધાર્યુ હોય એ જ થાય છે, માટે ખોડી ચિંતા છોડી દરેકે પોતપોતાની ફરજ બજાવવી જોઈએ... માટે જ કાકા, હું અગરબત્તી વેચવાની મારી ફરજ બજાવું છું ને ચોકીદાર ચોકી કરવાની એની ફરજ બજાવે છે. એ બરાબર છે ને?’

‘હા બેટા, બરાબર છે’ કહી કાકાએ પેલા છોકરાને શાબાશી આપી. એટલામાં ચોકીદારને જોઈ ‘આવજો કાકા’ કહેતાં છોકરો ભાગ્યો.

પણ આ નાના વેપારીએ કાકાની ચિંતા-ટેન્શન દૂર કરી દીધું. દીકરાની તબિયતની ચિંતા કરતાં ઉદાસ મને બેઠેલા એ પિતાના મનમાં બોધ વસી ગયો : ‘ઈશરે ધાર્યુ હોય એ જ થાય. માટે દરેકે ચિંતા કર્યા વિના પોતપોતાનો ધર્મ બજાવવો.’ પિતાના મન પરનો પુત્રની માંદગીનો બોજો હટી ગયો. એક નાનો અપંગ ફેરિયો બુદ્ધિશાળી વયસ્ક પિતાનો ગુરુ બની ગયો! બાળક જેવી શ્રધ્યા મોટા માણસોના મનમાં હોય તો કેવું સારું! લોકોનાં અરથાં ટેન્શન દૂર થઈ જાત.

ઘેર જઈ પોતાની પત્નીને પેલા કાકાએ કહ્યું : ‘તું ગગાની તબિયતની જરાય ચિંતા ના કરતી હોં. ભગવાને જે ધાર્યુ હશે એ

જ થશે.’ અને પછી એમણે પેલા ફેરિયાની વાત પત્નીને કહી સંભળાવી. પણ પત્નીએ તો અકળાઈને પૂછ્યું : ‘એ બધી વાતો પછી, દીકરાને કેમ છે એ તો કહો.’

‘હવે સારું છે હોં,’ ઉત્સાહથી કાકા બોલ્યા : ‘સાંજે આવતા પહેલા હું અંદર જઈને જોઈ આવ્યો હતો. સ્વસ્થ હતો ગગો. દાક્તર સાહેબે પણ મને કહ્યું : ‘કાકા, હવે બાબો Out of Danger એટલે કે ભયમુક્ત છે, કશી ચિંતા ન કરતા હવે. કાલે તો વાતો કરતો થઈ જશે.’

‘એમકે? હે ભગવાન, તારી મહાન દયા!’ કહેતી માતાએ પૂછ્યું : ‘પણ તમે કોને ત્યાં બેસાડીને આવ્યા?’

‘મનહરભાઈ અને લીલા આવ્યાં ને? એમને બેસાડીને તને લેવા જ આવ્યો છું. ચાલ, ટિફીન તૈયાર છે?’

‘હા તૈયાર છે. તમારા માટે ચા મૂકી દઉં. તે પી લો. પછી જલદી જઈએ.’

પતિપત્ની ઘેરથી દવાખાને જવા નીકળ્યાં ત્યારે જાણે એમના કાનમાં એક મંત્ર ગુંજતો હતો : ‘ચિત તું શીદને ચિંતા કરે? શ્રીકૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે.’

વાત તો સાચી છે. ભગવાન પર પરિણામ છોડી આપણે આપણો ધર્મ બજાવવો. હા, પણ ધર્મ જરૂર બજાવવો. આપણી ફરજ કર્મ કરવાની છે, માટે નિષ્ઠિય રહીને ભગવાન કરે તે ખરું’ તેમ કહી પગ પર પગ ચઢાવીને બેસી નહિ રહેવું. કારણ The

God helps them who help themselves. નસીબવાદી આણસુને ભગવાન કશું નથી આપતો. આ જ તો પેલો જાણીતો ગીતા - મંત્ર છે : કર્મણે વાધિકારેષુ મા ફલેષુકદાચન । ‘તારો અધિકાર માત્ર કર્મમાં છે, ફળમાં નહિ’ એમ શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં ગાઈ વગાડીને કહ્યું છે.

છતાં આપણું વર્તન તો બહુધા ઉલટું જ હોય છે ને? આ જમાનામાં તો લોકો ફળની આશા વિના કશું જ કરતા નથી! અરે એ ય ક્ષમ્ય છે. કર્મ કરીને ફળની ઈચ્છા રાખે એ કાંઈ બહુ ખોઢું નથી. પણ મહિતલાલો તો કર્મ જ કરવું નહિ અને ઘણા બધા ફળની ઈચ્છા રાખવી એવા સિદ્ધાંતવાળા હોય છે. તો વળી કેટલાંક તો પોતાની ફરજ કે ધર્મ કરતાં ઉલટાં જ કર્મ કરી અણેક ફળની ઈચ્છા રાખે છે અને કુમાર્ગે એ બધું મેળવે છે ય ખરા! પેલા મેડીકલ ક્ષેત્રના અધિકારી દેવ (!) ડૉ. દેસાઈની કર્મ કુંડળી વાંચીને? અબજો રૂપિયા ગેરમાર્ગે કમાઈને કેટલાય મેડીકલ લાઈનના આશાસ્પદ વિદ્યાર્થીનાં ભાવિ અંધકારમય કરી નાખ્યાં! કરોડોથી ઓછી તો એ લાંચ નહોતા લેતા! પાપે છેવટે છાપરે ચઢીને પોકાર કર્યો! પણ હવે તો લોકશાહી છે. ક્યારે ક્યા પાપીનો કોણ ઉધાર કરી પોતાનું ઘર ભરે તે કહેવાય નહિ! કદાચ, આ બધું જોઈને જ કવિ પ્રદીપજીએ આર્તનાદ કરી લખ્યું ને ગાયું હશે : ‘દેખ તેરે સંસાર કી હાલત ક્યા હો ગઈ ભગવાન? કિતના બદલ ગયા ઈન્સાન?’ પણ પ્રદીપજી, હવે તો ગાવું પડે છે કે,

‘દેખ તેરે સંસાર કી હાલત ક્યા હો ગઈ ભગવાન, યહાં હેવાન બન ગયા ઈન્સાન!’

૨૪. ધરતી

જેના પર આપણો ચોવીસ કલાક વાસ કરીએ છીએ, જેના પર હરીએ છીએ, ફરીએ છીએ, જાગીએ છીએ ને ઉંઘીએ છીએ એ ધરતીમાતાને કોણ નથી જાણતું? છતાં એના વિષે આપણે ઘણું બધું નથી જાણતા એમ પણ કહેવાય. ધરતી એટલે ધરા, પૃથ્વી, ધરિત્રી. જે ધારણ કરે છે તે ધરિત્રી, અર્થાત્ પૃથ્વી આપણને સૌને ધારણ કરે છે. આમ ધરતી આપણી માતા છે. શ્રીરામ જેવા રામે પણ કંધું કે જનની જન્મભૂમિશ્ર સ્વર્ગાર્દપિ ગરિયસી। માતા અને માતૃભૂમિ સ્વર્ગથી પણ વધારે સુંદર છે. ધરતી તો સહનશીલતાની મૂર્તિ છે. ધરતી પર ચાલો, દોડો, ઝૂદો; એને ખેડો, ખોડો - જે કરો તે કશીય ફરિયાદ વિના એ બધું જ એક પ્રેમાળ માતાની જેમ સહન કરે છે. શ્રી ગુણવંત શાહ કહે છે કે - ‘ધરતી પાસેથી

માતૃત્વમૂલક કરુણાની જીવનદીક્ષા મને સતત પ્રામ થતી રહે છે.’

આ ધરતી પર ખળખળ વહેતા પ્રેમની દીક્ષા આપતી સરિતાઓ છે તો ધીરજપૂર્વક સ્થિર રહેવાની દીક્ષા આપતા પર્વતો પણ છે; સાગરની તરંગમય ગહનતા ને વિશાળતા ધરતી પર છે, તો બીજાને માટે પરોપકારાર્થે ફળકૂલ દેતાં વૃક્ષો પણ છે. આ ધરતી પર લીલીછમ હરિયાલીથી લહેરાતાં ખેતરો છે, તો હિમાલયની અનંત હારમાળાની બર્ફાલી શોભા ને શીતળતા પણ છે. શું નથી આ ધરતી પર? વિવિધ પ્રકારનાં ઉપયોગી લાકડાં આપતાં વૃક્ષોનાં મોટાં મોટાં જંગલો આ ધરતીની શોભા છે, તો વળી કિંમતી હીરા માણેકને પોતાના પેટમાં સંધરીને ધરતીમાતા બેઠી છે. અલભ્ય સોનું, કોલસો અને દુર્લભ કુડ ઓઈલ આ ધરતીના પેટાળમાં છે. મહેનત કરે તેને મળો એવું ઘણું બધું આ ધરતી ઉપર અને અને એના ઉદરમાં છે. માણસના જીવનના આધારરૂપ જલ ધરતી માતા ઝૂવા, નદી, સરોવર કે સાગરરૂપે આપણને આપે છે. પાણીની નહેરો દ્વારા આપણે ધરતી પાસેથી બેવડો પાક લઈએ છીએ. પાકાં મકાનો બાંધીને આપણે ધરતી પર નિરાંતે જીવીએ છીએ, તો બહુમાળી ઈમારતો ધરતી પર બાંધી આપણે ભવ્યતામાં મહાલી સુખ સગવડો ભોગવીએ છીએ. આપણને જીવવા માટે અનિવાર્ય એવાં અન્ન-જલ ધરતી માતા આપે છે. પૌષ્ટિક ફળ અને સુંદર પવિત્ર ઝૂલ ધરતીમાતાની દેન

છે. અને જાણો છો ને? આટલો બધો ભાર લઈને ય આ ધરતીમાતા સતત ફરતી રહે છે, માટે જ તો દિવસ-રાતની દુર્લભ બેટ આપણને સતત મળતી રહે છે.

આમ એક પ્રેમાળ માતાની જેમ ધરતીમાતા કશીય અપેક્ષા વિના આપણને અમૃત્ય ચીજવસ્તુઓ સદાય આપતી જ રહે છે અને આપણે નગુણા થઈ એ વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરીએ છીએ. પણ શ્રી ડેંગરે મહારાજ કહેતા હતા તેમ ‘ધરતી તો માતા છે, એનો ઉપયોગ ભલે કરીએ, પણ ઉપભોગ તો ન જ કરીએ.’ સુપુત્રનું આટલું લક્ષણ તો આપણામાં હોવું જ જોઈએ.

પણ આ ધરતીમાતા ક્યારેક ગુસ્સે પણ થાય છે. એ માતા સહેજ પડખું ફેરવે તો આખી ધરા ધ્રુજી ઉઠે છે. આપણે એને ધરતીકંપ કહીએ છીએ. ક્યારેક આ ધરતીકંપ જાનમાલની ભારે હાનિ કરે એવો દુઃખદાયક પણ હોય છે. પણ દરેક ઈણની સાથે ક્યારેક થોડું અનિષ્ટ પણ હોય છે જ.

આવી ધરતીના એક ટૂકડા માટે મોટાં યુધ્ધો પણ થયાં છે. ધરતી દેશ પ્રદેશમાં વિભાજીત છે જ. એ સરહદ રેખાઓ ઓળંગાતાં ક્યારેક નાનાં છમકલાં તો ક્યારેક સંહારક લડાઈઓ થાય છે. લોભી અને અજ્ઞાની માણસ છળકપટમાંથી ક્યારે ઉંચો આવે છે?

પોતાની ધરતી મા, માતૃભૂમિ પર સૌને પ્રેમ હોય જ. માટે જ તો સુજલામ્ભ, સુફલામ્ભ, મલયજ-શીતલામ્ભ આપણી

માતૃભૂમિને વંદન કરતાં આપણે હોંશે હોંશે ને હર્ષથી ‘વંદે માતરમ્’ લલકારીએ છીએ. એક ગુજરાતી કવિ વિદેશ જતાં પહેલાં કહે છે : ‘ભરી લો શાસમાં એની સુગંધનો દરિયો’, કારણ કે કવિને ૩૨ છે કે દેશનું આ અલભ્ય નજરાણું ફરી ‘મળે ન મળે.’

તો ચાલો, આપણે સૌ દેશપ્રેમી ભારતીઓ આપણી પ્રિય માતૃભૂમિને વંદન કરી એના ગુણગાન ગાતાં હોંશે હોંશે લલકારીએ- મેરે દેશકી ધરતી સોના ઉગલે... ઉગલે હીરે મોતી, મેરે દેશકી ધરતી....

“આકાશવાણી” વડોદરા-અમદાવાદ પરથી ‘અમૃતધારા’માં
પ્રસારિત. તા. ૧૫-૧૧-૧૦

૨૫. મુજે બુદ્ધા મિલ ગયા!

એક ફિલ્મી ગીત છે : ‘મેં ક્યા કરું રામ, મુજે બુદ્ધા મિલ ગયા!’ આમાં કોઈ યૌવનાને કમનસીબે કોઈ વૃધ્ય માણસ પતિ તરીકે માથે પડ્યો હશે એવો ભાવ છે. એટલે કે કઝોડાનું લગ્ન થયું હશે. અને કઝોડાં પછી ઉમરનાં હોય કે અક્કલનાં - પણ જરૂર આફતરૂપ લાગે. બાકી, સામાન્ય સંજોગોમાં વૃધ્ય માણસો અવગણનાને યોગ્ય નથી હોતા. ઉલટું, માન આપવા લાયક હોય છે. “ધરડાં વગર ગાડાં ન વળે” એ કહેવત કંઈ અમથી નથી પડી. અહીં વૃધ્ય માણસના વરસોના અનુભવનો નિયોડ કટોકટીમાં કેવું અદ્ભુત કામ કરે છે એ કહેવાયું છે. મુશ્કેલીમાંથી માર્ગ કાઢવા માટે અનુભવનું ઓસર સાચે જ બહુ ઉપયોગી સાબિત થાય છે.

બરેખર તો વૃધ્ય માણસ એટલે કે હરતો ફરતો હાથવગો ઇતિહાસ! જરા કોઈ વૃધ્ય સાથે થોડીવાર વાતો તો કરી જોજો. તમારાં અંગ્રેજ થોથાંમાં ક્યાંય નહિ લખાયું હોય એવું અદ્ભુત અનુભવજન્ય જ્ઞાન તમને એક વૃધ્યની વાતોમાંથી લાધશે. પછી ભલે એ વૃધ્ય એક અભણ ગામદિયો હોય! એક સાચો પ્રસંગ કહું : ‘વર્ષો પહેલાંની નાની વાત છે. મારા પિતાશ્રીને અમારા ખેતરમાં કામ કરતા એક વયસ્ક આદિવાસી મજૂરે ક્યારેક પૂછ્યું હતું : ‘કાકા બહુ પૈસા શું કરવાના?’ બસ, આદિવાસીનો પ્રશ્ન તો આટલો જ નાનો હતો. મારા પિતાશ્રીએ ત્યારે ઘટતી સમજ આપેલી. પણ એ આદિવાસીનો પ્રશ્ન આજેય મારા મનમાં પડ્યાય છે : ‘બહુ પૈસા શું કરવાના?!’ અલબત્ત, આજના કોઈ કૌભાંડી રાજપુરુષ માટે આ પ્રશ્ન નગણ્ય છે. કારણ કે બે નંબરના અબજો રૂપિયા કેમ સગે વગે કરવા એ એના ડાબા હાથનો ખેલ છે! બાકી, કોઈપણ પ્રમાણિક બુદ્ધિશાળી માણસ માટે આ પ્રશ્ન અને એનો ઉત્તર તત્ત્વજ્ઞાનથી બરેલો છે.’ એક વૃધ્ય આદિવાસી શ્રમજીવીના મનમાં જે પ્રશ્ન ઉઠ્યો એવો પ્રશ્ન આજના રાજકારણીના મનમાં ક્યારેય ઉઠતો નથી, કારણ કે એને તો સાત પેઢીઓનું સાજું પોતાના એક જનમમાં જ કરી લેવું છે., એટલે એ તો “ન્યાયનીતિ સૌ ગરીબને, મોટાને સૌ માફ” ની નીતિને અનુસરી અનૈતિક જીવનમાં રાતદિવસ રૂભેલો રહે છે. દર મહિને નિયમસર મળતા પગારનું કવર તો એના ટેબલ

પર માનપૂર્વક મળો, પણ ટેબલ નીચેની કમાણી તો માત્ર એ એકલો જ જાણે ને? જો કે અહીં તો આપણે વૃધ્ઘના રસાયેલા ને કસાયેલા અનુભવના ઉહાપણની વાત કરવી છે.

અનેક સુખ દુઃખની સંકુલ કેરીઓમાંથી પસાર થતો માણસ ઘસાય છે, ઘડાય છે અને વૃધ્ઘ થાય છે. કટોકટીમાંથી માર્ગ કાઢવાની યોગ્યતા અને ક્ષમતાને લીધે જ શારીરિક રીતે નબળો લાગતો વૃધ્ઘ માનસિક રીતે જબરો સમૃધ્ઘ હોય છે. એની સોનેરી સલાહથી મુશ્કેલીમાંથી સરળતાથી માર્ગ નીકળે છે. “જ્યાં ન પહોંચે રવિ, ત્યાં પહોંચે કવિ અને જ્યાં ન પહોંચે કવિ ત્યાં પહોંચે અનુભવી.” એ કહેવત પણ વૃધ્ઘત્વના ઉહાપણની ઘોટક છે. અનુભવ ગ્રામી એટલે કોરા સિધ્ઘાંતોની જાણકારી નહિ, પણ જાતપ્રયોગનું સફળ પરીક્ષણ. કવિની કલ્યના ક્યારેક મૃગજળ જેવી આભાસી હોય, પણ વૃધ્ઘત્વની પરિપક્વતા અનેક જંઝાવાતોને ઝુકાવવાની તાકાત ધરાવે છે. ‘જેહના ભાગ્યમાં જે સમે જે લખ્યું, તે સમે તે જ તેને પહોંચે’ આ કથન નરસિંહ મહેતાના અનુભવોનું રસાયણ છે, કોઈ ડીગ્રીધારીનું સંશોધન નથી!

પરંતુ સાંપ્રત સમયમાં પદ, પદવી અને પૈસાના અધિક મહત્વને કારણે વૃધ્ઘોની અવગણના થતી દેખાય છે કે સંભળાય છે. પાશ્ચાત્ય વિચારસરણીએ સ્વીકારેલાં પરિવર્તનોમાં આપણી ઘણી ઉચ્ચ ભાવનાઓનું અવમૂલ્યન થયું છે. આજે તો ‘માતૃદેવો

ભવ’, ‘પિતૃદેવો ભવ’ નો સર્વોચ્ચ કુટુંબભાવ નામરોષ થવાના માર્ગ છે! ઉત્તરાવસ્થામાં સાત્ત્વિકવૃત્તિ અને કલ્યાણભાવ મનમાં ભરી વૃધ્ઘ સમર્પિત ભાવે નિશ્ચિતતાનો આનંદ માણવા મથતો હોય ત્યારે સ્વસંતાનો તરફથી કે સમાજ તરફથી થતી અવગણના વૃધ્ઘને ડંબે છે. માતા પિતા માટે સંતાનો પાસે સમય નથી તો પછી પુત્રવધૂઓ પાસે તો શાની અપેક્ષા રખાય? આવી દયનીય દશા વૃધ્ઘને મોતની જંખના કરતો કરી દે છે! વધુ ચાલાક સંતાનો તો મા-બાપને પ્રેમથી(!) વૃધ્ઘાશ્રમમાં મૂકી આવે છે! જો કે આધુનિક પ્રજા “પીપળ પાન ખરંતાં, હસતી કુપળિયાં : મુજ વીતી, તુજ વીતશે, ધીમી બાપુદિયાં”ની વાતથી બેખબર છે, એટલે એ મૂરખાઓ માત્ર અને માત્ર વર્તમાનમાં જીવે છે. ભાવિના ગર્ભમાં - છુપાયેલા ‘કવિ-ન્યાય’ ની એને ખબર નથી; માટે જ તો પોતાને નિત નિશાળે મુકવાને લેવા આવતાં મા-બાપને મંદિરે લઈ જવાનો એમની પાસે સમય નથી, કે એવી ભાવના ય નથી!

પણ વૃધ્ઘાશ્રમ એ આ દેશના યુવાનોનું શરમજનક પ્રતીક છે, કારણ કે દરેક વૃધ્ઘ-વયસ્કને પોતાનો એક આગવો ઈતિહાસ છે. ગતિ-અવગતિ, સંધર્ષ, મથામણ, સફળતા-નિષ્ફળતા, સુખ-દુઃખ, લાભ-હાનિ, હરખ-શોક, જીત-હાર, જેવા અનેક વિરોધાભાસી દ્વંદ્વ અને અભિપરીક્ષામાં તપીને હેમખેમ બહાર આવતો વૃધ્ઘ એક અંગત નવલકથાનો આગવો નાયક છે. એ રીતે આપણા વૃધ્ઘો એ ઈશ્વરે સર્જેલી વિવિધ નવલકથાઓ છે.

એમના જીવનના પાનાં ઉકેલો અને તમને એક નવલકથા વાંચવા મળશે. હા, એ નવલકથા સુખાન્ત કે દુઃખાન્ત હોવાનો સંભવ છે.

ઉત્તરાવસ્થામાં શારીરિક નબળાઈઓમાં સથવારાની જગ્યાએ સંતાનો જાકારો દે ત્યારનો આધાત વડીલનું હદ્દ્ય વલોવી નાબે. આમ ન થાય એ માટે વડીલોએ પણ પોતાની આર્થિક સ્વનિભરતાનું આયોજન યુવાનીમાં જ કરવું જોઈએ, જેથી અંતે ‘નાણાં વિનાના નાથિયા’ની અવદશા ન થાય. અલબત્ત, સંતાનો એમની ફરજ સમજે એ આવશ્યક છે. Rights and Duties go hand in hand. એટલે સંતાનોને સંપત્તિનો વારસો આપતાં પહેલાં એમને એમની ભાવિ ફરજનો ખ્યાલ આપવો પણ જરૂરી છે. આપણી ઉત્તરાવસ્થા ઉપેક્ષિત ન બને એ માટે એમને કેટલીક કડવી શીખ પણ આપવી જરૂરી છે. ઉગતા સૂર્યનો લાલઘૂમ ચહેરો આથમણી દીશામાં પણ એવો જ લાલઘૂમ અને એથીય વધુ રમણીય દેખાય એવું આયોજન માણસે જીવનમાં સવેળા કરવું જોઈએ. વૃધ્ઘોએ ગરીબ કે બાપડા-બિચારા થઈને નહિ, પણ ખુમારીથી જીવવાનું લેટફોર્મ અગાઉથી જ બનાવી રાખવું જોઈએ. પોતાની મનગમતી પ્રવૃત્તિમાં મનને જોડી વૃધ્ઘોએ નિવૃત્તિને માણવાની છે. યુવાનો વૃધ્ઘ થાય એ પહેલાં એમનો બોજ બન્યા વિના વૃધ્ઘોએ એમના રાહબર બની સ્વમાનપૂર્વક જીવવાનું છે, કારણ કે સૌએ એ યાદ રાખવું ધેટે કે દરેક વૃધ્ઘ એક હરતો ફરતો ઈતિહાસ છે.

એ ઈતિહાસ ને સુખદ, ઐતિહાસિક સમૃદ્ધિથી ભર્યો ભર્યો કરી આપણે સૌ વૃધ્ઘત્વને સાચા અર્થમાં જાણીએ, માનીએ અને પ્રમાણીએ એમાં જ આપણી ઋષિ પરંપરાની સંસ્કૃતિની સાચી શોભા છે. તો પછી પેલા ગાયનની પંક્તિ આમ ગવાશે : ‘વાહ વાહ રે રામ, મુજે વડીલ મિલ ગયા!’

૨૭. સંતોષ

સંતોષ એટલે તૃપ્તિ અથવા સમાધાન. સમાધાન કરીએ ત્યારે આપણે જે હોય એટલાથી રાજુ રહ્યી સંતોષ માનીએ છીએ. આ રીતે સમાધાનપૂર્વક રાજુ રહેવું એ જ સાચું સુખ છે, કારણ કે માણસની ઈચ્છાઓ તો અપાર છે. એક સંસ્કૃત શલોકનો સાર એવો છે કે - જેની પાસે કાંઈ નથી તે સોની ઈચ્છા રાખે છે, સો વાળો હજારની અને હજારવાળો લાખની ઈચ્છા રાખે છે. લક્ષાધિપતિ થઈ જવાય તો રાજી બનવાની અને રાજી થવાય પછી ચક્રવર્તી સત્રાટ થવાની માણસ ઈચ્છા રાખે છે. માટે જ અંતે કવિ કહે છે કે - આશાવધિમુક્તો ગતઃ । આશાનો, ઈચ્છાઓનો પાર કોણ પામ્યું છે? આમ ઈચ્છાઓ માણસને સંતોષથી જીવવા નથી દેતી, માટે માણસે પ્રયત્નને અંતે જે મળે એનાથી સંતોષ

માની આનંદથી જીવવું જોઈએ. કહેવત છે કે ‘સંતોષી નર સદા સુખી.’ એક સામાન્ય ગરીબ છોકરો ને પોલીયન સ્વબળે ફાન્સનો બાદશાહ બન્યો; પણ એટલાથી ન સંતોષાતાં એણે રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવા સતત પ્રયત્નો કરી યુધ્યો કર્યા. અંતે, હારીને એને એક કેદી તરીકે જીવવું પદ્ધ્યું. એની આ અધોગતિનું કારણ હતું અસંતોષ. અસંતોષીને ક્યારેય સુખ, શાંતિ મળતાં નથી. કથાકાર રમેશભાઈ ઓગાએ કહ્યું છે કે - ‘તમારી જરૂરિયાતો ક્યારેય અધૂરી નહિ રહે, અને તમારે ઈચ્છાઓ ક્યારેય પુરી નહિ થાય.’

મંદિરની બહાર ભીખ માગતો એક વૃધ્ય ભિખારી ભગવાનને ફરિયાદ કરી કહેતો હતો કે ‘હું જીવનભર ભિખારી જ રહ્યો.’ ભગવાન એના પર દયા લાવી પ્રગટ થયા અને કહ્યું : ‘હું તારી થેલીમાં કિંમતી સોનામહોર એક એક કરી નાખીશ. તને સંતોષ થાય ત્યારે ‘બસ’ કહેજે. પણ જે સોનામહોર નીચે પડી જશે તે કંકર બની જશે. તારી થેલી જૂની છે. માટે થોડામાં સંતોષ રાખી ‘બસ’ બોલજે.’ પછી ભિખારીએ થેલી ધરી ને ભગવાને સોનામહોર નાખવા માંડી. એક.. બે.. દસ.. પચાસ.. સાઠ...! પણ ભિખારી તો ‘હજુ વધારે’ એમ કહેતો જ ગયો અને અંતે સો પછી એકસો એકમી સોનામહોર પડતાં ભિખારીની જીર્ણ થેલી ફાટી ગઈ ને બધી સોનામહોરો નીચે પડી કાંકરા બની ગઈ! ભગવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા ને ભિખારી પોતાના ભાગ્ય પર રડતો રહ્યો. અસંતોષને કારણે ભિખારી સોનામહોર મળવા

છતાં લઈ ન શક્યો ને ભિખારી જ રહ્યો! માટે જ જીવનમાં સંતોષનું બહુ મહત્વ છે.

સ્વાપી નિખિલેશ્વરાનંદ કહે છે કે Do your best, Leave the rest. તમારાથી બનતું કરો, બાકીનું ભગવાન પર છોડી દો અને જે પ્રાપ્ત થાય એથી સંતોષ માનો, એમાં જ સાચું સુખ છે.

સ્વામી વિવેકાનંદ કહે છે કે ‘પોતાની જીતમાં શ્રદ્ધા અને ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા એ જ મહાનતાનું રહસ્ય છે.’ માટે આત્મશ્રદ્ધા કેળવી જે મળે એથી સંતોષ માનો. એક દસ્તાવેજ છે. જમીન પ્રાપ્ત કરવા માટેના લોભને કારણે એક માણસ કેવો બરબાદ થયો. એક લોભીને રાજાએ કહ્યું : ‘કાલે દિવસ ઊરે ત્યારથી હિવસ આથમતા સુધી તું જેટલી જમીન પર ચાલી કે દોડી જાય એટલી જમીન તારી.’ પેલો લોભીયો તો સૂર્યોદય થતાં જ દોડ્યો.. દોડતો જ રહ્યો... શાસ તો માંય નહિ.. પરસેવે રેબજેબ, તોય ‘હજુ વધારે... વધારે’ એમ વિચારી દોડતો જ રહ્યો..! અંતે બેભાન થઈને પડ્યો ને મરી ગયો! અસંતોષીએ વર્થમાં જીવ ગુમાવ્યો. નરસિંહ મહેતા કહે છે કે ‘જેહના ભાગ્યમાં જે સમે જે લઘ્યું, તે સમે તે જ તેહને પહોંચે.’ યાદ રાખો, સમયથી પહેલાં અને ભાગ્યથી વધારે તમને ક્યારેય કશું જ નહિ મળો. માટે જે મળે એમાં સંતોષથી જીવવામાં જ સાચું સુખ છે.

જોકે સંતોષનો અર્થ પ્રારબ્ધવાદી બની જઈ નિષ્ઠિય થઈ જવું એમ પણ નહિ. પણ શ્રી કૃષ્ણો ગીતામાં પ્રબોધેલો કર્મયોગ એ જ જીવનનો સાચો માર્ગ છે. ફળની ઈચ્છા વિના કર્મ કરવું.

અને કર્મનું જે ફળ મળે તે સંતોષથી ભોગવવું. એક કવિએ કહ્યું છે -

સુખ હુઃખ એ તો મનનું કારણ,
જુંપું સુખ ને મહેલે ભારણ.

વળી આર્થિક સંપત્તિ ભેગી થાય તો કબીરજી ચેતવે છે કે
પાની બાઢે નાવમે, ઘરમે બાઢે દામ,
દોનોં હાથ ઉલેચીયે, યહી સજજનકો કામ.

ઝોંગારે મહારાજ કહેતા હતા કે લક્ષ્મી તો મા છે, એનો ઉપયોગ કરો, પણ ઉપભોગ ન કરો. આમ અસંતોષથી ઉત્પન્ન થતા લોભથી બચ્ચી, સંતોષી બની, જીવનનો સાચો આનંદ માણાઓ. કવિની એક સોનેરી સલાહ ગાંઠે બાંધવા જેવી છે :

‘સુખ સમયમાં છકી નવ જવું, હુઃખમાં ન હિંમત હારવી.’
સંતોષી માણસ તો મસ્ત થઈ ગાય છે :

‘એ મસ્ત ઘટા મેરી ચાદર હૈ, એ ઘરતી મેરા બિસ્તર હૈ.’
આપણે સૌ આવા સંતોષથી જીવીએ એ જ જરૂરી છે.

‘આકાશવાડી’ અમદાવાદ-વડોદરા પરથી ‘અમૃતધારા’માં
પ્રસારિત. તા. ૧૪-૧૧-૧૦

૨૭. વિજળીને ચમકારે

આજના સંદર્ભમાં એક ખેડૂતનું દણાંત યાદ આવે છે.
સાંભળો :

નાના ગામડામાં રહેતા અભેસંગ બહુ નાના ખેડૂત હતા.
પોતાની પાંચ છ એકર જમીન હતી, તેમાં મહેનતપૂર્વક ખેતી
કરતા. મળે તો કોઈની જમીન આધે ભાગે પણ કરે. અને જે પાકે
અમાંથી પ્રમાણિકપણે એના માલિકને પૂરો ભાગ પણ આપે જ.
કશી જ અપ્રમાણિકતા ન વાપરે. પોતાની આવકમાંથી
કરકસરપૂર્વક નિર્વાહ કરે ને આનંદથી રહે. સમય મળે મંદિર પણ
અચૂક જાય ને પૂજારીને બાર મહિને થોડું અનાજ વગેરે પણ
આપે. સુખેથી જે હોય તેમાં એમનો સંસાર ચાલે, ઘરમાં કોઈને
કશો અસંતોષ નહિ. પરસેવાની કમાણી હુમેશાં સુખ અને શાંતિ
બંને આપે છે. પછી ભલે એ કમાણી બીજાના પ્રમાણમાં ઘણી

ઓછી હોય. પણ મહેનત, પ્રમાણિકતા અને સંતોષ જેવું કોઈ
સુખ નથી એનું જીવતું જાગતું દણાંત અભેસંગ હતા. પોતાના
બળદનેય કેવા પ્રેમથી સાચવે. એક ભેંસ હતી. એટલે ઘરનાં
ચોખ્યાં દૂધ-ઘી પણ મળતાં. વિશેષ શું જોઈએ માણસના જીવનમાં?

એક દિવસ પોતાના ખેતરમાં હળ ફેરવતા અભેસંગના
હળ સાથે કશુંક અથડાયું. ખોદીને અભેસંગે જોયું તો એક જૂની
દેગડીમાં સોનાના સિક્કા હતા. અભેસંગની જગાએ બીજો કોઈ
હોત તો ખુશીથી ઉછળી પડત. વગર મહેનતે પોતાની ગરીબી
પળમાં દૂર થઈ જત - જો અભેસંગે એ સિક્કા રાખી લીધા હોત
તો. પણ અભેસંગ જેનું નામ. પ્રમાણિકતા તો એમના લોહીમાં
હતી. એતો તાંબાની દેગડી લઈને પહોંચ્યા રાજા પાસે ને બધી
હકીકત કહી રાજાને એ દેગડી આપતાં કહ્યું : ‘રાજા સાહેબ,
મારા ખેતરમાંથી આ તાંબડી ભરેલા સિક્કા નીકળ્યા છે, જે આપને
આપવા આવ્યો છું.’

રાજાને અભેસંગની પ્રમાણિકતાથી આશ્વર્ય થયું. એમણે
પૂછ્યું : ‘ભાઈ, આ સિક્કા શાના છે તે ખબર છે?’

‘હા, જી, સોનાના સિક્કા છે એ.’ નિસ્પૃહ ભાવે અભેસંગે
કહ્યું.

‘પણ એ તમારા ખેતરમાંથી નીકળ્યા છે. રાખી લો.
બહુ કિંમતી છે. તમારી ગરીબાઈ દૂર થઈ જશે.’ રાજાએ સમજાવ્યું.
પણ પ્રમાણિક ખેડૂતે કહ્યું :

‘ના જ. મેં એને માટે કશી મહેનત નથી કરી, માટે
એની ઉપર મારો હક્ક નથી. આપ તો રાજ્યના ધરી છો. આ

સિક્કા રાખો અને પ્રજાના હિતમાં એનો સારો ઉપયોગ કરજો. એના પર તો આપનો જ અધિકાર છે.' આ સાંભળી રાજી ખૂબ ખુશ થયા, આ મહેનતકસ ઐડૂતની પ્રમાણિકતા પર. એમણે એમાંથી પોશ ભરીને સિક્કા અભેસંગને આપવા માંડ્યા તો એ પણ એમણે ન લીધા. કહે : 'રાજી સાહેબ, વગર હક્કનું મને કશું ન ખ્પે. હું તો મહેનતનું કમાઈને ખાનારો નાનો માણસ છું.'

આ નાના માણસની મોટાઈ જોઈ રાજી ખૂબ ખુશ થયા અને અભેસંગને પ્રેમપૂર્વક રવાના કર્યા.

વાત તો પૂરી થઈ, પણ વિચારવાનું એ છે કે આજે આવા અભેસંગ સમાજમાં કેટલા હશે? આજે તો સત્તા પર બેઠેલા નાના સિપાહીથી માંડી મોટા પ્રધાન સુધી બધે જ વગર મહેનતનું પડાવી પૈસો ભેગો કરવો ને એશ-આરામ કરી પ્રજાને હેરાન પરેશાન થતી જોઈ રહેનારા સત્તાંધો જ નજરે પડે છે. લાંચરલુથતથી કરોડોની સંપત્તિ ભેગી કરનારા સમાજમાં ઉચ્ચ આસને બેઠા છે. એ પોતપોતાના હોદાના ગજ પ્રમાણે પ્રજાને પૈસે મોટરોમાં ઘૂમે છે ને એરોપ્લેનોમાં ઊડે છે. પાછા કહેવાય છે એ 'સેવકો'! ભષાચાર અને અનાચારથી બરદાયેલો ન હોય એવો કોઈ સત્તાધારી મળે તો માનવું કે હજુ માણસનું તપે છે ને ભગવાન જેવું કશુંક તત્ત્વ જગતમાં છે ખરું! બાકી તો હડહડતા કળીયુગનાં જ દર્શન થાય છે બધે. કોઈ સ્વી પર અત્યાચાર કરે અને પાછા પોતાનું પાપ છૂપાવવા એને મારી ય નાખે! સામાન્ય માણસોથી માંડીને મોટા મોટા અમલદારોય આવા કૌભાંડો આચરે છે. માન્યામાં ન આવે એવી વાતો છે. પણ રક્ષક જ સૌથી મોટો ભક્ષક બનતો

હોય છે! વાડ જ ચીભડાં ગળે ત્યારે પ્રજા ક્યાં જાય?

લોકો બહુ સાચી રીતે ભયંકર મોંઘવારીથી ત્રાસી ગયા છે, ને પ્રધાનોના પેટનું તો પાણીય હાલતું નથી. ન જ હાલે. કારણ કે એ પેટ ખાલી નથી. બે નંબરના પીણાંથી એ ખીચોખીચ ભરેલું છે! પ્રજા કાં તો બહુ સારી છે, કાં તો નમાલી છે. બાકી આવા સ્વાર્થી, લુચ્યા, લાંચખોરોને કેવી રીતે સહી લેવાય? ખૂખ્યાંજનોનો જઠરાંજિ ક્યારે જાગશે? શી ખબર? પણ એ જાગશે ત્યારે બંડેરની ભસ્મકણી ન લાધશે એ નક્કી માનજો.

હજુ પ્રાર્થીએ : "ભગવાન સૌને સદ્ગુર્દ્ધ આપે અને ગાંધીદીધી મહામૂલી આપણી આજાદીની રક્ષા થાય."

પરસેવાની કમાણીથી જીવવાનો આનંદ અનેરો હોય છે. જે સંતોષ અને શાંતિ પ્રમાણિક જીવન જીવનારાને મળે છે એવાં સંતોષ અને શાંતિનું ભષાચારીઓને તો સ્વખ પણ ન આવે. પ્રમાણિકતાની ખુમારીય જુદી હોય છે, એવી ખુમારીથી જીવનારને ડાયાબીટીસ, બ્લડપ્રેશર કે અનિન્દ્રા જેવા રોગ નથી થતા.

અને ઈશ્વર જો હશે તો આટલા મોટા વિશ્વનો કારોબાર ચલાવનારને ત્યાં અંધેર તો નહિ જ હોય ને? સમજીએ તો માણસનું જીવન તો ક્ષણભંગુર છે. માટે જ તો ગંગા સતી કહે છે : "વીજળીને ચમકારે મોતીડાં પરોવો પાનબાઈ, અચાનક અંધારાં આવશે." સારું કામ કરવાની તક ઝડપી લો. નહિતર...

૨૮. તો ખંડેરની ભરમકણી ન લાઘશે!

એક પ્રસંગ વાંચ્યો, નાની પણ હદ્યસ્પર્શી વાત છે. રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજીના જીવનનું દણાંત છે. જનરલ કરીઅપ્પાના ભાઈ હતા કુમારપ્પા. તેમને ગાંધીજીને મળવાની દીછા હતી. ક્યારેય મળેલા નહિ. એટલે એ મહાપુરુષનાં દર્શનની અભિલાષાથી અમદાવાદના ગાંધીજીના સાબરમતિ આશ્રમે ગયા. પ્રથમ વાર જ આશ્રમમાં ગયેલા. ત્યારે એક ગામડિયા જેવો તેસો માથે ફાળિયું બાંધી વાસીદું કરતો હતો. હા, પણ ઓનું છાણ મૂતર વાળી એક ટોપલામાં ભરી સાફસૂફી કરતો એ વૃધ્ધ પાક્કો ગામડિયો લાગતો હતો. કુમારપ્પાએ એ ડોસાને કહ્યું : ‘ગાંધીજીને કહો કે કુમારપ્પા આપને મળવા આવ્યા છે.’ પેલા ડોસાએ તો સામો પ્રશ્ન કર્યો : ‘ગાંધીજીએ કેટલા વાગે તેમને મળવાનું કહ્યું છે?’ કુમારપ્પાને ડોસાનું આ દોઢ ડહાપણ ન ગમ્યું. એ ગુસ્સે થઈ બોલ્યા : ‘ચાર વાગે મળવાનું છે.’ વળી પેલા ડોસાએ કહ્યું : ‘પણ હજી તો સાડા ત્રણ જ વાગ્યા છે!’ કુમારપ્પા વધુ ગુસ્સે

થયા. બોલ્યા : ‘બહુ તાલ્યો ના થા, જી, મેં કહ્યું છે તેમ જઈને ખબર આપ.’ આથી તેસો કશું જ બોલ્યા વગર અંદરના ખંડમાં ગયો અને થોડીવારે પાછો આવ્યો. પાછા આવીને કુમારપ્પાને કહ્યું : ‘બેસો સાહેબ, ગાંધીજી આપને બરાબર ચાર વાગે મળશે.’

ગાંધીજી સમયના બહુ પાક્કા હતા. કુમારપ્પા ઓટલે પાથરેલી ગાઢી પર ચાર વાગ્યાની રાહ જોતા બેઠા. થોડીવારે ચારના ટકોરા થયા, એટલે હાથ ધોઈ, પોતાને માથેથી ફાળિયું કાઢી નાખી, પેલા ડોસાએ કહ્યું : ‘બોલો સાહેબ, શું કામ છે? મને લોકો ‘ગાંધી’ કહે છે?’

કુમારપ્પા તો આશ્ર્યથી સ્તરથ્ય થઈ ગયા! ‘આ ગાંધીજી!?’ વળી ખૂબ પસ્તાયા : ‘મેં તો આમની સાથે તોછું ને અપમાનજનક વર્તન કર્યું હતું? વાસીદું કરતો ગામડિયો એ જ ચાલીસ કરોડનો નેતા ગાંધીજી!’ આવા સીધા સાદા, નમ્ર સેવક હતા આપણા-રાષ્ટ્રપિતા! પણ એમણે તો દેશસેવા માટે ભેખ લીધો હતો. એમની સેવામાં સ્વાર્થ, અભિમાન, આંદરને અંશ પણ ક્યાંથી હોય? અને આજે? સેકડે પંચાણું ટકા આંદરી દેશ સેવકો જ દેખાય છે! માત્ર આંદરી જ નહિ, બ્રાહ્માચારી સેવકો (!) થી આ દેશની પ્રજા પારાવાર હાડમારીઓ અનુભવે છે. આ ગાંધી-દીધી આજાદીની વચ્ચે જીવીને! માત્ર બે વર્ષ જારખંડના મુખ્યપ્રધાનપણે રહેનાર એક સેવક(!)ની કરોડો કરોડોની સંપત્તિ વિષે વાંચ્યું ને? દુનિયાના અનેક દેશોમાં એણે કરોડોની સંપત્તિ જમા કરી દીધી છે! કરોડો રૂપિયા જુદી જુદી બેંકોમાં પડ્યા છે એના. અને અનેક મોટા ધંધામાં એમની ભાગીદારી છે! થોડા

વર્ષ પહેલાં જે માણસ દૈનિક વીસ રૂપિયાની મજૂરી કરતો હતો તેની પાસે આજે ગણ્યા ગણાય નહિ એટલા કરોડ રૂપિયાની સંપત્તિ એકટી થઈ ગઈ! (એના પિતાજી તો હજ્ય ખેતરમાં મજૂરી કરે છે!) આ દણ્ણાંત તો મોટી હિમશીલાની એક ટોચ માત્ર છે. આવા તો કેટલાય સેવકોના કૌભાંડોમાંથી આ દેશની પ્રજાના પરસેવાનાં નાણાં વેડફાય છે, ને લોકો બેકારી, મોંઘવારી અને અછતના માર્યા પરેશાન થઈ જીવે છે!

અને આ બધું ગાંધીજીના નામે, દેશસેવાને નામે, દરેક ચૂંટણીમાં મોટાં ને ખોટાં વચનો આપીને પ્રામ કરેલી સત્તા દ્વારા થાય છે. સેવાના મેવા ય અપચો થાય એટલા આ દેશસેવકો ખાધા જ કરે છે! માથે ફાળિયું બાંધી આશ્રમના પરિસરમાં વાસીદું કરતા ગાંધીજીના સેવકો ફાઈવસ્ટાર હોટલોમાં રહે છે ને એરકન્નીશન્ડ ઓફિસોમાં બેસી ગરીબ દેશનો વહીવટ કરે છે! આગગાડીના ગ્રીજા વગ્ભમાં મુસાફરી કરતા ગાંધીજીના કહેવાતા અનુયાયીઓ ખેનમાં ઉડે છે ને પ્રજાના કરોડો રૂપિયા ખર્ચી દેશ વિદેશમાં મહાલ્યા કરે છે. અમને કવિ ઉમાશંકર જોખીની પેલી કાવ્યપંક્તિઓ કોણ સંભળાવે?

“ભૂખ્યાંજનોનો જઠરાંજિ જાગશે,
ખંડેની ભસ્મકણી ન લાધશે!”

તો શું કરીશું? આવા કૌભાંડીઓના ભષાચાર વચ્ચે જેમ તેમ જીવી ખાઈશું? કે...?

૨૯. અંતર્યામી

શાયર રસ્વા મજલૂમીનો એક સરસ શેર છે :

‘હું ફૂલે ફૂલે ફરતો રહ્યો, શોધતો રહ્યો,
મારી બહાર કયાય મળી ના બહારમાં.’

અહીં કવિએ ‘બહાર’ શબ્દને શ્લેષ અલંકાર દ્વારા કેવો હદ્યસ્પર્શી રીતે પ્રયોજ્યો છે! ભમરો ફૂલે ફૂલે બેસીને એનું રસપાન કરે છે, એ રીતે એનો રસ એ જરૂર પામે છે, પણ ભમરને ફૂલ મળતું નથી! કારણ કે આ ભમરવૃત્તિ તો સ્વાર્થી છે. કવિ અહીં આધ્યાત્મિક ભૂમિ પર વાત કરે છે. માણસ ભગવાનને મંદિરમાં કે માસ્ટિદમાં અથવા જુદાં જુદાં યાત્રાધામોમાં શોખે છે, પણ ઘાટ તો ‘માધવ ક્યાંય નથી મધુવનમાં’ જેવો થાય છે. કવિના શબ્દોમાં

‘પંડની પેટીમાં પારસ છે પડ્યો, વાવરી જાણો તે બડભાગિયો જ રે!’ ભગવાન તો આપણા હદ્યમાં જ વસેલો છે. પણ પેલો કસ્તુરીમૃગ જેવો આપણો ઘાટ થાય છે. ‘કસ્તુરી કુંડલ બસે, મૃગ ઢૂંઢે વનમાંહી.’ પોતાની નાભિમાં જ કસ્તુરી મહેકે છે, પણ એ સુગંધને પામવા હરણાં વ્યર્થ રીતે આખા જંગલમાં ભટકે છે, તેમ ભગવાન આપણા હદ્યમાં જ વસેલો છે, પણ એને શોધવા આપણે કાશી, મથુરા કે મકાના ધક્કા ખાઈ ખાલી હાથે પાછા આવીએ છીએ. વળી ભગવાન તો અંતર્યામી છે. આપણા અંતરની વાત એ જાણનારો છે. એના મિલનની આપણી ઘાસ સાચી હોય તો એની દયા-વૃષ્ટિ ને પ્રેમ-દાસ્તિ થાય જ. પેલા કસ્તુરીમૃગની વાતમાં. કવિ કહે છે જ કે ‘અસે ઘટમેં રામ હૈ, દુનિયા દેખત નાહીં’. આપણા અંતરમાં બેઠેલા રામને જ આપણે જોતા નથી. પૂજ્ય રંગ અવધૂત મહારાજ ‘દત્ત બાવની’માં કહે છે કે ‘અંતર્યામી સતતચિત સુખ, બહાર સદ્ગુરુ દ્વિભુજ સુમુખ.’ બીજા કવિ પણ કહે છે : ‘દિન રાત અંતર ગોખે હસતો, વિવિધ સ્વરૂપે વિશ્વંભર મળતો.’ આમ આપણા હદ્યના ભાવને જાણનાર અંતર્યામી પ્રભુ ડગલે ને પગલે આપણને દર્શન દે છે. પણ એને જોવાની આપણી દાસ્તિ હોવી જોઈએ. નરસિંહ મહેતાની પ્રેમધેલી ભોળી ભરવાડણ ગોરસને બદલે મટકી લઈને ભગવાનને વેચવા નીકળી હતી અને માટે જ તો એની મટકી કોઈએ નીચે ઉતારાવી ત્યારે ‘ગોવાલણીના ભાગ્યે પ્રગટ્યા અંતરજામી, દાસલડાંને લાડ લડાવે નરસૈયાનો

સ્વામી’ જેવો સુખદ આશ્ર્યકારક અનુભવ સૌને થયો! ભગવાન તો સર્વવ્યાપી છે, Omni-present છે. માટે જ તો કવિ સુંદરમૂલુછી છે : ‘પુષ્પ તણી પાંદડીએ બેસી હસતું કોણ ચિરતન હાસ?’ અર્થાત્ એ પાંદડીએ પાંદડીએ પ્રભુનો વાસ છે. અને બીજા એવા જ વિશાળ પટ પર પથરાયેલો પ્રશ્ન પૂછતાં કવિ કહે છે : ‘પૃથ્વી ઉરથી ઊઠે કોનો સુરમિત પુલકિત, મુખરિત શાસ?’ ચિંતકો તો કહે છે : Knock the door and it will be opened. ખખડાવો ને (ભગવાનનાં) દ્વાર ઉઘડશો. પણ આજે નરસિંહ કે મીરાંની જેમ સાચા દિલથી ભગવાનનું દ્વારા ખખડાવનાર ભક્ત જ ક્યાં છે? બાકી ભગત તો કહે છે : ‘દિલ શુધ્યે દિદાર દેખ.’ શુધ્ય દિલ હોય તો અંતર્યામી ભગવાનનાં દર્શન અચૂક થાય. મનના અરીસા પર જામેલો કચરો સાફ કરો તો તો ભગવાનની છબી સ્પષ્ટપણે દેખાશે. સાચો ભક્ત જો દિલની સાચી આરજુ પ્રગટ કરતાં કહે કે ‘મારા અંતરના દ્વારે પ્રભુ તારી પગલી પડે.’ તો પ્રભુ તો ‘અંતરની એરણ પર ચેતનરૂપી હથોડી અફાળતા’ આપણી પાસે આવે જ. માટે જ તો ગીતાના નવમા અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે : યે ભજન્તિ તુ માં ભક્ત્યા, મયિ તે તેષુ ચાપ્યહમ् । અર્થાત્ જેઓ મને ભક્તિથી ભજે છે, તેઓ મારામાં છે અને હું પણ તેઓમાં છું.

આમ સાચા ભક્તને ભગવાન જાણો છે અને એ એનામાં વસે છે. આ અંતર્યામીની સુતિ કરતાં મેં ક્યારેક લઘ્યું હતું :

સહુ સ્થળે સૌ કાળે કામે, સેવા એની સૌ જન પામે,
સેવકનું પણ નામ લખ્યું ના, કદી પ્રભુએ કો ટાણે.

‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી ‘અમૃતધારા’માં
પ્રસારિત. તા. ૧૯-૬-૦૮

૩૦. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો પત્ર

- એક ગુજરાતીનો!

પ્રિય ગુજરાતીસી,

બહુ વર્ષે એક બહુ જ ટૂંકો પત્ર આજે ખાસ તને જ લખી રહ્યો છું. મારી બાજુમાં બેઠેલા તમારા મહાત્મા ગાંધીજીના આગ્રહથી આજે બે ચાર ટૂંકી વાતો લખું છું. જરા ધ્યાનથી વાંચ્યા :

અંગ્રેજો પાસેથી ભારતને આજાદી મળી એ વાતને ખાસ્સા છ દાયકા વીતી ગયા. ઘણા નવયુવાનોએ શહીદી વહોરી અને અનેક વીરાંગનાઓએ અકલ્ય ત્યાગ કર્યો ત્યારે મહાત્મા ગાંધીજીના પુણ્યપ્રતાપે ભારતને આજાદી મળી. આશા સૌને એવી હતી કે હવે દેશમાં સૌ સારાં વાનાં થશે. લોકો પ્રમાણિકપણે

જવશે ને મહેનત કરી ખાશે. રાજકર્તાઓ પ્રજાની સેવા કરશે ને આજાઈને પગલે દેશમાં આબાઈ પણ આવશે. સામાન્ય લોકોએ તો બહુધા પ્રામાણિકતા સાચવી છે. પણ રાજકર્તાઓએ અનીતિ, ભ્રષ્ટાચાર, લાંચરુશ્ચત વગેરે પ્રકારનાં અનેક દૂષણો વડે કરોડોની સંપત્તિ જોતજોતામાં ભેગી કરી લીધી છે અને ન્યાય નીતિ ગરીબ માટે રાખી એમણે પ્રજાના નાણાંનો ધૂમાડો કર્યો છે, ને હજ્ય કરે છે. ગીતામાં તો મેં ધંધું કહ્યું છે, પણ એક વાત યાદ કરાવું કે સદા મારામાં જોડાઈ રહેનારાઓનું યોગ અને ક્ષેમ સર્વપ્રકારે હું પોતે વહન કરું છું. (યોગક્ષેમ વહાસ્યહ) પણ મારા વચનમાં ય વિશ્વાસ કોને છે? જોકે મેં એમ પણ કહ્યું છે કે ‘યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત..’ જ્યારે જ્યારે ધર્મની હાનિ થાય છે અને અધર્મ જોર પકડે છે ત્યારે ત્યારે હું સાધુજનોના ઉધ્ઘાર માટે અને દુષ્ટજનોના સંહાર માટે પ્રગટ થાઉં છું. જોકે આ વાત આખા વિશ્વને લાગુ પડે છે. પણ જગત આખાની વાત ફરી કરીશું.

“આ ગીતાવચન સાર્થક કરવાનો સમય હવે પાકી ગયો છે, માટે હે પ્રભુ, તમે અવતાર ધારણ કરો” એવી પ્રાર્થના ઘણા લોકો કરે છે.” છતાં મારી દણિએ હજ થોડી રાહ જોવી જરૂરી છે. પણ હવે દુનિયાનો આ પાપાચાર બહુ ચાલશે પણ નહિ. મારું સુદર્શન એનું કામ કરશે જ. ભ્રષ્ટાચારીઓ અને દુરાચારીઓને શિક્ષા થશે જ.

ત્યારે, હે વ્લાલા ગુર્જરજન, તને મારે ખાસ ચેતવવાની

જરૂર એટલા માટે છે કે મેં ગુજરાતમાં ગાયો ચારી છે ને ગોવાળમાંથી હું યમુના નદીનું પાણી પી ગોવિંદ બન્યો છું. એટલે ગુજરાત પર મને વિશેષ મમતા છે. તમે સૌ ગુર્જરવાસીઓ, તમારા ઘારા બાપુ અને વીર સરદારને યાદ કરી દેશપ્રેમની ધૂણી જગાવી દેશને પુનઃ દોરવણી આપો અને ભારતના ભાવિને ઉજ્જવલ બનાવો. તમે સૌ ગુજરાતીઓ એ કરી શકશો.

લિ. જશોદામાનો કનૈયો

૩૧. પ્રભુને પામવા

અસંખ્ય પગથિયાં ચઢી મંદિરમાં પહોંચ્યા ને પ્રભુનાં દર્શન કર્યા. દર્શન કરીને પાવન થયા ને ધન્યતા અનુભવી. સારું થયું. એટલી શાંતિ તો મળી.

પણ વાસ્તવમાં તો પ્રભુને પામવા માટે જીવનવનની કપરી કેરીમાંથી પસાર થઈ અનેક પગલાં ભરતાં ભરતાં એની પાસે જવા સતત મથવાનું છે, કારણ કે જીવન ટૂંકું છે ને યાત્રા તો લાંબી છે. છતાં એ યાત્રાને સરળ અને સફળ કરવા નીચેનાં જેવા થોડા સંકલ્પો જરૂરી કરી શકીએ :

મારા વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં કશું અસત્ય નહિ હોય.

હંમેશાં સાચું કહીશ અને સારું જ કરીશ.

મારા વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં એકરૂપતા હશે.
બીજાનાં દુઃખ દૂર કરવા હું હંમેશાં મથીશ.
હું કદી સ્વાર્થી નહિ બનું. પરોપકારમાં જ મારું સુખ હશે.

અભિમાની તો નહિ જ બનું.

હું કોઈની નિંદા કદી કરીશ નહિ.

હું નખ, નિષાવાન અને શ્રદ્ધાળું બનીશ.

પારક ધનને હું સ્પર્શ પણ નહિ કરું.

પર ક્ષીને નિર્મળ નજરે જોઈ હું માતા સમાન ગણીશ.

મારા ઘર, ગામ અને દેશને વફાદાર રહીશ.

દ્યા, નીતિ, પ્રેમ અને પ્રમાણિકતાભર્યું જીવન જીવી હું સાચો માણસ બનીશ.

હે પ્રભુ, પ્રેમ, નિષા, પ્રમાણિકતા, દ્યા, સાત્ત્વિકતા, નખતા અને વિવેકયુક્ત જીવન જીવવા મને શક્તિ આપ.

૩૨. શરદપૂનમની રાત જો.

કેવું રળિયામણું લાગે છે આસો માસનું વાતાવરણ!
આકાશમાં આછાં આછાં વાદળ હોય તો હોય, નયે હોય. કવિ
કહી ઉઠે : ‘દીપે છે નભ સ્વચ્છ સ્વચ્છ દીસતી એકે નથી વાદળી!’
અનું નયનરમ્ભ શરદનું આકાશ. રાત્રે ચંદ્રની આસપાસ અહીં
તહીં તારલા વેરાયેલા પડ્યા છે. જાણો વડીલની નિશ્ચામાં રમતાં
બાળકો! અત્યારે નથી ટાઢ, નથી તાપ, દિવસ હજુ ટૂંકો નથી
થયો. બહુ લાંબોય નથી. અને ધરતીની શોભા તો મન હરી લે
એવી છે. વરસી વરસીને ખાલી થઈ ગયેલાં શેત વાદળોની
સ્નેહભરી ભેટ સ્વીકારી સૂકાં તળાવ, સરોવર ને નદીઓ જળથી
છલોછલ થઈ લહેરાવાં લાગ્યાં છે. નદીનું નિતર્યું સ્વચ્છ વહેતું
પાણી સતત ગતિશીલતાનો પ્રેરક સંદેશ આપે છે. અને એમાં

દેખાતું આપણું પ્રતિબિંબ આપણને સ્વદર્શનની પ્રેરણા આપે છે.
મોલથી લહેરાતાં ખેતરો નિહાળતો જગતનો તાત આંખોમાં
સંતોષના ભાવ સાથે પરમેશ્વરની દ્યા બદલ આભાર માનતો
પોતાના બળદને ડ્યકારીને ગાઈ ઉઠે છે : ‘ચાલો મારા ધોળિયા,
દોડો મારા લાલિયા, ઉજળા દન આયા આનંદના.’

દિન પ્રતિદિન મોટો થતો જતો આસોનો ઉજળો ચંદ્રમા
પૂનમની રાતે સોળે કળાએ ખીલી ઉઠે છે! ધરતી પર વરસે છે
અમૃત! ત્યારે નાનાલાલ જેવા મહાકવિ ગાઈ ઉઠે છે : ‘અમૃત
અંજલિમાં નહિ ઝીલું રે.’ પુષ્પ નક્ષત્રમાં ઝાકળ બિંદુ પેલી માછલી
પી જાય ને એથી પાકે અમુલખ મોતી! શરદની આ રાતે તો
કુદરત મોતીની ખેતી કરે છે!

શરદના સોહામણા ચાંદનાં તો કવિઓએ મનભરીને
ગીતો ગાયાં છે. આસોના પહેલા નવ દિવસ તો નવરાત્રિના,
માની આરાધના અને ભક્તિના. ગરવી ગુજરાતણો ગરબા ગાઈ
માને પ્રસન્ન કરવા આનંદ આનંદથી ગરબે ઘૂમે છે. ભક્તિભાવથી
ભરપુર વાતાવરણમાં ‘શરદપૂનમની રાત જો... ચાંદલીયો ઉંયો
રે સખી મારા ચોકમાં’ ગાય ત્યારે તો દેવલોકો ય સ્વર્ગમાંથી
ગામડાના એક ઘરના ઓટલે આવીને ઉભા રહેતા હશે ને વિવિધ
તાલમાં ને મદભરી ચાલમાં ગરબે ઘૂમતી ગુજરતણોના હર્ષોલ્લાસ
અને નમણાં રૂપ જોઈ સ્વર્ગની શોભા અને એમની સુંદર પરીઓના
રૂપને ભૂલી જઈ અહીં માની ભક્તિમાં લીન થઈ જતા હશે!

આવું જ એક નયનહર દશ્યને જોઈને કવિ ગાઈ ઉઠ્યા
હશે: ‘ગોકુળિયું ગામ મારું, સુખનું છે ધામ રે!’ અને શરદના
ચંદ્રને પ્રત્યક્ષ કરતી કવિની આ પંક્તિઓ તો જુઓ :

“આજ મહારાજ જલ ઉપર ઉદ્ય જોઈને
ચંદ્રનો હદ્યમાં હર્ષ જામે, સ્નેહધન
કુસુમવન, વિમલ પરિમલ ગહન...
પિતા કાલના સર્વ સંતાપ શામે!”
- કેવું અદૃષ્ટુત શબ્દચિત્ર!

તમારી આંખના તેજની પરીક્ષા કરવી હોય તો
શરદપૂનમની રાત્રે ચંદ્રના અજવાળામાં સોયમાં દોરો પરોવો!
(મેં ક્યારેક પરોવ્યો હતો) શરદના ચાંદનું મીઠું અજવાળું મન
મોહી લે!

શરદપૂનમની રાત્રે માટીના નાના ઘડામાં પાણી ભરી,
એમાં થોડી સાકર નાખી, એના મોઢે ગળણું બાંધી આખી રાત
એ તેજમાં ઘડાને મૂકી રાખો ને સવારે એ અમૃત સંકુટંબ પીઓ.
એ પીણું યા જિંદગીનો એક આસ્વાદ બની રહેશે.

દૂધપોંઆની મિજબાની તો શરદપૂનમની રાતની એક
આગવી મહેઝીલ છે. રસિક નરનારીઓ તો નદી કિનારે જઈ
મધરાત સુધી મહાલે છે.

આવી રદ્ધિયાળી રાતની માદક હવામાં જ વ્રજની ગોપીઓ
ગાઈ ઉઠી હશે :

“આશાભર્યા તે અમે આવીયાં ને મારે છાલે
સમાડ્યાં રાસ રે, આવેલ આશાભર્યા,
શરદપૂનમની રાતડી ને કાંઈ ચંદ્ર
ચઢ્યો આકાશ રે, આવેલ આશાભર્યા!”

ચાલો આપણો સૌ પણ આશાભર્યા માહોલમાં
શરદપૂનમની રાત્રે પ્રહુલ્લ મને ધરતીના બિસ્તર ઉપર પોઢીને
શરદના ચાંદને અવલોકીએ.

૩૩. ઉર્મિલાની કેફિયત (રામાયણના એક ઉપેક્ષિત પાત્રની હૈયાવરાળ)

હું રામાયણની ઉર્મિલા છું. હા, શ્રીરામના લઘુબંધુ અને અનન્ય સેવક વીર લક્ષ્મણની પત્ની હું ઉર્મિલા છું. આજે ઘણાં વર્ષ પછી મારા મનની વાત કરું છું.

મારી એક ફરિયાદ છે કે રામાયણમાં વાલ્મિકી અને તુલસીદાસને હાથે મને જાણો અજાણો અન્યાય થયો છે. મને જીવનમાં કશો અસંતોષ નથી, છતાં મને લાગે છે કે વનમાં પતિની સાથે હું ના જઈ શકી. મારે જવું હતું છતાં એથી પતિસેવા વિનાનાં મારાં ચૌદ વર્ષ એળે ગયાં! આ એક આદર્શ અને પતિપ્રતા સ્ત્રીની હૈયાવરાળ છે. સીતા કરતાં મારો ત્યાગ મહાન છે એમ હું નથી કહેતી. વળી કેટલાક અજ્ઞાની લોકો માને છે તેમ સીતાને માન કે કીર્તિ મળે એની મને અદેખાઈ નથી. એમ હોય જ કેવી રીતે? અમે દેરાણી જેઠાણી તો પછી થયાં. જન્મથી જ લોહીની સગાઈએ સંધાયેલી અમે તો બહેનો છીએ. વળી સીતા તો મારી મોટી બહેન છે. એનાં કીર્તિ ને સુખ એ મારાં જ. સીતાનો હું

આદર કરું, એની અદેખાઈ ક્યારેય ન કરું. મને તો સીતાની નાની બહેન હોવાનો ગર્વ છે. કેટલાક એમ કહે છે કે - 'એકલાં સીતાજીને કારણે રામ-લક્ષ્મણ આટલા હેરાન થયા, તો હું પણ સાથે હોત તો શું થાત?' બુધ્ધિહીન દલીલ છે આ. સીતાહરણનો પ્રસંગ યાદ તો કરો. સીતાએ આગ્રહપૂર્વક સુવર્ણમૃગની માગણી શ્રીરામ પાસે કરી ત્યારે અનિશ્ચાએ સીતા લક્ષ્મણજીને સોંપીને શ્રીરામે મૃગને મારવા જવું પડ્યું. સુવર્ણમૃગના ચર્મની હઠ ન કરવા હું ત્યારે સીતાને સમજાવી શકી હોત. આમ બનત તો સીતાનું હરણ જ ન થાત. પછી રામના બાણથી ઘાયલ માયાવી મૃગે 'ભાઈ લક્ષ્મણ બચાવ!' એવી રામના નામની બનાવટી બૂમ મારી. છતાં 'રામને કદી મુસીબત આવેજ નહિ' એમ કહી સીતાજીને એકલા મૂકીને જવાની લક્ષ્મણજીએ સ્પષ્ટ ના પાડી, ત્યારે આપને યાદ છે સીતાએ કેવાં કટુ વચ્ચનો કહી લક્ષ્મણને મજબુર કર્યો હતા? અરે, મારા તપસ્વી પતિ પર આપ મૂકૃતાંય સીતાએ ક્યાં વિચાર કર્યો હતો? હું સાથે હોત તો આવો આપ મૂકવાનો પ્રસંગ આવત? અને તે આપ વિના લક્ષ્મણજી કદી સીતાને એકલાં મૂકીને જાત? એટલે આમ થયું હોત તો પણ સીતાનું અપહરણ ન થાત. છતાં લક્ષ્મણજી ગયા હોત તો પણ પંચવટીમાં અમે બે બેનો તો હોત ને? તો રાવણ એના માયાવી રૂપથી સીતાને ફોસલાવી ન શકત એમ નથી લાગતું? કારણ, સીતાને હું લક્ષ્મણ રેખા ઓળંગતાં રોકી શકત, અને એક કરુણ ઘટના નિવારી શકત.

સીતાના હરણ પછી પણ એ ક્યાં ગઈ અને એનું શું થયું એ જાણવા રહતા રામને પથ્થર, વૃક્ષ અને પણું પંખીને પૂછવું પડ્યું હતું- જટાયું મળ્યો ત્યાં સુધી! હું હોત તો સીતાની ભાગ તુરત આપી શકત. આમ વનમાં હું શ્રીરામ, લક્ષ્મણ અને સીતાને મદદરૂપ થાત અને મેં કહ્યું તેમ સીતા હરણનો પ્રસંગ જ મારી હાજરીને કારણે ટળી જાત. તો રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા- બધાં જ કેટલી મુશ્કેલીમાંથી બચી જાત? અને તો લક્ષ્મણની તપશ્ચર્યાની જરૂર રહેત? મારા પતિ એમના ભાઈ અને ભાભીની સેવામાં હતા તો એ સેવામાં હું પણ પાછી ન પડત એ વાત મને જો તક મળી હોત તો બતાવી આપત. ‘સીતા માતાની કીર્તિને કલંક છે અને મને કલંક વિનાની કીર્તિ મળી છે,’ એમ ઘણા કહે છે. પણ કોણ કહે છે કે સીતાની કીર્તિને કલંક છે? એમની કીર્તિ નિષ્કલંક છે (જે માટે હું ગર્વ લઉં છું.) કોઈક મૂર્ખ રજકે એમ કહ્યું તેથી કાંઈ કલંક લાગી ગયું? ઊલદું, એથી તો એમનું સતીત્વ કસોટીએ ચર્યું અને એમાંથી અણિશુદ્ધ બહાર આવતાં એમની કીર્તિને ચાર ચાંદ લાગી ગયા. ‘ગુલાબને કાંટા હોય છે’ એવી ફરિયાદ લોક ભલે કરે બાકી, કાંટામાંય ગુલાબ હોય છે એમ વિચારી હું તો આનંદ માનનારી છું, સારું જોનારી છું, એટલે રાવણને ઘેર રહેવા છતાંય સીતા પવિત્ર છે એમ વિચારી હું હર્ષ પામું છું. સીતાના ઉચ્ચ ચારિત્ર્યમાં દૂધપણ છે જ નહિ.

મહત્વાકંક્ષાના સીધા ચઢાણ પર જવાનું જોખમ મને ન

મળ્યું એથી આત્મસતોષ અનુભવવાની કોઈ મને સલાહ આપે પણ હું તો કહું છું કે મહત્વાકંક્ષા વિનાનું માનવી માનવી જ નથી, પણ છે. મહત્વાકંક્ષા વિના પ્રગતિ શક્ય છે? અને પ્રગતિ વિનાનું જીવન હું ચાહતી નહોતી. જોખમોથી ડરું એવી નિર્માલ્ય હું નહોતી. જનકની પુત્રી અને લક્ષ્મણની પત્નીનું ગૌરવ મારી રગેરગમાં હતું. હું જંગલમાંય એ શોભાવત. તપશ્ચર્યામાંથી મારે ઉગરવું નહોતું. બોટાદકર જેવા એકાદ કવિ મને યાદ કરે તેથી મને અન્યાય નથી થયો એમ માની લઉં? દમયંતી, સાવિત્રી અને દ્રૌપદીનાં દાણતો દ્વારા હું તો માત્ર તેમના જેવી પતિભક્તિ કરવાની તક માગું છું. કઈ આર્યનારી પતિ સેવાની તક ન માગે? આવી સ્વાભાવિક અને ન્યાયી માગણી ‘મહત્વાકંક્ષાની ઈંદ્રજાળ’ નથી.

ટૂંકમાં, જગત સમક્ષ મારે એકજ વાત રજૂ કરવી છે કે પતિ ભક્તિથી વંચિત રખાયેલી એવી મારી તપશ્ચર્યા અને ત્યાગને લોકો ભલે ન જાણે, પણ મારી સ્વામીભક્તિ, મારો પતિ પ્રેમ અને પતિ-પરાયણતામાં રખે કોઈ શંકા કરે. હું જનકની પુત્રી ઊર્મિલા મારા પતિ-લક્ષ્મણજીની સાચા અર્થમાં સહધર્મચારીણી છું એટલું જ રામાયણ ભક્તોને હું કહેવા ચાહું છું. બાકી, અમે રધુકુલજનોએ તો અમારું સ્વત્વ શ્રીરામમાં જ સમાવ્યું છે, એટલે એથી વિશેષ કોઈ પદની અમને ઈચ્છા નથી.

૩૪. પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ

માણસના કાર્યની સફળતાનો આધાર મુખ્યત્વે એના પુરુષાર્થ અને પ્રારબ્ધ પર અવલંબે છે એમ કહી શકાય. પણ કેટલાક લોકો પ્રારબ્ધવાદી હોય છે, એ હંમેશાં એમ જ વિચારે છે કે ‘નસીબમાં હશે તે થશે.’ આમ નસીબવાદી લોકો પોતાની સફળતા માટે દિલથી પ્રયત્ન કરતા નથી. નસીબવાદી માણસો આમ પાંગળા અને નિર્જીવ બની જાય છે. ખરેખર તો પ્રયત્ન વગર કશું જ મળતું નથી. નહીં સુસસ્ય સિંહસ્ય પ્રવિશન્તિ મુખે મૃગાઃ। સૂતેલા સિંહના મુખમાં શિકાર આપોઆપ આવી જતો નથી. એને પણ શિકાર કરવા તો ઊઠીને પ્રયત્ન કરવો પડે છે. સાર એ કે કોઈપણ કાર્ય પુરુષાર્થ વિના પાર પડતું નથી. વળી, આપણું લક્ષ્ય જેટલું ઊંચું તેટલો પુરુષાર્થ પણ મોટો કરવો પડે. તેનસીંગ

અનેકવાર માઉન્ટ એવરેસ્ટ સર કરવામાં નિષ્ફળ ગયો હતો, છતાં એણે એ માટેનો પુરુષાર્થ જારી રાખ્યો તો અંતે એ સફળ થયો ને અમર નામ કરાયો. ‘નસીબમાં નહિ હોય’ કરી જો એણે પુરુષાર્થ છોડી દીધો હોત તો? ‘સિદ્ધિ તેને જઈ વરે જે પરસેવે નહાય.’ આમ મહેનતપૂર્વક અભ્યાસ કરે તો પરિણામ શું આવે એ સ્પષ્ટ છે. કૂવો ખોદવા છતાં ત્યાંથી પાણી ન મળે, કે ખારું પાણી મળે તો નસીબનો દોષ કહેવાય. પણ બધા પુરુષાર્થ તાત્કાલિક સફળ થતા નથી. Failures are the pillars of success. નિષ્ફળતા તો સફળતાની ઈમારતના પાયા છે. માટે નિષ્ફળતાથી હતાશ થયા વિના પુનઃ પુનઃ પ્રયત્ન કરનાર પુરુષાર્થી જ અંતે સફળતા પામે છે. ખેતરમાં બી વાવ્યાનો પુરુષાર્થ કરી ખેડૂત બેસી નથી રહેતો. એમાં સમયાંતરે બેડ, કરબ અને નિંદાશ કરતો રહે છે. કદાચ વરસાદ સાનુકૂળ ન હોય તો ખેતી બરાબર નયે પાકે. પણ એવા બરાબ નસીબના ઉરથી ખેડૂત મહેનતરૂપી પુરુષાર્થ કરવામાં પાણી નથી કરતો. ચંદ્ર પર પહોંચવાનું માણસનું અભિયાન અનેકવાર નિષ્ફળ ગયું. એમાં કરોડો રૂપિયા અને બુધ્યિશાળી વૈજ્ઞાનિકોની રાત-દિવસની મહેનત પાણીમાં ગઈ. છતાં ‘કરતાં જળ કરોળિયો’ ના ખંતથી વૈજ્ઞાનિકો નસીબ પર આધાર રાખ્યા વિના પુરુષાર્થ કરતા જ રહ્યા. ત્યારે અંતે એક દિવસ માણસે ચંદ્રની ધરતી પર પગ મૂકવાની ઐતિહાસિક સિદ્ધિ હાંસલ કરી! ધીરુભાઈ અંબાણી જેવા સૌરાષ્ટ્રના એક તદ્દન સામાન્ય વેપારી

મુંબાઈના અને દેશનાં ગજાનાપાત્ર ઉદ્યોગપતિ બની ગયા એ ચમત્કારથી નહિ, પણ એમના પુરુષાર્થથી. શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં અર્જુનને કહે છે કે - કર્મયેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન । ફળેચ્છાથી જ કર્મ કરી શકીએ એ શ્રીકૃષ્ણના ભતે અલ્ય યોગ્યતા છે. પણ ફળની ઈચ્છા વિના કર્મ કરવું એ ઉત્તમ છે. આમ શ્રીકૃષ્ણ પણ ફળની ઈચ્છા રહિત કર્મ કરવાનું તો કહે જ છે. ફળની આસક્તિ ત્યજને કર્મ કરવું એ જ કર્મયોગ. અને ગીતાનો આ કર્મયોગ એટલે જ પુરુષાર્થ.

પુરુષાર્થ વિના ગ્રારબ્ધ પાંગળુ છે. પુરુષાર્થ તો કામધેનુ છે., અર્થાત્ પુરુષાર્થથી ઈચ્છિત ફળ મળે છે. પુરુષાર્થના બળે અપંગો પણ આશ્રયકારક સિદ્ધિ પ્રામ કરે છે. હેલન કેલરે પોતાના અંધત્વની મુશ્કેલીને ગણકાર્ય વિના પુરુષાર્થના બળે અંધજનો માટે કેવું ઉપકારક કાર્ય કર્યું છે! આંખો ન હોવા છતાં પંડિત સુખલાલજી પોતાના પુરુષાર્થ અને ખંતના બળે એટલા મોટા વિદ્વાન થયા કે જેથી એ ‘પ્રજ્ઞાયક્ષુ’ કહેવાયા. હા, ગ્રારબ્ધ માણસના પુરુષાર્થમાં સાથ આપે તો કદાચ સહેલાઈથી મોટી સિદ્ધિ મળે એમ બને. બાકી, પુરુષાર્થવાદી માણસ તો એમ કહે કે ‘ડગલું ભર્યું કે ના હઠવું, ના હઠવું.’ નસીબને દોષ દઈ આળસુ ને નિષ્ઠિય બન્યા વિના પુરુષાર્થવાદી તો એવો પડકાર કરે કે ‘હું ભસ્મ કરું બ્રહ્માંડને, તોલાવું દુનિયા લાતથી.’ આટલા જુસાથી ને હિંમતથી જે પોતાના ગ્રારબ્ધને પલટાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે

અંતે સફળ જ થાય છે. નસીબ પર આધાર રાખી, પોતાના ખલાસીઓના બળવાના ડરથી કોલંબસ પાછો વળી ગયો હોત તો એ અમેરિકા પહોંચે અમર ન બની શક્યો હોત. અંતમાં કવિના શબ્દોમાં કહું તો -

અરે ગ્રારબ્ધ તો છે ઘેલું, રહે છે દૂર માગે તો,
ન માગે દોડતું આવે, ન વિશાસે કદી રહેજે.

‘આકાશવાડી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી ‘અમૃતધારા’માં
પ્રસારિત. તા. ૧૭-૧-૧૦

૩૫. આપણો ગરબો

આસો સુદ પડવો એટલે માના નોરતાંનો પ્રથમ દિવસ. એ પ્રથમથી માંડી નવ દિવસ સુધી નવરાત્રીનો ઉત્સવ ગણાય અને મનાવાય. એ નવ દિવસ ખરેખર તો શક્તિની ઉપાસનાનો સમય છે. એ નવ દિવસ માતાજીની સેવા અર્થના કરવાનો શુભ યોગ છે, એ નવ દિવસ સંસારની માયામાંથી આપણી મનોવૃત્તિઓને બેંચી માની સેવા દ્વારા એનાં પાવન દર્શન કરવાનો રૂડો અવસર છે.

નવરાત્રીનો કુદરતી માહોલ પણ કેવો આનંદપ્રદ હોય છે. છેલ્લા ચાર ચાર માસથી અવાર નવાર પડતા વરસાદથી ધરતી તરબતર થઈ ગઈ હોય છે. ક્યારેક ભારે કે અતિ ભારે વરસાદનો કે રેલથી થયેલા નુકશાનનો સામનો કરી લોકો સ્વસ્થ

થયા હોય છે. ધરતી પર લીલોતરી છવાઈ ગઈ હોય છે. જાણે લીલી સાડી પરિધાન કરી કોઈ નવોઢા ઠરસાભેર ઘરના ઊંબરે ઊભી રહે તેમ વસુધા ખેડૂતોની સેવામાં અઠારે રસાલ ઉપલબ્ધ કરી માનુનીની અદાથી ગૌરવભરી નજરે ચોપાસ નિહાળે છે. દણ્ણ હોય તેને તો ધરતી નવે અવતારે આવેલી દેવલોકની દેવી જેવી લાગે છે. ક્યાં ઉનાળાની કાળજાળ ગરમી, ક્યાં સૂકાં ભઠ નદીનાળાંને ને વેરાન વગડો અને ક્યાં સમશિતોષ્ણ વાતાવરણમાં બે કાંઠે વહેતી નદીઓ કે પાણીથી છલકાતાં તળાવ, સરોવર ને કૂવાઓ અને હરિયાલી ધરતીની શોભા -- જાણે યૌવન ઓઢીને ઊભેલી નવેલી નાર!

આકાશની શોભા ય આ સમયે તો સાવ નિરાળી. શરદ ઋતુનો પ્રારંભ જ આસો માસથી. નીતરીને ખાલી થઈ ગયેલાં થોડાં ધોળાં વાદળ કદાચ કોઈ દાનેશ્વરીની અદાથી આમ તેમ લટાર ભૂરા ગગનની શોભા બની રહે છે. આવું સુંદર આકાશ, આવી સરસ ધરતી અને આવું ખુશનુમા વાતાવરણ આખા વરસમાં ક્યારેય નથી હોતું. રળિયામણા આસો માસમાં ધરતી પર સ્વર્ગ ઉત્તર્યાનો આનંદ મળે છે! અને આવા ઉત્સાહમય વાતાવરણમાં મન પ્રહુલિલિત થઈ આનંદમજન હોય ત્યારે તનનો થનગનાટ પણ છૂપો રહે કે?

પણ પહેલાં થોડા પુરાણા (નજીકના જ ભૂતકાળના) સમયની વાત કરીએ. પોતાના આંગણાને વાળીને સ્વચ્છ કરી,

વચ્ચે માનો ગરબો, દીવડો કે ફોટો ને દીવો મૂકી ગામડાંની ભોળી પ્રેમાળ, નિષ્ઠપટી સ્ત્રીઓ અને કુમારીઓ એ ગરબાની ચોફેર ગોળાકારમાં ફરે ત્યારે અમાંની એક સ્ત્રી પોતાના મધુર કંઠથી માનો ગરબો ઉપાડે : ‘મા પાવા તે ગઢથી ઉતર્યો મા કાળી રે...’ ને સૌ સમૂહમાં એ જીલે. ત્યાં નહિ માઈકના ધોંઘાટ કે નહિ વાજિંગ્રોના ખળખળાટ. મીઠા લહેંકાથી શાંતિના માહોલમાં ગરબો ગવાય ને ગરબે ધૂમતી ગ્રાસ્ય નારીઓ (કે શહેરી લલનાઓ પણ) હર્ષભેર એ જીલે ત્યારે આજુબાજુના ઓટલે બેઠેલા અથવા પાછળ નીચે એક ધ્યાન થઈ ઉભેલાં નર નારીઓ કે યુવાનોના હૈયામાં ભક્તિની લહેર પ્રસરી જાય! ચાંપાનેરનો આખો ઈતિહાસ અને આખી ભૂગોળ એમની નજર સમક્ષ ખડાં થાય. આ જ સાચું ટેલી-વિઝન. કેવો આનંદ, કેવી શાંતિ, કેવી ભક્તિ! આવા ગરબામાં ઉપસ્થિત થઈ ભક્તોને દર્શન દેવા મા કાળી પાવાગઢથી નીચે ઉતરી અહીં આવે જ ને? આમ એક ગરબો પૂરો થાય ત્યાં બીજી વહુવારું શરમાતી, મલકાતી ધીમા સુરે શરુ કરે : ‘અલબેલી અંબે માત, જોવાને જઈએ.’ ને એ ફળિયાની દુનિયામાં પ્રસત્તાની લહેર છવાઈ જાય! આમ રાત્રિના નવેક વાગ્યાની મખમલી શાંતિમાં શરૂ થયેલો ગરબો ધીરે ધીરે જમતો જાય. પછી તો ‘ચાચરના ચોકમાં’ ય જઈ અવાય અને ‘મારી બહુચર માને સાથ’ ગાતાં ગાતાં બહુચરાજુના મંદિરમાં બિરાજેલાં માતાનાં દર્શન પણ થઈ જાય! છેવટે માની આરતીમાં ભક્ત હંદયને

પરમાનંદનો અહેસાસ થાય.. ને અંતે પ્રસાદ! બધું જ શાંતિથી, આનંદ સહ પતે ને ગરબાની કરીઓ ગણગણતાં સૌ મોડી રાત્રે વિખરાય. ક્યારેક કે ક્યાંક દાઢિયા - રાસની રમજટ પણ જામે ને રાધા-કૃષણના નિર્મલ અલૌકિક પ્રેમની ગાથાઓ પણ ગવાય. ‘મારે તે ગામડે એકવાર આવજો’ માં બધી સ્ત્રીઓ જાણે રાધા ને બધા પુરુષો જાણે ગોકુળના ગોવાળિયા લાગે! કેવો આનંદ! કેવી ભક્તિ! કેવો મધુરતાભર્યો માહોલ! આવામાં રાધા ને કૃષ્ણ આપજા હૈયામાં સહેલે ન અવતરે તો જ નવાઈ!

આ બધામાં આનંદ આવે? આવું બધું ગમે? જો હા તો જાણો કે આ કોઈ કવિની કલ્પનાનું શબ્દચિત્ર નથી. ગામડા ગામમાં કદાચ હજુ ય ક્યાંક દેખાતાં નયનરમ્ય દશ્યોની આ હંદયંગમ વાત છે. ‘શેરીના ગરબા’ ની આ ભૂલાતી જતી, લુમ થતી જતી શાન છે. કદાચ હવે તો આવાં મધુર સ્મરણોને સહારે જ આ શાનને પ્રત્યક્ષ કરવાની રહેશે.

કારડા કે આજના યુવાનો કે યુવતીઓને તો આ બધી વાતો કોરી કલ્પનાઓ જ લાગે. અથવા કદાચ અરસિક લોકોના અકારણ નિઃસાસા જ લાગે. હવે તો ઊંચા સેટેજ પરથી, માઈકોના ધોંઘાટ અને વાજિંગ્રોના ધમધમાટ વચ્ચે એક જણ - એ પુરુષ છે કે સ્ત્રી એ પણ વિચારવું પડે એવું એક જણ - ધોંટા પાડી પાડીને, હાથમાં માઈક લઈ ધૂમે અને કોઈ ફિલ્મી ઢાળનું, માતાને નામ ચઠાવેલું જોડકણું ગાય ને સેંકડોની સંખ્યામાં ફાવે તેમ ફરતાં યુવક

યુવતીઓ કૃત્રિમ ખુશીમાં સમય વેડફે ને સ્ટેજ પર બેઠેલી ધૂધાર્થી ગાયકોની ટોળી એ જીલે. અનું નામ ગરબો. આવા ગરબામાં કોણે મોજ આવે? હા, ગરબાને બહાને યુવક-યુવતીઓને ફાવે ત્યાં, ફાવે ત્યારે રજાવાનો પરવાનો મળી જાય છે એટલો લાભ ખરો. આવો અસંયમી સ્વૈર વિહાર ગરબામાં હોય? આ ભક્તિ છે? આ માતાનું સ્મરણ છે કે વિસ્મરણ? નવરાત્રિ પછીના બે ગ્રાણ માસે ગર્ભપાતના ડિસ્સા સૌથી વધુ હોય છે! આનો અર્થ સમજાય છે? આ હકીકત ડોક્ટરો કહે છે!

મા-બાપનો કાબુ હવે સંતાનો પર રહ્યો નથી. સંતાનોને મા બાપ કે વડીલોની કશી મર્યાદા નડતી નથી! ને આ સ્વચ્છંદ વિહારના માહોલમાં અનેક ન ઘટવા જેવા પ્રસંગો ઘટે છે, ન થવા જેવું ઘણું આ સમય દરમિયાન થાય છે! તંગી છતાં હજારો ટ્યુબ લાઈટો ને દીવડાંઓની રોશની દ્વારા વીજળી વેડફાય છે, લોકોની ઉંઘ હરામ કરાય છે અને એમના ઉંઘવાના સમયે માઈકોના ધોંઘાટ દ્વારા એમના કાનમાં ફરજિયાત ‘ઢોલી તારો ઢોલ બાજે’ પડ્યે છે! માંદા લોકોની પરેશાનીનો પાર રહેતો નથી ને પરીક્ષાર્થીઓની હેરાનીને કોઈ ધ્યાનમાં લેતું નથી. બસ એક જ ધૂન છે : નાચો... ગાઓ... ધૂમ મચાઓ... નવરાત્રી છે!

ક્યાં ગયો આપણો શેરી ગરબો? કે હવે સીનેમા અને ટી.વી.ની માયાજગ્યમાં આપણા સાંસ્કારિક વારસાની અધોગતિ મૂક બની જોયા કરીશું? જાગીએ તો ગરબાને હજી સાચવી શકાય

તેમ છે.

આપણા સંસ્કાર-દીપને સંકોરી એને પ્રકાશતો રાખવા કોઈક તો જાગવું પડશે ને પોતે જાગીને બીજાંને જગાડવાં પડશે. ચાલો આપણે સૌ ગુજરાતીઓ આપણા ગરબાને સાચી રીતે અને સારી રીતે ગાઈએ. આપણી એ ફરજ છે, કારણ કે ‘ગરબો’ તો ગુજરાતની - અને માત્ર ગુજરાતની - અસ્મિતા છે, એને જાળવવી એ આપણી ફરજ છે, એ સમયનો સાદ છે.

અહીં શરૂમાં ગઈકાલના ગરબાની વાત કરી છે. પછી આજના ગરબાનું શબ્દચિત્ર આપ્યું છે. એ પરથી આવતીકાલના ગરબાની કલ્પના કરી શકાય છે? તો ચાલો, ગઈકાલના શેરી ગરબાને યાદ રાખી, આવતી કાલના ગરબાને સાચા માર્ગે ચઢાવીએ. આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો ન જાળવી શકીએ એટલા નિર્ભળ કે બેદરકાર થવું તો કેમ પાલવે?

સદ્ભાગ્યે શહેરમાં પણ કેટલીક સંસ્કારલક્ષી સંસ્થાઓ આવો દેશી ગરબો જીવંત રાખી આપણાને સાચી દીક્ષા ચિંધે છે. એમને પ્રોત્સાહન આપવાની જરૂર છે.

૩૭. વિદ્યા પરા દેવતા

આજકાલ વિદ્યા એ પૈસો કમાવાનું સાધન બની ગયું છે, એટલે આજનો વિદ્યાર્થી બહુધા જ્ઞાન મેળવવા માટે નથી ભણતો, પણ કઈ શાખામાં ગ્રેજ્યુએટ થવાથી વધારે કમાણી થશે એવો વિચાર કરીને પોતાની વિદ્યાશાખા નક્કી કરે છે! આ તો જમાનાની તાસીર છે. બાકી, પહેલાંના સમયમાં વિદ્યા જ્ઞાનનો પર્યાય હતી. વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને વિદ્યાર્થીઓ સાચા અર્થમાં ‘પંડિત’ બનતા હતા. મહાપ્રભુ ચૈતન્યે પોતાના વિદ્યાર્થીકાળમાં રાત દિવસ સાધના કરીને એક જ્ઞાનસભર ગ્રન્થ તૈયાર કર્યો હતો, પણ એ જોઈને એમના સહાધ્યાથી મિત્ર રધુને પોતાનું સ્થાન ઝૂંટવાઈ જવાનો ડર લાગ્યો એમ સમજાતાં ચૈતન્યે રધુની હાજરીમાં પોતાનું પુસ્તક ગંગા નદીમાં પધરાવી દીધું. જે જોઈને રધુ પણ આભો

બની ગયો! પણ ‘ગુરુકુલને શ્રેષ્ઠ ગ્રન્થ તો રધુ જ આપી શકશે’ એમ કહી ચૈતન્યે મિત્રનું મન મનાવ્યું. આ પ્રસંગનો સાર એ કે ચૈતન્ય સાચા અને નિરાભિમાની નિસ્પૃહી વિદ્વાન હતા. એ પોથી પંડિત નહોતા. આમ વિદ્યાનો અર્થ છે સાચું જ્ઞાન.

વિદ્યાનું મહત્વ જીવનમાં સૌથી વધારે છે. માણસનું સાચું ધન વિદ્યા જ છે. બીજા ધનને તો ચોર ચોરી જાય, પણ વિદ્યારૂપી ધનને કોઈ ચોરી શકે નહિ. બાપની મિલકતમાં ભાઈ ભાગ માગે, પણ માણસની વિદ્યામાં કોઈ ભાગ માગી શકતું નથી. આમ વિદ્યા એ ટાંકેલું ગુમ ધન છે. વિદ્યાથી માણસ યશ અને સુખ સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરે છે. વિદેશમાં એકલા હોઈએ ત્યાં વિદ્યા આપણી માર્ગદર્શક બની મદદ કરે છે. વિદ્વાનના મુખ પર અનોખી કાંતિ અને દીમિ હોય છે. વિદ્યા તો ગુરુઓની પણ ગુરુ છે. કારણ કે વિદ્યા પ્રાપ્તિને ક્યારેય પૂર્ણ વિરામ નથી હોતું. જેમ જેમ અનુભવ કરો તેમ તેમ નવું નવું શીખવાનું મળો. ભગવાન દત્તાત્રે કેટલા બધા ગુરુ કર્યા હતા! જેની પાસે કાંઈપણ શીખવાનું મળે તેને ગુરુ માનીને શીખી લેવું. વિદ્યા માત્ર પુસ્તકિયું જ્ઞાન નથી. જૂના વખતમાં મહારથીઓ અગન્યાસ્ત્ર મારી આગ લગાડતા, મેઘાખ મારી વરસાદ વરસાવતા કે સર્પાખથી દુશ્મનો પર સાપનો મારો ચલાવતા. આ વિદ્યા કોઈ સામાન્ય સિદ્ધિ નહોતી. વિદ્યા જેવા અદ્વિતીય ધન પર સરકાર કર નાખી શકતી નથી. ઉલટાનું, એવોઈ આપી એનું બહુમાન કરે છે. માટે જ કહ્યું છે કે વિદ્યા પરા

દેવતા । વિદ્યા જ શ્રેષ્ઠ દેવ છે. રાજા તો એની સત્તાને કારણે પોતાના દેશમાં જ પૂજાય છે, પણ વિદ્વાનઃ સર્વત્ર પૂજ્યતે । માટે જ કહ્યું છે કે માતા શત્રુ પિતા કૈરી યે ન બાલો પાઠિતઃ । જે માતા પિતા પોતાનાં સંતાનોને ભણાવતાં નથી તે એનાં દુશ્મન છે, કારણ કે ન શોભતે સભા મધ્યે, હંસ મધ્યે બકો યથા । હંસની સભામાં જેમ બગલો શોભતો નથી, તેમ વિદ્વાનોની વચ્ચે અભાષ માણસ હાંસીપાત્ર બને છે. વળી, વિદ્યાનું મહત્વ સમજાવતાં પંડિતોએ એમ પણ કહ્યું છે કે -

યેણાં ન વિદ્યા ન તપો ન દાન, જ્ઞાન ન શીલં ન ગુણો ન ધર્મઃ ।

તે મર્યલોકે ભૂમિ ભાર ભૂતા, મનુષ્ય રૂપેણ મૃગાશ્વરન્તિ ।

અર્થાત્ જે માણસ પાસે વિદ્યા, તપ, દાન, જ્ઞાન, ચારિત્ર કે સદ્ગુણ નથી તે માણસ મૃત્યુલોકમાં ભાર્યાપ છે અને માણસના રૂપમાં તે પશુ બનીને ફરે છે. આ બધામાં ય વિદ્યાનું સ્થાન તો પહેલું છે. જો કે વિદ્યા પ્રામ કરનાર માણસમાં બીજા બધા સદ્ગુણ આપોઆપ આવે છે. નાનપણમાં મને ભણવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા મારાં માતુશ્રી એક ગામઠી કહેવતમાં કહેતાં કે ‘ભણેલો નામું લાખે અને અભણ દીવો ધરે.’ આમાં વિદ્યાનું મહત્વ સ્પષ્ટ છે. વિદ્વાન માણસ માનભર્ય સ્થાન પર હોય છે.

વિદ્યા વિનયેન શોભતે । સાચો વિદ્વાન વિનયી અને નમ્ર જ હોય છે. એ વિદ્વતાના ભાર નીચે દબાઈ ઘમંડી નથી બની જતો, પણ ફળ આવતાં નીચાં નમતાં વૃક્ષની જેમ એ નમ્ર બને છે. વળી

એમ પણ કહ્યું છે કે - સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે । અર્થાત્ સમજાના બંધનોમાંથી મુક્તિ અપાવે એ જ સાચી વિદ્યા ।

બુધ્યિશાળી માણસ તો જીવનભર વિદ્યાર્થી બનીને રહે છે. કારણ કે દુનિયામાં દરરોજ કાંઈ નવું જ્ઞાનવાનું કે શીખવાનું મળે છે. માટે જ કહ્યું છે કે - અજરામરવત્ પ્રાજો વિદ્યામર્થ્ય ચિન્તયેતા આપણે અમર અને યુવાન છીએ એમ સમજને ડાદ્યા માણસે હંમેશાં વિદ્યા પ્રામ કરવાનો નિર્ધાર રાખવો જોઈએ. કારણ કે વિદ્યા પરા દેવતા ।

‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી ‘અમૃતધારા’માં

પ્રસારિત. તા. ૧૮-૧-૧૦

૩૭. મારો મોછ નાણ થયો છે!

વરસતા વરસાદમાં પ્રભુની અનહદ કૂપા વરસતી હું અનુભવું છું. દિલ ખોલીને આટલું કોણ આપે છે હુનિયામાં? નાનાં બાળકો ય એને આવકારતાં ગાઈ ઉઠે છે : ‘આવ રે વરસાદ, ઘેબરિયો પરસાદ.’

બાગમાં સુંદર રંગબેરંગી ફૂલ ખીલ્યાં છે. કોઈ સુગંધવાળાં તો કોઈ શોભા માટે. બધાં જ કોઈ ને કોઈ રીતે ઉપકારક. મોગરા કે ગુલાબનાં ફૂલની મીઠી સુગંધ મનને તરબતર કરે તો રાતરાણી આપણને એની માદક સુગંધથી અલૌકિક જગતની યાત્રાએ લઈ જાય! ફૂલ ભરમની પ્રિત પુરાણી છે. કેટલો બધો વૈભવ ભગવાને આપણને મફતમાં આઓ છે! પણ એની કિંમત તો કોઈ કવિ હદ્યને જ હોય. કવિ સુંદરમું ગાય છે :

‘પુષ્ય તણી પાંડડાએ બેસી હસતું કોણ ચિરતન હાસ,
પૃથ્વી ઉરથી ઉઠે કોનો સુરભિત પુલકિત મુખરિત શાસ!’

નદી કાંઠે બેઠો બેઠો હું પેલા નાવિકના હૈ...યા...હો...હૈ...યા’ ગીતને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળું છું ને આનંદું છું. સામેના કાંઠાના મંદિરોના શિખરો પર ફરફરતી ધજાઓ જોઉં છું ને શ્રદ્ધાળુઓના ‘જય આદ્યા શક્તિ’ જેવી આરતીના શબ્દો કાને પડે છે ત્યારે હદ્ય આનંદ વિભોર બની જાય છે ને મસ્તક શ્રદ્ધાથી જૂકી જાય છે!

આકાશી મેઘધનુષ્યના સૌન્દર્યને હું મન ભરીને માણું છું. સાત સાત ગોળાકાર રંગના અર્ધ વર્તુળમાં એકેય સહેજ પણ આંધો પાછો નહિ. અંગ્રેજ કવિ કહે છે.

My heart leaps up when I see a Rainboy in the Sky. સવારે વહેલો ઉઠી પ્રાચિમાં પુરાતા રંગીન સાથીઆઓની ઓથેથી તોકાતી સુરજદાદાની સવારીની આલબેલ પોકારતી કોમળ કિરણાવલિના લાવણ્યને હું અહોભાવથી નિરખી રહું છું. તો વળી સાંજના સમયે એ જ સુરજદાદાનો ભવ્ય અસ્ત ભાણી સુખ દુઃખના વારાફેરાનું જ્ઞાન લાધે છે. જો કે કવિ તો એમાં ય આનંદીને ગાય છે :

સંધ્યા સિંદૂર લુંટાતી હૈ।

રાત્રે આકાશમાં પથરાતી ટમકતા તારલાનાં ફૂલની બિધાત કેવી રમ્ય લાગે છે! કવિ ગાઈ ઉઠે છે : ‘ફૂલ વીણ સાખે, ફૂલ

બપોરે સૂર્ય એના પ્રખર કિરણોથી ભલભલાને પરસેવો છોડાવી દે છે પણ “સૂરજ ના ગરમી કરે તો વર્ષાની શી આશ?” ભાવિ સુખ માટે થોડું સહન તો કરવું જ પડે ને?

શરદી ગરમી, ટાઢ તાપ કે વરસાદ આ બધો કુદરતનો ઉપકારક કરિશમા છે. હા, ક્યારેક અસહ્ય ગરમી કે ભારે વરસાદ જીવલેણ પણ નિવડે છે. છતાં, મહદ અંશે તો આ બધામાં ઈશ્વરની દ્યાના જ દર્શન થાય છે. પાનખર પછી વસંત પણ આવવાની જ. દુઃખ પછી સુખ અને સુખ પછી દુઃખ આવે જ છે. ચક્રવત્ત પરિવર્તને દુઃખાનિ ચ સુખાનિ ચ । આપણી લગામ કોઈ અગમ્ય હાથોમાં છે, તો ય માણસ ક્યાં વશમાં રહે છે? ચોરી, લૂંટફાટ કે ખૂનામરકીથી માંડી આતંકવાદ સુધીનાં અમાનવીય કૃત્યો એ કરતો જ રહે છે! ન કરવા જેવું ઘણું એ કરે છે. બાકી, એક વૃક્ષની જ વાત કરો ને? પ્રકૃતિનું એ સર્જન કેટકેટલા લાભ કરાવે છે આપણને? શીતળતા આપે છે, ફળ ફૂલ દે છે, વરસાદ લાવે છે ને બળીને ય અન્ય પર ઉપકાર કરે છે. પરોપકારાય સતાં વિભુતયઃ ।

જગતના નિયંતાના આ બધાં વિવિધ સ્વરૂપોનાં દર્શન કરી ધન્ય ધન્ય થઈ જવાય છે ને અલૌકિક આનંદનો અનુભવ થાય છે. ખરેખર આ જ બ્રહ્માનંદ હશે, આ જ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર હશે :

પોતાની દિવ્ય શક્તિનું વર્ણન કરતાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન

વૃષ્ણીનાં વાસુદેવોऽસ્મિ પાણ્ડવાનાં ધનજ્યઃ ।

મુનાનીમપ્યહં વ્યાસ : કવિનામુશના કવિઃ ॥

ભગવાનના આવા વિભૂતિ સ્વરૂપને નિહાળીને અર્જુન સત્ય બની ગયો અને એનો મોહ દૂર થયો.

આપણે પણ ભગવાનના આવાં વિવિધ રૂપોને પામી શકીએ તો મોહની માત્રા ઘણી ઘટી જાય. અર્જુને તો ત્યારે કહ્યું હતું : મોહોઽયં વિગતો મમ ॥ ‘મારો મોહ નષ્ટ થયો છે.’

પ્રકૃતિનાં એટલે કે પ્રભુનાં અલૌકિક દર્શનોથી માણસ પોતાની પામરતાને પિછાની શકે છે. એમ થાય ત્યારે જ મોહ નષ્ટ થાય ને?

૩૮. સદેહે સ્વર્ગમાં!

જ્યાં આજકાલ બહુ સાવધાનીપૂર્વક જવું પડે એમ છે એ ભવ્ય સ્થળના દર્શને ચાલો જઈએ.

વાત તો કાશ્મીરના પ્રવાસની છે. પણ ત્યારના પ્રવાસની જ્યારે કાશ્મીર આજની જેમ આતંકવાદીઓના ભરડામાં નહોતું. જ્યારે ત્યાં મોતને મુઢીમાં લઈને નહોતું ફરવું પડતું. જોકે ગજગ્રાહ તો ત્યારે પણ ચાલુ હતો. પણ આતંકવાદનું નામોનિશાન નહોતું. માનવતા ત્યારે મરી પરવારી નહોતી. ભારત સરકાર ત્યારે કાશ્મીરની પરિસ્થિતિ પર સંપૂર્ણપણે નિયંત્રણ ધરાવતી હતી. ત્યારના કાશ્મીરની આ વાત છે. અમારા એ પ્રવાસનું વર્ષ હતું ૧૮૬૭નું. એટલે આજથી પાંત્રીસ વર્ષ પહેલાંના કાશ્મીરનું આછું શબ્દચિત્ર આપવાનો અહીં પ્રયાસ છે.

વડોદરાથી મુંબઈ એક મિટોગ માટે ગયેલો. પણ ત્યાંથી ઘેર પાછા આવવાને બદલે એક સ્નેહીના કુટુંબ સાથે સીધો કાશ્મીર ગયો! આમ પ્રવાસનો પ્રારંભ જ રોમાંચક હતો.

તા. ૧૮-૫-૬૭ની રાત્રે ૮-૧૫ કલાકે મુંબઈથી ફન્ટીયર મેલમાં રીજર્ડ કોચમાં અમે પઠાણકોટ જવા નીકળ્યાં. અમે એટલે શ્રી ઈનામદાર દંપતી, એમની દીકરી અને હું, એમ ચાર જણ. તા. ૧૮મીએ રાત્રે આઠ વાગે દિલ્હી પહોંચ્યાં. ત્યાં ચા-પાણી કર્યા. ત્યાંથી ૨૦મી એ સવારે ૮ કલાકે અમે ફન્ટીયર મેલ દ્વારા પઠાણકોટ પહોંચ્યાં. પઠાણકોટથી કાશ્મીરની રાજ્યાની શ્રીનગર સુધીની મુસાફરી બસ દ્વારા કરવાની હતી. મુંબઈથી શ્રીનગર જેવી લાંબી મુસાફરી છતાં કાશ્મીર જોવાની મહેંદ્રા એવી કે થાક લાગતો જ નહિ!

ખરી મજાની અને રોમાંચક મુસાફરી હવે જ શરૂ થઈ હતી. પઠાણકોટથી શ્રીનગર સુધીની બસની યાત્રા અદ્ભુત હતી. સૂચિ સૌન્દર્યનો પ્રારંભ હવે જ થવાનો હતો. પણ આ સૌન્દર્ય માણવાનું એટલું સુલભ પણ નહોતું. બસ વાંકાચૂકા સાંકડા માર્ગ પર ઉપર ચઢતી હતી. એક બાજુ કરાલ ભેખડો તો બીજી બાજુ સૌન્દર્યમઢ્યો ખીણ પ્રદેશ. દૂર દૂર નીચે વહેતાં ઝરણાંના ઠંડા નિર્મળ જળને જુઓ, તો વળી નાના નાના ચોરસ ખેતરોમાં લહેરાતી લીલીછ્યમ હરિયાલી જુઓ. આગળ થોડા થોડા અંતરે સર્વકારે દોડતી દેખાતી બસો તો પાછળ નીચે ખીણમાં એક

ઇજલી પરથી બીજી ઇજલી પર કુદ્દતાં આવતાં વાહનો. હરિયાળીથી જેની ગોદ ભરી છે એવી સ્વર્ગભૂમિમાં વચ્ચે વચ્ચે અનેક સ્થળે વહેતાં ઝરણાં અને આકાશ સાથે વાતો કરતી શેત શુદ્ધ ગિરિમાળાઓ! તમે શું જુઓ ને શું ન જુઓ! કોઈ કવિ આ સૌન્દર્ય સૃષ્ટિને હૃદયમાં ઉતારી લે તો જુદ્દી વાત. બાકી તો એક દશ્ય જુઓ ને બીજું ભૂલો. સામે દૂર દૂર દેખાતી હિમાચળાદિત હિમાલયની પર્વતમાળાઓ તો જાણે જોયા જ કરીએ. અને એ બર્ઝિલા શેતાંબર પર પડતાં સૂર્ય કિરણથી ઉપસતા સમગ્ર ચિત્રનો વૈભવ આપણને એટલું તો જરૂર સમજાવે કે ભગવાન શંકર શા માટે અહીં નિવાસ કરતા હશે! ગંગા અને યમુના જેવી અનેક નદીઓની આ જન્મભૂમિ ભવ્ય ન હોય તો જ નવાઈ.

પણ આ સૌન્દર્ય માણવાની સાથે એ જાણવું પણ એટલું જ જરૂરી છે કે બસ ડ્રાઈવરની સહેજ પણ ચૂક થાય તો જમણી બાજુની ખીણ આખેઆખી બસને પોતાના ઉદરમાં સમાવી લે. પણ કુદરતની ભવ્યતાના દર્શન કરવાં હોય તો થોડું જોખમ તો ઉઠાવવું જ પડે.

પણ એ ડ્રાઈવરો બહુ કુશળ હોય છે. કપરા, સાંકડાં, સતત વળાંક લેતાં ચઢાણ એ સલામત રીતે ચઢાવી કે ઉતારી જાણો છે. પણ પોતાના ક્ષેત્રનો બહુ કુશળ ગણાતો માણસ ક્યારેક બહુ મોટી ભૂલ પણ કરી બેસે છે. આવો - દિલ ધબકારો ચૂકી જાય એવો - એક યાદગાર અનુભવ અમને થયો પણ ખરો. અમારી

બસ ઉપર ચઢતી હતી ત્યારે સામેથી વળાંકમાંથી જાણે ઓચિંતી પ્રગટી હોય એમ એક બસ અચાનક લગભગ એવી ઉપર આવી ગઈ કે અમારી બસ સાથે અથડાતાં સહેજમાં બચી ગઈ! ઘડીભર તો અમારા શ્વાસ થંભી ગયા! પણ પેલો ડ્રાઈવર સમયસૂચકતા રાખી એની બસ લઈને ભાગી ગયો. પણ અમારા શીખ ડ્રાઈવરનો મિજાજ હાથ રહે? બસ બાજુ પર ઊભી રાખી, એ નીચે ઉતરી, સામેથી આવતી બીજી બસ ઊભી રખાવી એમાં પેલાનો પીછો કરવા ચઢી ગયો. અમે બધાંય ત્યારે નીચે ઉતરી થોડા આધા-પાછા થઈ હળવા થયા. થોડીવારે સરદારજી પાછા આવ્યા ને ‘સાલા ભાગ ગયા’ કહી મોટરની પોતાની કેબીનમાં ગોઈવાયા. બસ ચાલુ થઈ. મેં મજાકમાં કહું : ‘સરદારજી, આપકા તો સાલા ભાગ ગયા, લેકિન હમારા તો સપના ભાગ ગયા,’ મેં વિશાળ સૌન્દર્યભૂમિ તરફ હાથ કરતાં કહું. તો સરદારજી પણ મજાકને આગળ વધારતાં બોલ્યા : ‘તો નયે સપને બનાઓ સાહબ, કશ્મીરમે સપનોંકી કમી નહિ હૈ, બનાનેવાલા ચાહિયે!’

આમ વળી પાછી અમારી ઉર્ધ્વગતિ શરૂ થઈ. સફરમાં આવા આંચકાય એક વિચિત્ર પ્રકારનો રોમાંચ લાવે છે, જે પાછળથી આહુલાદક લાગે છે.

પઠાણકોટથી બસ એક જ દિવસમાં શ્રીનગર પહોંચે નહિ. માર્ગમાં ક્યાંક રાત્રિ રોકાણ કરવું પડે. આ માટે રસ્તામાં નાનાં નાનાં હટ્ટસ-જૂપડાં હોય છે. અમે ‘બટોટ’ નામના સ્થળે રાત

રોકાયા. મનહર હરિયાલી વચ્ચે કુદરતની ગોદમાં લપાઈને બેઠેલું બટોટ મુસાફરોનું મનગમતું ‘રેનબસેરા’ છે. ત્યાં બેઠા ઘાટનાં નાનાં નાનાં મકાનો છે. યાત્રીઓ એમાં ભાડેથી રહે છે અને ચાપાણી-નાસ્તો કરે છે.

પણ એક વાત કહેવાની રહી ગઈ. તા. ૨૦ મી એ અમે જમ્મુમાં બપોરનું ભોજન હોટલમાં લેવા રોકાયા ત્યારે બપોરનો લગભગ એક વાગ્યો હતો. એકાદ કલાક ત્યાં રોકાઈ, જમીને આગળ વધ્યા ને ‘બેરીનાગ’ નામના સ્થળે સૌન્દર્ય માણવા અટક્યા. ‘નાગ’ એટલે જરણું. અહીં ઊંડો ઝરો છે અને ઊંડાણને કારણે પાણી લીલું હેખાય છે. ચોરસ કુંડ છે. ચારે બાજુ ફરતી પગથી છે ને વચ્ચે વચ્ચે ગુંબજ બનાવેલા છે. ઉર્દૂમાં લખાયેલા અહીં જૂના શિલાલેખો છે. એમ કહેવાય છે કે હુમાયુંએ એ બનાવ્યો, પણ અપૂર્ણ હતો, તે અકબરે પૂરો કર્યો. શિલાલેખમાં લખ્યું છે : ‘આના વડે કાશ્મીરની શોભા છે.’ દૂર દૂર વહી જતું પાણી, બહાર વિશાળ લીલું મેદાન અને સુંદર બાગ, સ્વચ્છ, શીતલ નિર્મિણ જલ! ખરેખર ‘બેરીનાગ’ કાશ્મીરની અનેક શોભારૂપ જણસોમાંનું એક ઘરેણું છે. એ વિના મોગલ શહેનશાહ એના પર થોડા જ વારી જાય?

પઠાણકોટથી શ્રીનગર જતાં માર્ગમાં ઠેર ઠેર ડ્રાઈવરોને અપાયેલી કાવ્યમય સલાહ મનમાં વસી જાય એવી હોય છે. વાહનો ધીમે ચલાવવાનું સૂચન કરતા એક બોર્ડ પર લખ્યું હતું :

Life is short, why make it shorter? આગળ જતાં સલાહ અપાઈ હતી : ‘Start early, drive slowly, come safely.’ કેવી સોનેરી સલાહ! વળી એક બોર્ડ પર બોધપ્રદ સૂત્ર હતું : ‘Drive slowly and Enjoy the land scape.’ પણ આ બધા પર ચાર ચાંદ લગાવે એવું એક મનમાં વસી જાય એવું સૂત્ર હતું : ‘To save time at the cost of life is no good bargain.’ ઉતાવળીયા લોકોને કેવો પ્રેમભર્યો ઠપકો!

શ્રીનગર જવાનો આખો માર્ગ કેવો નયનરખ્ય - લીલાં નાનાં જેતરો, પ્રત્યેક ડગલે વાંકોચૂકો થતો જતો ઉપર ચઢતો માર્ગ, મિલીટરીના માણસોની સતત અવરજવર, પાઈન વૃક્ષો, ચિનાર વૃક્ષો અને પોપ વૃક્ષોની શોભા તો જોયે જ સમજાય!

છેવટે, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આ સ્વર્ગભૂમિનું સૌન્દર્યપાન કરતાં કરતાં તા. ૨૧ મી એ બપોરે બે વાગે અમે શ્રીનગર પહોંચ્યા. ત્યાં સૌના સ્વાગતમાં બોર્ડ જૂલતું હતું : Welcome to Happy Valley.

શ્રીનગરમાં અમે થોડા કલાક માટે હોટેલ ચિનારમાં રોકાયા. સાંજે અમારા કાશ્મીરી સ્નેહી શ્રી નષ્ણસાહેબ ગાડી લઈ મળવા આવ્યા ને હોટલમાં ઉત્તરવા બદલ મીઠો ઠપકો આપી એમને ઘેર આખું અઠવાડિયું મહેમાન તરીકે રોકાવા આગ્રહપૂર્વક લઈ ગયા. નષ્ણસાહેબના સંસ્કારી કુટુંબે અમારી ખૂબ પ્રેમભરી મહેમાનગીરી કરી. જેવું કાશ્મીરનું સૌન્દર્ય હતું, એવી જ સુંદર

એ કુટુંબની મહેમાનોની ખાતીરનવાજો હતી! કાશ્મીરીઓ ય કાઈ ઓદ્ધા સ્નેહાળ ને સંસ્કારી નથી હોતા.

શ્રીનગર પહોંચ્યા પછી તો અમારે બે દિવસ લગભગ ઘરમાં જ પુરાઈ રહેવું પડ્યું. કારણ કે ખીણમાં વરસાદ થયો અને એને કારણે સખત ઠંડી હતી. ઠંડી તો કાશ્મીરમાં આમેય હોય જ, એમાં ય આવી વરસાદી ઠંડીનું તો પૂછ્યું જ શું? સ્વેટર, શાલ, મફલર - બધો ગરમાવો લપેટી આપણે તો ગોટપોટ જ થઈ જવું પડે. હા, પણ પર્વતને અડીને એની સાથે વાતો કરતાં વાદળો અને નજર સામે ખૂબ નજીકથી જબકી જતી વીજળીના અનુભવ આહ્લાદક હતા. કાલીદાસના યક્ષના દૂત બનેલા મેઘ આ જ હશે એમ મને લાગ્યું!

કાશ્મીર એટલે સરોવર અને બાગોની ભૂમિ. ઝીલ એટલે સરોવર. આવો ‘ડલજીલ’ ની શોભા જોઈએ : વિશાળ નદી જેવો સરોવરનો પટ છે. જેમાં હારબંધ ‘હાઉસબોટો’ ઉભી હતી. ‘હાઉસ બોટ’ પણ કાશ્મીરની વિશેષતા છે. અર્થ સમજવો હોય તો એમ કહેવાય કે A House in the Boat.

સરોવરમાં તરતાં આ ઘર (હાઉસ બોટ) કિનારાથી દૂર હોય. ‘શિકારા’માં બેસી એ હાઉસ બોટ સુધી જવાય. શિકારા એટલે આપણે ત્યાંની નાની હોડી. કદાચ નાનામાં નાની હોડીથી ય નાની. એમાં સહેલ કરવાની મજા પણ અસામાન્ય છે. ‘ડલજીલ’ ના કિનારે રસ્તાની બાજુમાં હોટેલો છે. આપણને

મુંબઈના ‘મરીન ડ્રાઇવ’ ની યાદ આપે એવું આ સ્થળ છે. શિકારા દ્વારા હાઉસ બોટમાં જઈને બોસી શકાય. સીજાનમાં તો હાઉસબોટોમાં પણ ઘણી ભીડ હોય છે. કાશ્મીરના મહારાજાએ મરીન ડ્રાઇવને લક્ષમાં રાખીને જ અહીંની રચના કરી છે એમ કહેવાય છે. હાઉસબોટમાં આજથી પાંત્રીસ વર્ષ પહેલાં રોજનું વ્યક્તિ દીઠ ઢા. એંસી ભાડું હતું. અત્યારે તો ત્રાસવાદનાં માહોલમાં શું સ્થિતિ હશે તે ભગવાન જાણે. હાઉસ બોટો પણ ફર્સ્ટ કલાસ, સેકન્ડ કલાસ અને ઓર્ડિનરી કલાસ જેવી વધતી ઓછી સગવડવાળી, નાની મોટી હાઉસ બોટો હોય છે. ઉલ જીલને કિનારે કિનારે ‘મોગલ ગાર્ડન્સ’ જવાય છે. કાશ્મીરની શોભાના શિરમોર જેવા આ ગાર્ડનમાં જતાં પહેલાં જુઓ ઉલજીલની વચ્ચે આવેલા ‘નહેર પાર્ક’ ને. પાણીની વચ્ચે બગીચો. ત્યાં હરો ફરો અને હોટલમાં ચા નાસ્તો કરી અને એની પાછળ તરતાં બેતરો જોઈ મન ભરો.

‘મોગલ ગાર્ડન્સ’માં સૌ પ્રથમ આવે ‘ચશ્મે શાહી.’ ચશ્મા એટલે (કાશ્મીરી ભાષામાં) જરણું. આ શાહી જરણામાં દંડું બરફ જેવું પાણી વહેતું વહેતું કુંડમાં પડી આગળ વધે છે. વિશાળ પટ પર પથરાયેલા આ નયનરમ્ય બાગમાં ઊભા રહી ફોટા લેતાં જ થાકો. બાજુમાં પંડિત નહેર જ્યાં ઉત્તરતા હતા એ સ્થળ હતું. નજીકમાં હતું ગવર્નર્સ હાઉસ. નીચે દૂર દૂર દેખાતાં ઊંચાં વૃક્ષો ગગન તરફ આંગળી ચિંધી ઈશ્વરની યાદ અપાવે છે, તો ચોતરફ

બરફ આચ્છાદિત કે વાદળણાયા પર્વતો પ્રકૃતિની ભવ્યતાની અંખી કરાવે છે. નૂરજહાંના પ્રેમમાં ઘેલા બનેલા બાદશાહ જહાંગીરને આ ‘ચશ્મેશાહી’ ના ટીપે ટીપે પ્રેમના મંત્ર લખાયેલા લાગતા હતા!

શાહજહાંએ પોતાનો સાંજનો સમય પસાર કરવા માટે ખાસ બનાવડાવેલો આ ‘નિશાંત બાગ’ જુઓ. એક પર એક ઊંચા સ્લેબ મૂક્યા હોય એવો હરિયાળો ભૂમિ બાગ. વચ્ચે હારબંધ ઉડતા ફુવારાની અનંત શ્રેષ્ઠી, ફુવારાની બંને બાજુ રંગબેરંગી ફૂલ છોડ - આ વિશાળ અદ્ભૂત બાગની શોભા કોણ વર્ણવી શકે? કાશ્મીરના અનેક સૌન્દર્યધામો વિશે તો એટલું જ કહી શકાય કે ‘કાશ્મીર તો દેખતે હી બનતા હૈ!’ (કાશ્મીરના સૌન્દર્યનો તો જોવાથી જ ઘ્યાલ આવે.) અહીંના ગુલાબની કળી આપણા ગુલાબના ફૂલથી ય મોટી અને ફૂલ આપણા સુરજમુખીના પુષ્પ જેવાં મોટાં! હા, પણ એમાં સુગંધ નહિ હોં. આ જાણીને કદાચ કોઈ કવિ એમ પણ કહે કે ‘કીધી બ્રહ્માએ ભૂલું!’ મોગલ સમયની બાંધણી, નકશી કામ અને ચિત્રકામ હજુ અહીં જીવંત છે. અહીં મોગલ બાદશાહોએ પોતાને માટે સ્વર્ગ ખુંખું કર્યું હતું. (શું કામ ન કરે?) જુઓ, આ ‘ચેરી’ ના વૃક્ષ. (ચેરી એ મોટાં બોર જેવું કાશ્મીરનું ખાસ ફળ છે.) તાજી ચેરી ખાવ. આ પાઈન વૃક્ષ, અને આ પોપ વૃક્ષ. બધાં જ પાતળાં અને ઊંચાં. આ સૌને જોઈ વાણી થંભી જાય, નજર સ્તબ્ય બની જોયા કરે (હતાંય ધરાય

નહિ) અને મન મુંઘ બની મનમાં જ કહે : ‘અહીં તો મૌન જ શોભે!’ કાશ્મીરના સૌન્દર્યને વર્ણવિતાં તો એમ જ કહેવાય કે ‘અહીં તો મૌનનો જ મહિમા છે!’

મોગલ બાદશાહોની સુખ-ઉપભોગની વિલાસી દઢિ જોઈએ ચાલો ‘શાલીમાર બાગ’માં. વિશાળતામાં નિશાત બાગથી આ મોટો. પણ સૌન્દર્યમાં તો એકને જુઓ તોય બીજો ન ભૂલાય એવા અદ્ભુત! અહીં જુઓ, હરો ફરો, આનંદ કરો અને થાકો ત્યારે બાજુની ફુકાન કે રેસ્ટોરન્ટમાંથી કાંઈ લઈને ખાવ અને સૌન્દર્ય માણવા ફરી તાજા થાવ.

આગળ જતાં ‘રવાન’ આવે. આ સ્થળે અહીંનું પાણી સંગ્રહાલય છે. અહીં સ્વચ્છ અને હિમ જેવું ઠંડુ પાણી છે એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર રહે. અહીંથી શ્રીનગરને પાણી મળે.

અહીં એક વાત નોંધવી ઘટે. કાશ્મીરમાં તો કુદરતે સૌન્દર્યની લહાણી કરી છે. પણ જેવું સૌન્દર્ય છે. એટલી સમૃદ્ધ અહીં નથી. લોકો ગરીબ છે. અને ગરીબાઈ તથા ગંદકીનો તો ‘ચોરી દામન’ નો સાથ છે. રૂપાળા લોકો ગંદા જ હોય. ટુરીસ્ટ પર લોકોની રોજગારી ચાલે છે. શિકારા અને હાઉસ બોટો દ્વારા કાશ્મીરીઓ સારી કમાણી કરે છે. કાશ્મીરી શાલ અને બીજી ઘણી ઉનની વસ્તુઓ પણ એ વેચે. પણ ધંધો બધો ટુરીસ્ટોના આગમન પર છે. ટુરીસ્ટોને ભાવમાં તો એ લોકો શક્ય હોય એ રીતે લુંટે જ છે. ફરી કર્યારે હાથ આવવાના? અને સહેલ માટે

ગયેલા લોકોય ત્યાં પૈસા વાપરવામાં કસર નથી કરતા. તિરથે જ તો માણસ લુંટાય. અહીં રહેવા હોટેલો છે. ફરવા ઘોડાગાડી, હાઉસ બોટો ને શિકારા છે. બસો પણ છે. લાવ્યા હોય એટલા પૈસા વાપરો, ખરીદી કરો. મોજ લુંટો અને પૈસા લુંટાવો - આ કાશ્મીર છે!

નિશાત બાગ અને શાલીમાર બાગમાં ‘ડલ ઝીલ’ ના આ કિનારેથી ચાલો હવે સામે કિનારે જ્યાં ‘હજરત બાલ મસ્ઝિદ’ જેવું પવિત્ર અને ઐતિહાસિક સ્થળ આવેલું છે. જ્યાં ‘નગીન લેક’ અને ‘નસીમ લેક’ જેવાં સૌન્દર્યસભર સ્થળો આવેલાં છે.

‘હજરત બાલ મસ્ઝિદ’ માં હજરત સાહેબના વાળ સાચવીને રાખવામાં આવ્યા છે અને એના પવિત્ર દિદાર માટે આજે પણ અનેક શ્રદ્ધાળુઓ ત્યાં આવે છે. થોડા વર્ષ પહેલાં રાજકીય અંધાધુંધી ફેલાવવા અંતીમવાદીઓ એની ચોરી કરી ગયા હતા, પણ સરકારે એ યુક્તિ અને કડકાઈપૂર્વક પાછા મેળવી લીધા. અંદરના રૂમમાં બહાર તાળું લટકે છે. ત્યાં આ પવિત્ર વાળ રાખવામાં આવ્યા છે. બહાર એક લીલો ઈલેક્ટ્રીક બલ્બ લટકે છે, અંદર જુમરોમાં જુદા જુદા રંગના બલ્બ બળે છે, એની પાછળ પડદો છે, જ્યાં પાછળ રૂમમાં પવિત્ર વાળ છે. સ્વીઓને ત્યાં સુધી જવા દેવામાં આવતી નથી. મસ્ઝિદમાં પણ ઘણાં જુમરો લટકે છે. બાધા કરનારા ઘણા લોકો ત્યાં ચોપાસ મોટા રેશમી કડકા લટકાવી ગયા છે. આખી મસ્ઝિદમાં કારપેટ પાથરેલી છે.

‘ડલ ઝીલ’ થી આગળના ભાગમાં ‘નસીમ લેક’ આવેલું છે, જેમાં અમે શિકારામાં બેસી સહેલ કરી અને વચ્ચે બેટ જેવા ભાગ પર ‘ચાર મિનાર’ વૃક્ષો આવેલાં છે ત્યાં ગયા. અમે ત્યાં ગયા ત્યારે સરસ મજાનો તાપ હતો. એટલે ફોટા પાડવાની મજા આવી. ચોપાસ પથરાયેલા બરફ આચ્છાદિત પહાડો પર પડતાં સૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણોથી એમ લાગતું હતું જાણો આપણે ચાંદીનો પહાડ જોઈ રહ્યા છીએ! દશ્ય તો જુઓ : નીચે સ્વચ્છ પાણી, સામે ભૂરા નાના તુંગરો, એની ઉપર ચાંદી મહ્યા પહાડ, એની ઉપર કાળાં-ધોળાં વાદળ અને એની ઉપર નીલું ભૂરું આકાશ! લીલી ભૂમિ, નિર્મલ સફેદ જલ, સફેદ પહાડ અને ભૂરા આકાશનું આવું મધુરું મિલન આ સ્વર્ગભૂમિ સ્વિવાય બીજે ક્યાં જોવા મળે? થોડા આગળ જતાં એક વિશાળ મિલીટરી કેમ્પસ હતો. ત્યાં મેદાનમાં ચિલ વૃક્ષોની નીચે ચા-પાણી કરી થોડો આરામ કર્યો.

પછી પહોંચ્યા ‘નગીના લેક.’ આ પાણી માટે ટ્રૂકમા જ કહી શકાય કે It was cristal clear water ! મોગલ બાદશાહોએ સાનાન કરવા માટે આ સ્થળ પસંદ કર્યું હતું. પછી એ પાણીમાં શું જોવાનું હોય? સરોવરમાં ક્યાંક શિકારા, ક્યાંક તુંગા, ક્યાંક હાઉસ બોટ અને ક્યાંક સ્ટીમ લોન્ચો ઘૂમી રહી હતી. જોતાં ધરાઈએ નહિ એવાં અનેક રમજીય દશ્યો કાશ્મીરમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યા છે. આગળ શીવજીનું મંદિર આવ્યું. ત્યાં દર્શન કર્યા. સામે સરોવરોને જોડતી નહેર દેખાતી હતી.

કાશ્મીરમાં એક કુંગર પર શંકરાચાર્યનું મંદિર છે. ચઢાણ બહુ કપરં નથી. એક દિવસ સવારે અમે ત્યાં પહોંચ્યા. ઘણા લોકો આવતા-જતા મળે. જે સામે મળે તેને (ઓળખતા હોય કે ન ઓળખતા હોય તો પણ) ‘જ્ય શંકર’ કહે. મંદિરની બહાર નાની ઓરડીમાં શંકરાચાર્યની સુંદર આરસની મૂર્તિ છે. વળી ત્યાં છાતી સરસી ઊંચાઈવાળું શ્યામ આરસનું શિવલીંગ છે. જૂના શિવાલયની જગાએ સાંના અશોકના પુત્ર જલકે ઈ.સ. પૂર્વે ૨૦૦ માં આ નવું શિવાલય બંધાવ્યું હતું. લશકરી જવાનો તો ત્યાં પણ મળે જ. કેવી કસણતા - સ્વર્ગમાંય મિલિટરી!

અને હવે આપણે કાશ્મીરના અદ્ભૂત ગાણાય એવાં સ્થળોએ ફરીએ. શ્રીનગરથી ૨૮ માઈલ દૂર ‘ટનમર્ગ’ આવેલું છે. ત્યાંથી આગળ અનુકમે ‘ગુલમર્ગ’ અને ‘ખીલનમર્ગ’ આવે. બસમાં ‘ટનમર્ગ’ પહોંચી જવાનું. બંને બાજુ સીધાં હરિયાળાં ઊંચાં વૃક્ષોની હાર વચ્ચે આવેલો આ રસ્તો કેવો રણિયામણો છે - કુંગરા, વૃક્ષો, પાણીભર્યા ડાંગરનાં ખેતરો, સામે બરફ ઢાંકી પર્વતમાળા! આ બધું જોતાં ધરાઈએ જ નહિ. ‘ટનમર્ગ’ થી ચાર માઈલ ઉપર ‘ગુલમર્ગ’ આવેલું છે. શ્રીનગરથી ‘ટનમર્ગ’ સુધી બસમાં ગયા પછી ઉપર જવા ઘોડાં (ખચ્ચર) ભાડે મળે છે. ખચ્ચરવાળા તમને પડાપડી કરી બોલાવે. આ ખચ્ચરોના પણ ફસ્ટ કલાસ અને સેકન્ડ કલાસ હોય છે. ત્યારે ફસ્ટ કલાસના ૭-૫૦ રૂપિયા અને સેકન્ડ કલાસના ૬-૫૦ રૂપિયા ‘ખીલન મર્ગ’

સુધી જઈને પાછા આવવાનું ભાડું હતું.

ઘોડાવાળા પણ તમારી સાથે પોતાના ખચ્ચરને દોરતો હાકલા-પડકારા ‘હોશ... હોશ...’ કરતો ચાલે. ટનમર્ગથી આગળ ગુલમર્ગ તરફ વધીએ ત્યારે કુદરતી સૌન્દર્ય અને લાવણ્યનો સાચો ખ્યાલ આવે. સુંદર ‘ફર’ વૃક્ષો, વચ્ચે વચ્ચે વહેતાં ઝરણાનું જમ જમ સંગીત, નીચે માર્ગમાં નાના મોટા અનેક પથરો અને વૃક્ષોના મૂળોથી છવાયેલો વિકટ માર્ગ, રસ્તામાં કચાંક કાદવ-કિચ્ચડ તો કચાંક બરફના નાના નાના ઢગલા, શીતળ આઢુલાદક વાતાવરણ, ઘોડાવાળાના ‘હોશ... હોશ’ ના પોતાના ઘોડાને સાવધ કરતા ઉચ્ચાર, સર્પાકારે ઉપર ચઢતો માર્ગ, આપણી આગળ અને પાછળ ઉપર ચઢતી દેખાતી ટુરીસ્ટ માર્ગો જતાં ઘોડેસવારોની અનંત હાર - કોઈ અદ્વિતીય ચિત્ર નજર સમક્ષ ત્યારે ખડું થતું. પણ આ માર્ગો જતાં ઘોડેસવારોને ગમે ત્યારે ગમે તે બની શકે. થોડી હિંમત રાખીને જ આ ઘોડાઓ પર બેસવું પડે. કારણ ઘોડાને પથર પર ચાલવાનું - ચઢવાનું હતું. એનો પગ ગમે ત્યારે લપસે, એને કોઈ પણ પળે ને સ્થળે ઠોકર વાગે ને એ પડે અને આપણાને પડે, કેટલીકવાર તો ટેકરીની ઠેઠ ધાર પરથી પસાર થવું પડે. પણ તોય અહીં ગુજરાતી, પંજાબી, મહારાષ્ટ્રીયન, મદ્રાસી. અરે, આંકનો અને યુરોપીયનો પણ મળે - જાણે વિશ્વ માનવ મેળો!

ગુલમર્ગમાં થોડી હોટેલો છે. ચા-પાણી કરી જરા સ્વસ્થ થઈએ ત્યાં તો સામે આવેલું વિશાળ ઢાળ પડતું મેદાન આપણું

ધ્યાન બેંચે. બંને બાજુ ઢાળ પડતાં વિશાળ ઘાસનાં મેદાનની શોભા ય અદ્વિતીય લાગે. દુનિયાનું આ શ્રેષ્ઠ ‘ગોલ્ફ ગ્રાઉન્ડ’ ગણાય છે ! ચોપાસ ચોરસ આકારનાં લીલાં મેદાનની ચારે બાજુ ઝૂલ મૂકી હોય એવાં સફેદ પાર્ટીમાં લાગેલો માર્ગ, ઉંચે નજર કરીએ તો ફર વૃક્ષનાં છૂટાં છવાયાં જૂંડ. ક્યાંક નાનાં જૂંપડાં અને થોડે ઉપર હિમમદ્બા, એક પર એક ગોઠવાયેલા પર્વતોની અનંત હારમાણા, ક્યાંક પર્વત પર પડતો વાદળનો પડછાયો - કેવું અનેં દ્રશ્ય - જાણે જોયા જ કરીએ!

ગુલમર્ગથી ઉપર ચાર માઈલના અંતરે આવ્યું ‘ખીલન મર્ગ.’ આ માર્ગ જરા વધારે કપરો, સીધા ચઢાણ વાળો છે. જોકે ધોડા અનુભવી અને ભોમિયા છે. બાકી, આપણને તો થાય કે ‘એ ગયા...’ ‘એ પડ્યા...!’ ખરેખર ચઢાણ જેટલું રોમાંચક ને રદ્દિયાળું છે એટલું જ જોખમવાળું પણ છે. આખો ધોડો જ પોતાના સવારને લઈને નીચે ખીણમાં પડે. ત્યારે જીવલેણ અક્સમાત થાય છે. આપણા પગ નીચેથી બરફના ઢગ ધીરે ધીરે ઓગળે અને આપણી બાજુમાં નાનકડું ઝરણું વહેતું થઈ જાય. આપણને બહેલાવવા જાણે એ મંદ મંદ સંગીત ગાતું આગળ વધે. અને આવાં તો અસંખ્ય ઝરણાં, મિનાર અને ફરના વૃક્ષો તમારી ઉપર ટપ.... ટપ... ઠંડા શીતલ પાણીનો સતત અભિષેક કર્યા કરે. આખો પર્વત જાણે વાતાનુકુલિત ! આપણા એરકન્દીશન્ડ આવાસો અહીં તુચ્છ લાગે. આપણી આસપાસ પથરો, પહાડ, ઝરણાં

અને દૂરથી દેખાતાં હિમાઞ્ચાદિત પર્વતો, નીચે ખીણ ને બેતરો - બધું જ કુદરતની મહાનતા, ઉદારતા શોભા અને સૌન્દર્યની અદ્વિતીયતાનાં પ્રતીક !

ખીલનમર્ગ પહોંચો એટલે જાણે સ્વર્ગભૂમિમાં પગ મૂક્યો. ધોડા પરથી ઉત્તરી હવે કુદરતના ખોળામાં બેલવા માંડવાનું, હોટલો છે. ચા પાણી કરી સ્વસ્થ થાવ અને તમારી આગળ પથરાયેલો બરફનો પહાડ જુઓ. એ બરફના પહાડ પર ચઢવા માંડો. પગ અંદર ખૂંપે નહિ. ત્યાં વેચાતી મળતી એક લાકડી લઈ લેવાની. એ લાકડી અથવા દંડો લઈ શક્કિત અને ઈંચા ગ્રમાણો બરફના પહાડ પર ચઢવા માંડો. અમે એ પહાડ પર ચઢતાં ચઢતાં આગળ જોયું તો અમારા જેવા હાથમાં દંડા અને માથે ફરવાણી ટોપી ધારણ કરેલા માણસોની હારમાણા હતી. જાણે કીડીયારું ઉભરાયું ! કુદરતને જોઈને ઘેલા બનેલા એ માનવો અહીં પોતાની નાત, જાત, દેશ કે દુનિયાને ભૂલી ગયા હતા. . માણસ પ્રકૃતિમય બની જાય તો આ બધા કુત્રિમ વિવાદો કેવા અદ્રશ્ય થઈ જાય છે ! કોઈથી ન ચઢાય તો સ્લેજ ગાડી ભાડે કરી ઉપર ચઢી શકાય. જેટલા પૈસા આપીએ એટલા પ્રમાણમાં ઉંચે લઈ જાય. પાછા ફરતાં તો એ સ્લેજગાડી સાઈકલની ઝડપે દોડે. સ્લેજમેનની કમર બરાબર પકડીને અમે બેઠા હતા. એ એવા કુશળ હોય છે કે રસ્તામાં પથર આવે તો આપણે ગભરાઈ જઈએ, પણ એ બહુ સરળતાથી વાળી લે. બરફ આંખાદિત પર્વતની હારમાણા વચ્ચે

આપણે ઉભા રહીએ અને નીચે ઉડી ઝીણ. ઉપર આકાશ, દૂર દૂરની પર્વતમાળાઓ અને પાસે વહેતા હીમ જરણાં - દણિ હોય તો અહીં રંગનાં ચટકાં નહિ. કુંડાં ય નહિ, સાગર છલકાય છે. પીધે જ જાવ. કુદરતે અહીં પોતાની મુઢી ખોલી નાખી છે. શક્તિ હોય એટલી રસ લ્હાણ લો. અહીંની સ્લાઇડિંગની મજા જીવનભર યાદ રહેશે.

પાછા ફરતાં આપણા ઘોડાવાળા આપણી સાથે જ હોય, પણ ક્યારેક થોડો શોર્ટકર્ટ પણ લઈ લે. વળી પાછા આગળ આવી આપણને મળે. ઘોડા સાથે અને ઘોડાવાળા ગરીબ કાશ્મીરી સાથે પણ આટલા કલાકમાં તો એક નાતો બંધાઈ જાય છે. સ્વાર્થ અને નિકટતાથી જ જ્ઞેહનો આરંભ થાય છે.

સૌન્દર્યની વચ્ચે જીવતો સરેરાશ કાશ્મીરી ગરીબ છે. ટુરીસ્ટો જ એમની જીવાદોરી છે. ગરીબી હોય ત્યાં ગંદકી પણ હોય જ. કાશ્મીરના આ શબ્દચિત્ર માટે મેં લખ્યું છે :

સર્વોત્તમ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ,
હાય! કનિષ્ઠ માનવરૂપ!

કાશ્મીરનાં સરોવર એની સાચી શોભા છે અને તેમાં તરતી ફરતી હાઉસબોટો ત્યાંના ઘણા લોકોની જીવાદોરી પણ છે. ત્યાંના 'ડલજીલ', 'વુલર જીલ', 'માનસબલ જીલ' વગેરે સરોવરમાં શિકારાની મોજ માણવી કે 'હાઉસ બોટો' માં રહેવું એ પણ હૈયામાં વસી જાય એવા યાદગાર અનુભવ છે. શ્રીનગરથી

તેત્રીસ માઈલ દૂર 'બારા મુલ્લા' આવેલું છે. ચોપાસ પાણી અને ખેતરો, પહાડમાંથી ફરતો જતો માર્ગ આપણને મુસાફરીનો થાક લાગવા દેતાં નથી. 'બારા મુલ્લા' એ સ્થળ છે જ્યાં ૧૮૬૫ માં પાકિસ્તાને હુમલો કર્યો હતો. એની સામેના હુંગરા પાર કરીએ તો 'આઝાદ કાશ્મીર' આવે. અહીં મહંમદ શેરવાણીની ખાંખી છે, જેણે હુમલા વખતે પાકિસ્તાની ફોજને ગેરમાર્ગ દોરી હતી. પણ દુશ્મનોએ પાછા ફરતી વેળા એ દેશભક્તને ઠાર કર્યો હતો. એ વીર શહીદને અમે અંજલિ આપી ત્યાંથી વિદાય લીધી.

અને બહુ વહેલી કહેવી જોઈએ એ વાત પાછળથી કહું છું. શ્રીનગરના ઉદર પરથી વહેતી 'જેલમ' નદીનો જલવિહાર અમે કર્યો ત્યારે એક અરેબિયન કહેવત યાદ આવી : 'જલ, હરિયાળી અને સ્વીનું સૌન્દર્ય દુઃખમાં દિલને રાહત આપે છે.' અને જેલમના જલવિહારમાં તો આ ત્રણેય ચીજો અમારી સાથે હતી. પછી દિલમાં દર્દ ટકે જ શી રીતે? કિનારે ઉભેલાં રૂપાળાં પણ ગંદાં બાળકો 'સલામ સાબ' કહી ધ્યાન ખેંચતાં હતાં, તો તરતી હાઉસ બોટોમાંથી ડોકિયાં કરતી ગોરી, પણ ગરીબાઈથી ઘેરાયેલી કાશ્મીરી કોમલાંગીઓય દિલમાં દુઃખની રેખા ખેંચતી હતી. થોડા સમય પછી કાશ્મિરની આ પશ્ચાદ્ભૂમાં મેં એક રસભર નવલકથા લખી : 'જેલમ જંપી ગઈ.' એનો વાચક કાશ્મિરમાં જ ફરે!

પંદર-સોળ દિવસ તો સ્વખની જેમ સરી ગયા. ખૂબ

શાંતિ, મજા અને આનંદ લૂટ્યાં. સોનાની થાળીમાં લોઢાની મેખ સમો એક નાનો બનાવ આગલા દિવસે બન્યો : શ્રીનગરમાં કોમી તનાવ થયો ને પ્રવાસીઓનાં દિલ ઘર તરફ ભાગવા બેચેન બન્યાં! બસસ્ટેશન પર. પઠાડકોટની ટિકિટ માટે પડાપડી થઈ રહી. અમને પણ ટિકિટ મળી ગઈ. ને તા. ૮-૬-૬૭ની વહેલી સવારે અમે સૌન્દર્યધામને દુઃખાતા દિલે અલવિદા કરી ત્યારે ઘેર જવાનો આનંદ વધુ હતો કે કાશ્મીરની સ્વર્ગ ભૂમિને છોડવાનું દુઃખ વધુ હતું એ પ્રશ્નનો જવાબ સહેલો નહોતો! ત્યારે મેં લખ્યું:

જેલમ કે ઝીલનું નીર ના આપણું છે,
પીધું તે પોતાનું, બાકી બધું પારકું છે!

૩૬. મોટા ગજના મુખી

નાનું પણ ખાંધે પીધે સુખી એક ગામ હતું. મેધાભાઈ મુખી ગામ આખાની ચિંતા રાખે એવા પરગજુ અને ભલા સ્વભાવના હતા. એટલે ગામ લોકોમાં ક્યારેક નાના મોટા ટંટા કે મનદુઃખ થતાં ત્યારે ખૂબ સહાનુભૂતિપૂર્વક અને તટસ્થતાથી વર્તી, સૌને સમજાવી રાજી કરતા ને ‘સંપમાં સુખ છે’ નો સિદ્ધાંત સૌને ગળો ઉતારી લોકોને આનંદમાં રાખતા. ‘મન જરા મોદું રાખવું’ એમ એ સૌને કહેતા. સૌ ગામ લોકો કહેતાં કે ‘મેધાભાઈ જેવા મુખી આજુબાજુના કોઈ ગામમાં નથી... ગામ આખાને એ એક કુટુંબની જેમ રાખે છે.’

આવા મેધાભાઈના ગામમાં એક વાર ચતુર પટેલને મુખી સાથે વાંકું પડ્યું. નાની વાતે મોદું રૂપ લીધું ને ચતુર પટેલે ગામ

છોડી, બીજે ગામ રહેવા જવાનો અસામાન્ય નિષય જાહેર કર્યો! સૌને આશ્ર્ય થયું! ચતુર પટેલને મુખી સાથે એવું તે શું વાંકું પડ્યું કે ગામ છોડી જવાનો નિષય કરી બેઠા! મેઘાભાઈએ ચતુર પટેલને સમજવવાના અને પોતાને માટે જે ગેરસમજ ઊભી થઈ હતી તેની ચોખવટ કરી ગેરસમજ દૂર કરી, એમને મનાવવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ ચતુર પટેલ એકના બે ન થયા! ‘મારે હવે તમારા ગામમાં રહેવું જ નથી ને... અન્યાય કર્યાં સુધી સહન કરવાનો?’ જેવા મનઘડંત આક્ષેપો કરી મેઘાભાઈને એમણે છોભીલા પાડી દીધા. પોતાની વાતમાં બહુ તથ્ય ન હોય ત્યારે માણસ સામા પર ખોટા આક્ષેપો કરી એને પાછો પાડવા મથે છે. બાજુના ગામમાં જઈને એક ઘર પણ એ ભાડે રાખી આવ્યા. ત્યાં ય એમના થોડા પરિચિતો હતા, એટલે ત્યાં કશી તકલીફ નહિ પડે એમ કુટુંબીજનોને કહીને એમણે સમજવી લીધા. જવાનો દિવસ આવ્યો ને ચતુર પટેલના ઘરનો સામાન ગાડામાં ભરાવા માંડ્યો. ત્યારે છેલ્લી ઘડીએ ય મેઘાભાઈ મુખીએ વિનંતી અને કાકલુદી કરી, આવા કઠોર થઈ ગામ છોડીને ન જવા ચતુર પટેલને સમજવ્યા. પણ ચતુર પટેલ જેમનું નામ. ‘ફાટે પણ ફીટે નહિ’ એવા હઠીલા પુરુષ ન જ પલવ્યા. ઉપરથી મેઘામુખીને બધાંની વચ્ચે બે-ચાર કટુ વેણો સંભળાવ્યાં. ત્યારે હતાશ મુખી દુઃખી થઈ ઘેર ગયા.

ફળતી બપોરે ચતુર પટેલના બે ગાડાં ગામ બહાર

નીકળ્યાં. સ્નેહીજનો ‘આવજો... જજો’ કરતા ભાગોળ સુધી વળાવવા ગયાં. પણ સૌના આશ્ર્ય વચ્ચે મુખી ન દેખાયા. સૌને હતું કે મેઘાભાઈ જેવા મુખી પોતાના ગામના વતનીને વળાવવા ન આવે એવું બને જ કેમ?! પણ સૌઅે મન વાળ્યું કે ‘મુખીએ ય કાઈ ચતુર પટેલને સમજવવામાં બાકી નથી રાખ્યું. .. છેવટે એ ય માણસ છે ને? એમને ય માટું લાગ્યું હશે.’

પણ હકીકતમાં મેઘાભાઈ અડધો ગાઉ દૂર એકલા જઈ રસ્તામાં ચતુર પટેલની રાહ જોતા બેઠા હતા, એટલે ત્યાં પહોંચતાં ગાડામાં બેઠેલા ચતુર પટેલને નીચે ઉતારી, આંખમાં આંસુ સાથે મેઘાભાઈ એમને ભેટ્યા ને ધીરેથી કાનમાં કહ્યું : ‘ચતુરભાઈ, તમે નથી માનતા ને જાવ છો તો ભલે જાવ, પણ એવા મુખીના ગામમાં જજો જે અડધી રાતે કાઢવમાં ખૂંપી ગયેલું ગાડાનું પૈહું તમને બહાર કાઢવા લાગે ને પોતાના ખેતરના ચોરાયેલા માલને દીઠો અદીઠો કરી જાણો ને ચોરનારને આબરૂભેર વિદાય કરી એ વાત કાયમ માટે ભોંયમાં દાટી દે!’

મુખીની આ વાત કાને પડી ત્યાં તો ચતુર પટેલની આંખો આશ્ર્યથી પહોળી થઈ ગઈ! ‘હે, તે રાતે મેં મુખીના ખેતરમાંથી ચોરી છૂપીથી કાપેલી ડાંગર મેં મારા ગાડામાં ભરી દીધી હતી ને અડધી રાતે ગાંધું હાંકી હું છાનોમાનો ચોર પગલે ઘેર જતો હતો ત્યારે રસ્તામાં ગાડા-ચીલાના ખાડામાં મારા ગાડાના ફસાયેલા પૈડાને બહાર કાઢવામાં કોઈ અજાણ્યા બુકાની ધારીએ મને મદદ

કરી હતી... હું! મને મદદ કરનાર શું એ બુકાનીધારી માણસ તે આ મેઘાભાઈ મુખી જ હતા!! એમના જ ખેતરનો મેં ચોરેલો માલ જાતે અજાણ્યા થઈ, મદદ કરી મને વિદાય કર્યો અને એનો આ જ સુધી મને ક્યારેય અણસારો પણ નથી આવવા દીધો! કારણ કે મારી આબદું જાય. વાહ રે મેઘામુખી તમારી મોટાઈ! મેં મૂખાંથે તમારી કદર ન કરી જાણી ને ઉપરથી તમારી પર ખોટા આક્ષેપ કરી ગામ છોડી જાઉં છું... મેઘાભાઈની મોટાઈને મારા જેવો પામર માનવી સમજી ન શક્યો.’

ચતુર પટેલે પોતાના ગાડાં રોકી દીધાં ને ચોધાર આંસુએ રડતા એ ભડ પુરુષે મુખીના પગ પકડી લીધા ને કંપતા અવાજે બોલ્યા : ‘મને માફ કરજો મેઘાભાઈ, મારા જેવા અલ્ય બુદ્ધિવાળા નાના માણસનું તમારા જેવા મોટા માણસને મૂલવવાનું ગજું નથી. તમને માપવામાં મારી બુદ્ધિ ટાંચી પડી મુખી, મને માફ કરી દો.’ ને ચતુર પટેલનાં ગાડાં પાછાં ગામ તરફ વળ્યાં. પશ્ચિમે ફળતો સૂરજ જાણે ફરીથી એ ગામમાં ઊંઘ્યો!

ત્યારે ગામને સીમાડે બે ગ્રામજનો શુદ્ધ દિલે એકબીજાને ભેટીને દિલ હળવું કરવા આંસુ સારતા હતા! મોટા મનના મેઘાભાઈએ ચતુર પટેલના મનનો મેલ ધોઈ કાઢ્યો.

ચતુર પટેલનાં ગાડાં પાછાં આવ્યા જાણી ગામમાં આશ્રય અને આનંદનું મોજું ફરી વળ્યું. કોઈએ ચતુર પટેલનાં પાછા ફરવાનું સાચું કારણ તો ન જાણ્યું, પણ સૌઅં મેઘામુખીના છેલ્લી

ઘડીના જાહુનું કૌતુક તો જરૂર અનુભવ્યું, ને ત્યારે ચતુર પટેલની સાથે આખું ગામ એકી અવાજે કહી રહ્યું કે, ‘મુખી હોય તો મેઘાભાઈ જેવા હજો. સૌને પોતાના જાણીને ગામ આખાને પ્રેમના તાંત્રણે બાંધી રાખી એ સુખ શાંતિમાં રાખે છે.’

આવા હતા મુખી મેઘાભાઈ - એક સાચા નેતા, જે પોતાની ગાંઠનું ખોઈને ય સૌને સ્વમાનભેર સાથે રાખતા હતા. આજના આપણા નેતાઓની જેમ ‘વર મરો, કન્યા મરો, પણ ગોરતું તરભાણું ભરો’ નિયમવાળા જેવા એ સ્વાર્થી, લુચ્યા ને દગાખોર નહોતા. સાચો નેતા કદી સ્વાર્થી હોતો નથી. ગાંધીજીના સાચા અનુયાયી સરદાર પટેલે જીવનભર દેશની અમૂલ્ય સેવા કરી, પણ એમણે કશો ય સ્વાર્થ સાધ્યો? એમનો કોઈ દીકરો પ્રધાન થયો? કેમ? એમને એવું કરતાં નહોતું આવડતું? લાલ બહાદુર શાસ્ત્રી ક્યારેક ભારતના વડાપ્રધાન હતા. એમનું ત્યારતું બેંક બેલેન્સ કેવું નજીવું હતું એની બબર છે? એમના કોઈ દીકરાને ઊંચી પદવીએ પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા એમણે કરી? ના! શહીદ ભગતસિંહનાં માતા ય અત્યાર સુધી હયાત હતાં. એમણે પુત્રની શહાદતનો કશો બદલો ક્યારેય માઝ્યો?

અને આજે?! જનતા તો ઘણી સારી છે. પૈસાની ને હોદાની બધા નેતાઓ વચ્ચે લુંટાલુંટ ચાલે છે. સેવક બની સ્વાર્થથો ખુરશીમાં બેસે છે ને દેશને લૂંટી કરોડોની કમાણી કરે છે! તો ય પાંચ વર્ષે પાછા નફફટ બની, સેવાના સ્વાંગ સજી મત માગવા આવે છે!

હવે સારા માણસો ચુંટણીમાં ક્યાં ઉભા રહે છે? એટલે એ નઠારા ચુંટાઈ પણ જાય છે!

જે દેશની પ્રજા જાગૃત ને શિક્ષિત નહિ હોય એ દેશ સાચા અર્થમાં ક્યારેય આજાદ નહિ થઈ શકે. ૧૯૪૭ થી ૨૦૦૮. ફર વર્ષ થયાં! પણ ક્યાં છે સાચી આજાદી? માટે જ તો પ્રદીપજીએ ગાયું છે : ‘હમ લાયે હું તુફાન સે કિશ્તી નિકાલ કે, ઈસ દેશ કો રખના મેરે બચ્ચોં સંભાવકે...’

૪૦. આરતી એમ. બી. બી.ઓસ. થઇ

ડૉ. શરદ ઠાકરે એક હૃદયસ્પર્શી દ્ધારાંત લખ્યું હતું. હું મારા શબ્દોમાં, ખૂબ ટૂંકાવીને એનો ભાવાર્થ લખવાનો પ્રયાસ કરીશ. વાંચે થોડો વખત થયો, એટલે નામ વગેરે ઘણું કાલ્યનિક છે. સાંભળો :

મનહરભાઈ માસ્તરની દીકરી આરતી ભણવામાં ખૂબ હોશિયાર હતી. સર્બાંગ ફસ્ટ કલાસની એની કેરિયર હતી. એને મેડિકલ લાઈનમાં દુર્લભ ગણાય એવું એડમીશન મેરીટને આધારે મળી ગયું. પણ આરતી ડાહીને સમજણી હતી. મેડિકલમાં પ્રવેશ લેવાની એણે ના પાડી! પિતાજીની આર્થિક સ્થિતિ એ જાણતી હતી. “મેડિકલનો ખર્ચ એ કેમ ઉપાડી શકે? વળી હવે તો એ નિવૃત્ત પણ થશે. ખર્ચ ક્યાંથી કાઢવો?” એવી એને પણ સાચી

ચિતા હતી, પણ એના પિતાજીએ હિંમત આપી એડમીશન લઈ દેવા આગ્રહ કર્યો. ‘હું બેઠો છું ને બેટા, તું ચિતા કર્યા વગર ભણ અને ડૉક્ટર થઈ સમાજની સેવા કર’ એવી પ્રોત્સાહક હિંમતથી એમણે દીકરીને મેડીકલમાં દાખલ કરી દીધી. ‘બેટા શ્રદ્ધા અને આશા રાખી શ્રમ કરજે, તું સફળતાના શિખરે જરૂર પહોંચીશ’ એવા આશીર્વાદ પણ પિતાએ દીધા. પણ કામ સહેલું તો નહોતું જ. સામાન્ય અને પ્રમાણિક શિક્ષક મેડીકલના ખર્ચનો ભાર પાંચ વર્ષ સુધી કેવી રીતે ઉપાડી શકે? પણ ‘હિંમતે મર્દા’ના સૂત્રથી એક વર્ષ... બે વર્ષ... ત્રણ વર્ષ... અરે ચાર વર્ષ પસાર થયાં. દર વર્ષે સારા ટકાથી પાસ થતી આરતી જોતી હતી કે પિતાજી બે ત્રણ જગાએ નામું લખવા જતા હતા. વળી આરતી જેમ જેમ બે હજાર... એક હજાર... ચાર હજાર... રૂપિયા મંગાવતી ગઈ તેમ તેમ એની માતાના ગળામાંથી નેકલેસ, કાનમાંથી કાપ, હાથની સોનાની બંગડી વગેરે ધીરે ધીરે અદશ્ય થતાં હતાં!! વળી અભણ માતા કોઈની રસોઈ કરવા જઈને પણ થોડું કમાઈ લાવતી. કોઈનાં નાનાં મોટાં ઘરકામ પણ એ કરી લેતી ને એમ નાની કમાણી કરતી. માતા પિતાના કઠોર પરિશ્રમ અને હિંમતને કારણે આરતીએ એમ.બી.બી.એસ.ની છેલ્લી પરીક્ષા આપી દીધી. પ્રેક્ટીકલ પણ શરૂ થયા. બે દિવસ પછી એક છેલ્લો પ્રેક્ટીકલ થશે. “પછી ‘હા... શ થશે’ મને અને મારા માતા પિતાને પણ” એમ આરતી વિચારતી હતી, ત્યાં જ પેલું સૂત્ર આંદું આવ્યું : ‘ન

જાણ્યું જાનકી નાથે, સવારે શું થવાનું છે!’ Man Proposes, god disposes. મેડીકલ કોલેજના રેક્ટરનો ફોન રણક્યો. આરતીને સમાચાર આપવાના હતા. રેક્ટરે એને બોલાવી કહ્યું : ‘બેટા, હદ્ય મજબૂત રાખજે... એક માઠ સમાચાર છે... તારા પિતાજી... હવે રહ્યા નથી!!’ સાંભળીને આરતીને ચક્કર આવી ગયા... એ ખુરશીમાં ફસડાઈ પડી... રેક્ટરે બરડે હાથ ફેરવ્યો ત્યારે એ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડી. રેક્ટરે કહ્યું : ‘થોડું રડી લે બેટા, હૈયું હળવું થશે.’ થોડીવાર પછી પાણી પાણું ને કહ્યું : ‘આરતી બેટા, સવારે તો તારે છેલ્લું પેપર હતું એટલે તને કહ્યું નહોતું, પણ ગઈ કાલે રાત્રે પિતાજી.... પણ તારા ગયા વિના અંતિમ સંસ્કાર નહિ થાય... બેટા, ઉભી થા, અત્યારે બસ છે, તું પહોંચી જ, તારે કાલે તો રજા છે, પરમ દિવસે છેલ્લો પ્રેક્ટીકલ છે, તે માટે પાછી આવી જજે... હિંમત રાખજે ને જરૂર છેલ્લો પ્રેક્ટીકલ આપવા આવી જજે.’

કોલેજનો પટાવાળો આરતીને બસ સ્ટેન્ડ પર મૂકી આવ્યો. પિતાના પાર્થિવ દેહને વળગી પડી આરતી હૈયાફાટ રડી. અરે, આજુબાજુ ઉભેલાં સૌ રડી પડ્યાં, ‘દીકરીને ડૉક્ટર બનાવવા બિચારા માસ્તર અડધી રાત સુધી નામું લખતા હતા ને નાવ હવે કિનારે જ આળી હતી... ત્યારે...!

કિનારે આવેલાં વહાણ ઘણીવાર અચાનક ઝૂબી જાય છે હોં! આરતીને ય એવું જ થયું ને? અજિનસંસ્કારનો વિધિ પતી

ગયા પછી ચોધાર આંસુ સારતી આરતીએ કહ્યું : ‘બા, હવે હું છેલ્લો પ્રેક્ટીકલ આપવા નહિ જાઉં... કાલે જ છે પ્રેક્ટીકલ.’

કઠણ કાળજું કરી માતાએ કહ્યું : ‘એવું ન બોલ બેટા, તારા પિતાનું સ્વભન તારે સાચું પાડવાનું છે. જે શ્રમ અને હિંમતથી એમણે તને ભણાવી અને એ માટે નામું લખતાં લખતાં અડધી રાત્રે દેહ છોડ્યો એ જહેમત આપણે પાણીમાં મેળવી શકીએ? ના બેટા, હિંમત અને શ્રદ્ધા રાખી છેલ્લી કસોટી આપી આવ. હું હજુ હું ને, બેટા?’ કહેતાં માતા ય રડી પડી. આરતીએ છેલ્લો પ્રેક્ટીકલ આય્યો. સરસ રીતે આય્યો. હિંમત, માતા પિતા તરફનો પ્રેમ, દઢ શ્રદ્ધા અને પ્રભુ કૃપાથી આરતી M.B.B.S. માં પાસ થઈ ગઈ!!

આજે તો આરતી ડૉક્ટર છે, સારો પગાર છે, કવાર્ટર રહેવા મળ્યું છે, પોતાની માતાને ખૂબ સારી રીતે સાચવે છે ને મેટ્રીકમાં આવેલા નાના ભાઈને પ્રેમથી ભણાવે છે. પિતાએ વાવેલું બી, ને જતન કરીને જાળવેલા છોડના ફળ જેવી ડૉક્ટર આરતી દઢ સંકલ્પ અને શ્રદ્ધાનું પ્રતીક છે.

આરતીનું આ દણ્ણાત આપણને ફરીથી પેલી કહેવતની યાદ અપાવે છે : ‘અડગ મનના મુસાફરને હિમાલય પણ નથી નડતો.’ પણ સાથે સાથે હું એમ પણ ઉમેલું કે ‘નિર્બળ મનનો મુસાફિર પાવાગઢ પણ નથી ચઢતો.’ હિંમત અને દઢ મનોબળ હોય તો માણસ અશક્ય લાગતાં અદ્ભૂત કાર્ય કરી શકે છે.

માણસ પૃથ્વી પરથી આકાશમાં પહોંચ્યો, આકાશમાંથી અવકાશમાં કૂદયો, અવકાશમાંથી ચંદ્ર પર પહોંચ્યો! આ બધું શ્રમ, શ્રદ્ધા અને આશાવાદ વિના થોડું જ થયું હશે? વળી આ બધી પ્રાપ્તિ એક રાતમાં જ થોડી થઈ? વર્ષો સુધી, સતત પ્રયત્નશીલ રહી, નિષ્ફળતાથી હતાશ થયા વિના, આશાભર્યા હૈયે, સખત મહેનતને અંતે માણસે અસામાન્ય શોધો કરી છે. કર્મ કર્યા વિના તો કશું જ મોઢું કે સારું ફળ મળતું નથી. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ કર્મયોગનું મહત્વ સમજાવતાં ગીતામાં અર્જૂનને કહે છે કે -

સંન્યાસસ્તુ મહાબાહો દુઃખીમાપ્તુમયોગતઃ ।

હે અર્જૂન, કર્મયોગ વિના સંન્યાસ પ્રાપ્ત થવો મુશ્કેલ છે, જ્યારે

યોગ યુકો મુનિબ્રહ્મ ન ચિરેણાધિગચ્છતિ ।

ભગવત્ સ્વરૂપનું મનન કરનાર કર્મયોગી પરબ્રહ્મ પરમાત્માને વિના વિલંબે પામે છે. આમ કર્મયોગ માણસને પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. (અધ્યાય-૫)

આપણા માટે અહીં પરમાત્મા એટલે આપણું નિશ્ચિત લક્ષ્ય છે. આરતીનું લક્ષ્ય ડૉક્ટર થવાનું હતું. કર્મયોગમાં શ્રદ્ધા રાખી મહેનત કરતાં કરતાં એણે પોતાનું લક્ષ્ય સિદ્ધ કર્યું. આપણે સૌ પણ આમ જ સાચા કર્મયોગી બનીએ તો સિદ્ધિ અચ્યુક પ્રાપ્ત થાય. કારણ કે ‘સિદ્ધિ તેને જઈ વરે, જે પરસેવે નહાય.’ શ્રદ્ધા રાખી, આશાવાદી બની ઉઘમ કરશો તો સિદ્ધિ જરૂર પ્રાપ્ત થશે.

ઉધમ તો કામધેનું છે. એ ઈચ્છશો તે ફળ જરૂર અપાવશે.
 ‘ઉધમીઓ ધૂળમાંથી સોનું શોધી જાય છે.’ જોયું ને? મનહર
 માસ્તરની આરતી M.B.B.S. થઈ!

૪૧. જગતાં જ ઝડપાયાં!

એક કાવ્ય વાંચેલું. એના જેવી વાત મારી રીતે કહું છું.
 સાંભળો -

એક અંધારી રાતે શહેરની એક શેરીમાં આવેલા એક છ
 માળી ફ્લેટમાંથી એકાએક લાઈટ ગાયબ થઈ ગઈ. રાતના આઠ
 નવ વાગ્યાનો જ સમય હતો, એટલે ફ્લેટના બધાં રહીશો જગતાં
 જ હતાં. એટલે એમ કહેવાય કે એ શહેરીજનો જગતાં જ ઝડપાયાં!
 (ઉંઘતાં નહિ!) સ્વાભાવિક રીતે જ હો હા થઈ. ફ્લેટના દરેક
 રહીશોએ પોતપોતાની રીતે બૂમાબૂમ કરી પોતાનો રોષ ઠાલવ્યો.
 છંકામાળવાળા ગરબડાસે બૂમ મારી : ‘અલા કંઈ મુઓ પગી?
 હજુ તો ખાંધું ય નથીને આ અંધારું થયું!’ પણ ભોંયતળિયે બેઠેલો
 પગી કયાં કશું સાંભળવાનો હતો? ત્યારે પાંચમાં માળવાળા
 કાલીદાસે પોતાનો ઉકળાટ ઠાલવતાં કહું : ‘આ વીજળીવાળાને
 ય શું કહેવું? દોઢિયાં દઈએ છીએ તોય ગમે ત્યારે અંધારાં આવી

પડે છે! હે ભગવાન, બધે જ કેવી બેજવાબદારી!' તો વળી ગ્રીજા માળવાળા હનુમાનદાસે તો 'હનુમાન ચાલીસા' જ શરૂ કરી દીધી હતી : 'ભૂત પિશાચ નિકટ નહિ આવૈ, મહાબીર જબ નામ સુનાવૈ... સંકટ તેં હનુમાન છૂડાવૈ, મન કર્મ બચન ધ્યાન જો લાવૈ.' જ્યારે એમનાં ધર્મપત્નીએ બળાપો કાઢવા માંડ્યો : 'ભોગ લાગ્યા તે આ ફલેટમાં રહેવા આવ્યાં, આના કરતાં તો ઝૂંપડપદ્ધીમાં રહેવું સારું!' જ્યારે બીજા માળવાળા બબલદાસે સેકેટરીની ચૂંટણીમાં થયેલી પોતાની હારની રીસ ઠાલવતાં કહ્યું : 'વહીવટ જ એવા નબળા લોકોને સોંઘો છે કે હવે અંધારા વિના બીજું શું મળવાનું છે? કર્યા ભોગવો હવે. મારા જેવા સારા માણસને સેકેટરી બનાવ્યો હોત તો વગર દીવે અજવાળું કરત!' તો વળી પહેલા માળે રહેતા પોથી પંડિત પ્રભુદાસ અર્થ વગરનું બબડ્યા : 'હરે રામ હરે રામ, આ દેશનું શું થવા બેહું છે... ન્યાય નીતિ નષ્ઠ થઈ ગઈ છે... રામરાજ્યમાં તો કાળી રાતે ય અજવાળું હતું, જ્યારે હવે તો છતે દીવે અંધારું થાય એવા ઘાટ છે!' જ્યારે ઠેઠ ભોંયતણિયે રહેતાં રાધાબેને નોકરને બૂમ મારીને કહ્યું : 'અરે દીવાકર, ક્યાં ગયો? જરા મીણબતી તો સળગાવ ભર્યલા, થોડું અજવાળું થાય તો કાંઈ સૂજ પડે!'

ખરેખર તો ફ્યુઝ ઊડી જવાથી આખા ફલેટમાં અંધકાર છવાયો હતો, પણ સાચું કારણ શોધી કોઈએ ઉપાય કરવાનું ન વિચાર્યું. દરેકે પોતાની રીતે પોતાની હૈયા-વરાળ કાઢી. પણ

એવી વાંઝણી હાયવોયથી કાંઈ મૂળ દુઃખ થોડું જ દૂર થવાનું હતું? અંધકાર કાંઈ બૂમો પાડવાથી કે બડબડાટ કરવાથી થોડો જ દૂર થાય? બધામાં કાંઈક સાચો વિચાર રાધાબેનનો હતો. મીણબતી કરવાથી કમસેકમ પોતાના ઓરડાનો અંધકાર તો કાંઈક અંશે જરૂર દૂર થાય. એથી કદાચ પૂર્ણ પ્રકાશ માટેનો રસ્તો પણ શોધી શકાય. પણ રાધાબેન સિવાય દરેકે તો બાધ અંધકારની સાથે પોતાનાં મનનો અંધકાર પણ પ્રગટ કર્યો. પણ અંધકારથી અંધકાર દૂર ના થાય. અંધકાર તો પ્રકાશથી જ હટે.

આજે દેશમાં ને સમાજમાં બધે આ જ પરિસ્થિતિ પ્રવર્તે છે ને? દરેકને પોતપોતાની ફરિયાદ છે. ખેત-મજૂરથી માંડી પ્રતિદિન ખેનમાં ઊડતા પ્રધાનને પણ પોતાની આગવી ફરિયાદ છે. ગરીબ કે તવંગર, પ્રજાજન કે પ્રધાન, અભણ કે ભણેલા, ખેડૂત કે નોકરિયાત, વેપારી કે ગ્રાહક, સતવાદી કે શઠ - કોઈના ય જીવને શાંતિ કે સંતોષ છે? બધાને એકબીજા માટે ફરિયાદ છે! એટલે જ પોતાના હક્ક માટે દરેકે પોતાના સંગઠનો બનાવ્યાં. પરિણામે રોજ ધરણાં, ઉપવાસ, હડતાલ, સરઘસ અને રેલીઓ જેવા કાર્યક્રમોથી આપણાં શહેર અને શેરીઓ સદા ધમધમતાં રહે છે ને લોકસમૂહની શક્તિ અનુત્પાદક શ્રમમાં વેડફાય છે. એકબીજા પર દોખારોપણ કરી પોતાને ઊજળા દેખાડવા મથતા લોકો દુઃખનું સાચું કારણ સમજવાનો કે શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો સિવાય વિઘાતક પ્રવૃત્તિઓમાં રાચી પોતાનું ને દેશનું દુઃખ વધારે છે. ફલેટમાં

અંધકારનું કારણ ફ્યુઝ ઊડી ગયો છે તે છે એમ શોધી કાઢવાને બદલે બધા જ પોતાનાં રોદણાં રડી હૃદાંભ દૂર કરવાનો વર્થુ પ્રયત્ન કરે છે. કાંઈક અંશે રાધાબેને પોતાનાં અંધકારને હટાવવાનો સાચો રસ્તો તો વિચાર્યો. એટલે અંશે એમને યશ આપવો ઘટે. બાકી તો બધા જ દોષદર્શનની વૃત્તિવાળા કે ‘પરોપહેશે પાંડિત્યમ્’ માં રાચનારા હતા.

અરે, સરકાર જેવી સરકાર પણ દેશ પર અવાર-નવાર થતા આતંકવાદી હૂમલાનો સાચો ઉપાય ક્યાં વિચારે છે? અથવા હવે તો એમ કહેવાય કે સાચો ઉપાય નજર સમક્ષ એકથી વધુ વાર આવ્યો હોવા છતાં એ ઉપાય અજમાવવાની એની વૃત્તિ નથી! કે હિંમત નથી? વાતો સરદાર પટેલની ને વર્તન?! જવા દો. હજુ બીજા નેતાજી કે ભગતસિંહ અહીં જન્મીને પ્રવૃત્ત થાય ત્યાં સુધી છે હોય તેનાથી ગાડી ગબડાવો. કે કદાચ - ‘યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત’ ના વેણથી બંધાયેલા પેલા યોગેશ્વર કોઈ નંદરાજાને ધેર, યશોદામૈયાની ગોદમાં ઉછરતા હોય તો આપણને શી ખબર? ભગવાન કરે ને એમ થયું હોય તો તો કંસનો વધ હવે નજીકના ભવિષ્યમાં જ થશે! પણ ત્યાં સુધી આપણે ફ્યુઝ બદલી અંધારાને દેશવટો તો આપવો જ જોઈએ. આપણે આપણા સુખ માટે આટલું કરવું જ ઘટે. આપણે જાગતાં જ જડપાઈએ તે કેમ ચાલે?

૪૨. કહાની ઘર ઘર કી...!

કેટલીકવાર ખૂબ સારાં દણાંતો વાંચવા મળે છે. એવું જ ક્યારેક વાંચેલું એક દણાંત યાદ આવે છે. મારી રીતે કલ્પિત પાત્રો દ્વારા એ દણાંત કહું. કદાચ તમે વાંચ્યું હશે તો ય ગમશે. નહિ વાંચ્યું હોય તો તો વાંચીને ખુશ થશો. સાંભળો ત્યારે -

વરુણનાં લગ્ન થયે દોઢેક વર્ષ થયું હશે. એક દિવસ એ માતા પાસે હસતો હસતો ગયો ને બોલ્યો : ‘બા, હાથ લાંબા કર જોઈએ.’

વાસંતીબેને કુતૂહલવશ હાથ લાંબા કર્યા ત્યારે વરુણે પોતાના હાથમાંનો કાગળ ખોલ્યો ને સરસ ચમકતી સોનાની ચાર બંગડી કાઢી, માતાના હાથમાં બે બે બંગડી પહેરાવતાં બોલ્યો: ‘બા, આ તારા માટે.’

આશ્ર્યથી વાસંતીબેન બોલ્યાં : ‘બેટા, ક્યાથી લાવ્યો
આ? મને શા માટે પહેરાવે છે?’

‘બા, આ તારા માટે અમે કરાવી.’ હસતો દીકરો બોલ્યો.

‘તમે કરાવી? તમે એટલે કોણે?’ માએ ગુંચવાતાં પૂછ્યું
અને ઉમેર્યું : ‘બેટા, આ તો હવે દિવ્યાને શોભે. મારી તો હવે
ઉમર થઈ.’

‘બા’ પ્રેમથી વરુણ બોલ્યો : ‘હકીકતમાં તો આ ચાર
બંગડી દિવ્યાએ જ તારા માટે કરાવી છે.’

‘એટલે?’

‘એટલે એમ કે તમે અમારા લગ્ન વખતે તમારા હાથે
હતી તે બે બંગડી ભગાવી દિવ્યાને ચઢાવવા નવી બંગડી કરાવી
હતી. તેથી હવે તમારા હાથે સોનાની બંગડી નથી,’ સહેજ અટકી
વરુણ બોલ્યો : ‘એટલે દિવ્યાના આગ્રહથી અમે આ ચાર બંગડી
તમારા માટે કરાવી છે, બા.’

આશ્ર્યચકિત થઈ વાસંતીબેન બોલ્યાં : ‘પણ બેટા,
પૈસા...’

‘જુઓ બા,’ રૂમમાં દાખલ થતાં દિવ્યા બોલી : ‘પૈસાનું
તો એવું છે ને કે અમારા લગ્ન બાદ અમે માથેરાન હનીમુન માટે
જવાનાં હતાં તે બંધ રાખ્યું, એટલે એટલા પૈસા બચ્યાને?’

‘અને દિવ્યાએ પોતાના પગારમાંથી આ માટે દર મહિને
નિયમિત રીતે થોડા પૈસા બચાવ્યા તે પણ આમાં ઉમેર્યા.’ વરુણ

હસતો હસતો બોલ્યો. ‘એટલે સરવાળે મારાં બા માટે આ ચાર
બંગડી થઈ ગઈ,’ સાસુને લાડ કરતી દીકરી જેવી વહુ દિવ્યા
બોલી.

સતત વધતા આશ્ર્યના ભાવ સાથે વાસંતીબેન બોલ્યાં :
‘બેટા, દિવ્યા, તારા પહેરવા ઓઠવાના દિવસોમાં તેં કસર કરી
અને મારા જેવી આધેડ ઉમરની સાસુ માટે આ ચાર બંગડીઓ
કરાવી!! આવું શીદ કર્યું બેટા? આ તો મને કોલ થાય એવું
થયું.’

‘ના બા,’ વિનયથી દિવ્યા બોલી : ‘તમને આનંદ અને
ગૌરવ થાય એવું થયું આ તો. દીકરો મા બાપને મૂડી પાછી ન
આપી શકે, પણ એણે બાજ તો આપવું જોઈએ ને?’

વાસંતીબેનની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં. તે પુત્રવધુને
ભેટી પડ્યાં!

ત્યારે વાસંતીબેનને ગ્રાણોક વર્ષ પહેલાંનો પ્રસંગ યાદ
આવ્યો. પોતાના મોટા દીકરાના લગ્ન વખતે એની મંગેતર નિશાને
પોતે બંગડી બતાવી એને ગમતી બંગડી લેવા માટે સંદેશો મોકલી
સાથે ચોકસીની દૂકાને લઈ ગયાં હતાં. જોતાં જોતાં બંગડીની એક
સરસ જોડ પોતાના બજેટ અનુસાર વાસંતીબેને પસંદ કરી. પણ
નિશાને લુચ્યાઈથી બીજી ભારે જોડ પસંદ કરી અને એ માટે
આગ્રહ રાખ્યો. ‘મને તો આ જ ગમે છે, પછી તમે જાણો’ કહી
એણે વાસંતીબેનને ધર્મસંકટમાં મૂક્યાં. વાસંતીબેન ઉદારદિલ

અને વ્યવહારું બાઈ હતી. એણે નિશાની પસંદગીની ઘણી મોંધી કહેવાય એવી ભારે બંગડી લીધી. પણ એમ કરતાં એમના પોતાના હાથે ચાર બંગડી હતી તેની બે થઈ ગઈ! વ્યવહારડાહી સાસુએ આવતી વહુનું મન રાખવા ઉદાર દિલે પોતાની બે બંગડી વેચી દીધી!

આજે વરુણ અને દિવ્યા પોતાના માટે પોતાની બચત અને દિવ્યાની કમાણીમાંથી જાતે પ્રેમપૂર્વક પોતાના માટે ચાર બંગડી લાવ્યાં ત્યારે એમની આંખો હર્ષશ્રુ વહાવતી હતી! માઝે કહ્યું : ‘બેટા વરુણ, બેટા દિવ્યા, મેં તો તમારા માટે માત્ર બે જ બંગડી ઉતારી દીધી હતી... તમે તો મારા માટે ચાર બંગડી લાવ્યાં.’ ત્યારે બંને બોલ્યાં : ‘બા, તમે મા છો અમારાં. આપણી વચ્ચે ગણતરીપૂર્વકનો સંબંધ હોય કે?’ વાસંતીબેન ફરીથી બેટાને અને વહુબેટાને ભેટીને હર્ષશ્રુનો અભિષેક કરી રહ્યાં...!

કેવું પવિત્ર દશ્ય! આ વાત તો થોડી ટૂંકાવીને હું અહીં પુરી કરું છું. પણ જગતમાં પ્રેમ અને દ્વેષ, સ્વાર્થ અને નિઃસ્વાર્થ, લાગણી અને ધિક્કાર, ઉદારતા ને સંકુચિતતા - બધી જ વિરોધી લાગણી સાથે સાથે જ રહે છે. માટે જ આપણા અનુભવોમાં સારા માઠાનું વૈવિધ્ય હોય છે. બધા લોકો સારા નથી, તો બધા બુરા પણ નથી જ. સ્વાર્થાઓની વચ્ચે જ કોઈ નિઃસ્વાર્થ પણ જીવે છે. દગાખોરો વચ્ચે પણ ક્યાંક યુધિષ્ઠિર મળી આવે છે. આજના જમાનામાં કુટુંબપ્રેમ કાંઈ રસ્તામાં નથી પડ્યો. છતાં

ખંધી અને સ્વાર્થી ‘નિશાઓ’ની વચ્ચે વચ્ચે પણ ક્યાંક ઉદાર દિલ, પ્રેમાણ, નિઃસ્વાર્થી ને કુટુંબવત્સલ ‘દિવ્યાઓ’ મળી આવે છે. માટે તો જેવું છે તેવા જગતમાં પણ આપણાને જીવવાનું ગમે છે.

અને સાસુ વહુ કે દેરાણી જેઠાણીના મતભેદ કે એકમતી અથવા મનભેદ કે મનમેળ તો આપણા સમાજની ‘ઘર ઘર કી કહાની’ છે. સારા ખોટા, વિવિધ અનુભવો દરેકને થાય છે. છતાં, જગતરૂપી ધર્મશાળામાં દરેકે પોતપોતાની નિશાની છોડી જવાની છે. એકના જેવો બીજો માણસ ક્યારે ય હોતો નથી. એ જ તો કુદરતનો કરિશ્મા છે. તમે સોનું જાણીને સંગ કરો ને કર્મ કથીર નીકળે એવું ઘણીવાર બને છે. એમ થવાનું જ. છતાં હાચ્યા માણસનું કર્તવ્ય એ છે કે પોતે પોતાનો ધર્મ બજાવવો. ધર્મ એટલે ફરજ. જગતમાં સાચી કિંમત ફરજનિષ્ઠોની છે. સોનાને ક્યારેય કાટ લાગતો નથી ને પિતળ સદા ચણકતું રહેતું નથી. માટે સંસારરૂપી ધર્મરવલોણામાંથી માખણ તારવી લો ને છાસ છોડી દો. યાદ રહે : આપણે સુવર્ણ બનવા સર્જયા છીએ, પિતળ જેવા થવું આપણને ન શોભે.

૪૩. વિચારીને યાર ઉચ્ચાર વાણી

વાણીનો અર્થ છે બોલવું તે, અર્થાત્ - બોલી, વચન, સરસ્વતી વગેરે. વાણી એટલે માણસની બોલીમાં વપરાતા શબ્દો, માણસની ભાષા, એના શબ્દપ્રયોગ વગેરે. માણસની વાણીનું એટલે કે એની જીબની મીઠાશ કે કડવાશનું બહુ મહત્વ છે.

રોજના વ્યવહારમાં માણસે વાણી એટલે કે ભાષા મીઠી રાખવી જોઈએ. એમ કહું છે કે સત્યમ् બ્રૂયાત, પ્રિયં બ્રૂયાત; ન બ્રૂયાત સત્યં અપ્રિયમ्। વ્યવહાર ડાખા માણસે સાચું ને બીજાને પ્રિય લાગે એવું બોલવું જોઈએ, પણ બીજાને અપ્રિય લાગે એવું તો સત્યવચન પણ ન બોલવું જોઈએ. સ્વામિનારાયણ ધર્મની શિક્ષાપત્રીમાં કહું છે કે ‘પોતાનો તથા પારકાનો દ્રોહ થાય તેવું સત્યવચન ક્યારેય ન બોલવું.’

બોલતાં પહેલાં માણસે વિચાર કરવો જોઈએ, કારણ કે એકવાર બોલાઈ ગયેલા શબ્દો ધનુષ્યમાંથી છૂટેલા બાણ જેવા

હોય છે, એ કદી પાછા ફરી શકતા નથી. માટે જ કવિએ કહું છે: ‘વિચારીને યાર ઉચ્ચાર વાણી.’ કોની સાથે, ક્યાં અને કેવી રીતે વાત કરીએ છીએ એનો માણસે હંમેશાં જ્યાલ રાખવો ઘટે. ભગવાને જીબ આપી છે તે ગમે તેમ બોલવા માટે નહિ જ. આપણી જીબ સંસ્કૃતમાં ગીતાનો સરસ શ્લોક બોલી શકે, તો એ જ જીબ કટુ વચનથી કોઈના સ્વમાન પર ધા કરી આધાત પણ પહોંચાડી શકે. ઘણીવાર કટુવચનના પ્રહારથી બહુ મોટું નુકસાન પણ થઈ શકે છે. મહાભારતમાં એક પ્રસંગ છે : પાંડવોના નવા મહેલમાં ગયેલા દુર્યોધનને ચાલતી વખતે જ્યાં પાણીનો હોજ હતો ત્યાં જમીન દેખાઈ એટલે ત્યાં ચાલતાં એ હોજના પાણીમાં પડ્યો, ત્યારે ઝરબે ઊભેલી દ્રૌપદી કટાક્ષમાં બોલી કે ‘આંધળાના તો આંધળા જ હોય.’ બસ, આ કટુવચન દુર્યોધનને હાડોહાડ લાગી ગયાં અને એમાંથી દ્રૌપદીનું વખાહરણ થયું, ને પરિણામે મહાભારતનું ભીષણ યુધ્ય થયું, જેનું નુકસાન ઉભયપક્ષે ક્યારેય ભરપાઈ ન થઈ શકે એવું હતું! કાશ, દ્રૌપદી એવાં કટુવચન ન બોલી હોત તો કદાચ મહાભારતનું યુધ્ય ટાળી શકાયું હોત. શબ્દોના બાણ તો દેહમાં નહિ, પણ દિલમાં સોંસરાં ઉતરી જાય. માટે જ કબીરજીએ કહું છે : ‘ઐસી બાની બોલીએ, મનકા આપા ખોય, ઔરન કો શીતલ કરે, આપહુ શીતલ હોય.’ મીઠી વાણી બોલનાર અને સાંભળનાર બંનેને આનંદ આપે છે. મારું એક મુક્તક છે :

“કાળી તોયે પ્રિય બની ગઈ કોયલ કંઠની મીઠાશથી,
કંટક છતાં પ્રભુને કંઠે ગુલાબ શોભે સુવાસથી.”

આમ મીઠી વાણીની મહેંક માણસને ઉચ્ચાસને બેસાડી શકે છે. કડવી ભાષા વાપરનાર પોતાના જ માર્ગમાં કાંટા વાવે છે. એક જૂની કહેવત છે કે ‘બોલ્યું બહાર પડે ને રાંધું વરે પડે.’ તમે જ બોલો એ દ્વારા કદાચ તમારી નબળી કરી પણ સામાના હથમાં આવી જાય. એક ગામઠી ભજનમાં કહ્યું છે કે ‘લૂલીને વશ રાખો, ભાઈ લૂલીને વશ રાખો.’ આ હાડકા વગરની જીભ પર કાબુ રાખી ‘વિચારીને યાર, ઉચ્ચાર વાણી.’ શ્રી રમેશભાઈ ઓજાએ એક કથા પ્રસંગે કહ્યું હતું કે ‘જીભને બે પ્રકારે જીતવી જોઈએ - સ્વાદમાં ને વાદમાં.’ માણસે શરીરના આરોગ્ય માટે ખાવામાં (સ્વાદમાં) સંયમ રાખવો જોઈએ. અને મનના આરોગ્ય માટે બોલવામાં (વાદ-વિવાદમાં) સંયમ રાખવો જોઈએ. માટે જ તો કહેવત પડી : ‘ન બોલ્યામાં નવ ગુણ’, અર્થાત્ ઓછું બોલશો તો મુશ્કેલીઓય ઓછી આવશે. એક અનુભવવૃદ્ધ માણ કહેતાં કે ‘ગમે તેવું ખાઈએ નહિ અને ગમે તેવું બોલીએ પણ નહિ.’ આમ બધા જ ડાયાં જનો મીઠી વાણીનો મહિમા ગાય છે. કવિ પણ કહે છે : ‘પોપટ કોયલ બોલ, થોડો પણ લાગે ભલો; વૃથા ગુમાવે તોલ, બહુ બોલીને દેડકાં.’ પોપટ અને કોયલ ઓછું પણ મીહું બોલે છે તો સૌને ગમે છે, પણ દેડકાંનું સતત ‘ડાંડ-ડાંડ’ ત્રાસદ્યક લાગે છે. કોયલનો મીઠો ટહુકો તો આપણી ઊર્મિઓને ઢંઢોળે છે.

કવિ દલપતરામે ય ગાયું છે : ‘જો કોકિલા ગાન રૂંક કરે છે,
વસંતના શું જશ ઉચ્ચરે છે.’

લોકશાહીમાં વાણી સ્વાતંત્ર્ય એ નાગરિકનો મૂળભૂત અધિકાર ગણાય છે, પણ એને ય મર્યાદા કે નિયમ છે. વાણી સ્વાતંત્ર્ય એટલે વાણી વિલાસ નહિ. Rights and duties go hand in hand. તમારો અધિકાર ભોગવતી વેળા તમારે બીજાને પણ એનો એ જ અધિકાર ભોગવવા દેવો જોઈએ. માટે જ લોકસભામાં પણ ક્યારેક પોતાના બોલાયેલા શબ્દો સભ્યોએ પાછા જેંચવા પડે છે, અને ક્ષમાયાચના કરવી પડે છે. માટે જ એક ચિંતકે કહ્યું છે કે ‘પાણી ને વાણી વાપરવામાં સંયમ રાખો, કારણ કે જલ એ જીવન છે. એને સાચવીને વાપરો અને વાણી એ જીવનરીતિ છે, એને સંયમપૂર્વક ઉચ્ચક્ષાની રાખો.’

વાણી આપણા જીવન વ્યવહારનું ઉપયોગી સાધન છે. માટે એને સાચવીને સંયમપૂર્વક વાપરવું ધટે. માટે જ તો તપસ્વીઓ વર્ષો સુધી મૌન પાળી તપ કરતા હતા. ગાંધીજી પણ અઠવાડિયામાં એક વાર મૌન પાળતા હતા.

મીઠાશમાં, મધુરતામાં તો ભગવાનનાં દર્શન થાય છે. માટે જ તો કહ્યું છે : મધુરાધિપતેરખિલંમધુરમ्।

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી પ્રસારિત તા. ૧૭-૭-૧૦)

૪૪. વૃક્ષારોપણ

વૃક્ષ બધા દેશમાં, બધાં માટે ખૂબ ઉપયોગી છે, છતાં ભારત જેવા ખેતીપ્રધાન દેશમાં તો એની ઉપયોગીતા સવિશેષ છે. માનવ પર વૃક્ષના અગણિત ઉપકાર છે. માત્ર સ્થુલ લાભોનો વિચાર કરીએ તો પણ વૃક્ષના ઉપકાર ઉતીને આંખે વળ્ગે એવા છે.

સૌ પ્રથમ તો વૃક્ષ છાંયો આપે છે. ધોમધખતા તાપમાં બળ્યોજયો વટેમાર્ગુ રસ્તામાં કોઈ વૃક્ષ જુએ ત્યારે એને કેવો આનંદ થાય છે! એ વૃક્ષની છાયામાં થોંઠું બેસી રાહત અનુભવે છે એને આગળની સફર માટે નવું જોમ મેળવે છે. વૃક્ષ પંખીઓનું ઘર છે. વૃક્ષો પર કિલકિલાટ કરતાં નિર્દેષ પંખીઓ સૂની સીમને વસ્તીભરી બનાવે છે. વૃક્ષ કે છોડનાં ફૂલ તો અનેક રીતે ઉપયોગી

છે. રસ, રૂપ અને સુગંધનો સમન્વય એટલે ફૂલ. ફૂલ તો એવું પવિત્ર છે કે એ દેવ શિરે ચઢે છે. વળી ભ્રમર ગુંજારવ કરે ને ફૂલને કશુંય નુકસાન કર્યા વિના એનો રસ ચૂસી એમાંથી મધ બનાવે. મધના ઔષધીય ગુણો અપાર છે. આપણી અમૃતફળ જેવી કેરી તો દેવોને ય હુર્દાબ છે. નાળિયેર, પપૈયા, કેળાં, સફરજન, જામફળ, બોર, દ્રાક્ષ - ઋતુ ઋતુનાં કેવાં વૈવિધ્ય સ્વાદ અને રસભર્યા ફળ વૃક્ષ માનવજાતને બેટ ધરે છે! એ ફૂલ અને ફળથી દેવને ય આપણે આરાધીએ છીએ. ફળાહાર તો ઉપવાસીનું ભોજન છે. વૈજ્ઞાનિક રીતે વિચારીએ તો વૃક્ષ કાર્બનડાયોક્સાઇડ લે છે ને માનવજાત માટે અતિ ઉપયોગી એવો ઓક્સીજન બહાર કાઢે છે. આમ આરોગ્ય માટે તો વૃક્ષ આપણો સૌથી ઉપકારક સાથી છે. પર્યાવરણની જાળવણી માટે વૃક્ષ અનિવાર્ય છે. વૃક્ષના પાન પશુઓના ચારામાં પણ વપરાય છે. એ પલળે ને કહોવાય તો ખેતી માટે ઉપયોગી ખાતર પણ બને છે.

વૃક્ષનું લાકું કેટલું બધું ઉપયોગી છે! ચંદન, સીસમ અને સાગનાં લાકડાં અતિ કિંમતી છે. આજે સીમેન્ટનાં જંગલો જેવાં મકાનો ઊભાં થઈ રહ્યાં છે ત્યારે કોઈ જૂના જમાનાના સાગના લાકડામાંથી બનેલા સુંદર મકાનમાં જઈને બેસજો. તન અને મન બંને સ્વસ્થ થશે. સાગના લાકડામાંથી ઉત્તમ ફર્નિચર બને છે. ‘સાગ સીસમના ઢોલિયા’ તો આપણા લોકગીતોમાં પણ વણાઈ

ગયા છે. માછીમારોની હોડીઓ અને મોટાં વહાણ લાકડામાંથી જ બને છે ને? મત્સ્ય ઉદ્ઘોગ પણ એક અગત્યનો વ્યવસાય છે. માછીમારોની તો એ રોજ રોટી છે. ગરીબોની જુંપડી માટે વૃક્ષના થાંભલા, વાંસ અને વળીઓ પણ અનિવાર્ય છે. વાંસમાંથી ટોપલા, ટોપલી, સૂપડાં, ગાડાના કડા એમ ઘણું બધું બને છે. વૃક્ષના થડમાંથી ગુંદરનો રસ જરે છે, તો કેટલાંકમાંથી કાથો બને છે. આમ વૃક્ષનાં દરેક અંગ આપણા માટે ઉપયોગી ને ઉપકારક છે.

અને આપણા દેશ માટે સૌથી ઉપયોગી વરસાદને પણ વૃક્ષો ખેંચી લાવે છે. આપણા જેવા જેતીપ્રધાન દેશ માટે તો વરસાદ બહુ જ મહત્વનો છે. વૃક્ષો આપણી પાણીની તંગી નિવારે છે. સૂક્ષ્માં પદ્ધતિય આપણે વૃક્ષને ક્યાં જવા દીએ છીએ? સૂકાં લાકડાં બળતણ માટે અનિવાર્ય જરૂરિયાત છે. બધ્યા પદ્ધી એની રાખોડીય વાસણને માંજી સ્વચ્છ કરે છે. મારા ઘરના વાડાનું એક વૃક્ષ મને રોજ ગીત ગાઈ સંભળાવતાં કહે છે :

કૂલ હું દઉં દું, ફળ પણ મીઠાં,
છાયા શીતળ આપું,
પાન મારાં પશુનો ચારો,
અશુદ્ધિ હવાની કાપું.

વળી આવા જ એક પર્યાવરણીય ગીતમાં વૃક્ષ કહે છે :

પ્રાણવાયુ ભરયક દઈને હું
આયુ વધારું સૌનાં,

ઔષધ હુલ્લબ આપું એવાં

દર્દ માટે રોગીનાં.

કેટલાંક વૃક્ષોની છાલના રેસામાંથી દોરડાં બને છે. ઘણાં વૃક્ષોની છાલ કે એના મૂળીયાં ઔષધીય ગુણ ધરાવે છે. આમ વૃક્ષનું અંગેઅંગ માનવજાત માટે ઉપયોગી છે ને ઉપકારક છે. એક કવિ કહે છે : સ્વયં ન ખાદન્તિ ફલાનિ વૃક્ષાઃ । વૃક્ષો પોતે પોતાનાં ફળ ખાતાં નથી. કારણ કે પરોપકારાય સત્તાં વિભૂતયઃ । સજજનોની સંપત્તિ પારકાના ભલા માટે હોય છે. આવાં પરોપકારી વૃક્ષોની આપણે પૂજા પણ કરીએ છીએ. છોડમાં રણછોડને જોવાની આપણી સંસ્કૃતિ છે. માટે જ સરકાર પણ વૃક્ષારોપણ સમાહ યોજ વૃક્ષના ઉદ્ધેરને પ્રોત્સાહન આપે છે. ચાલો, આપણે સૌ પણ વૃક્ષ-દેવતાની સેવા માટે ગાઈએ :

વૃક્ષ અમે વાવીએ, પાણી નિત પાઈએ,

વૃક્ષ તો દેવ છે, ગુણ એના ગાઈએ.

(‘આકાશવાણી’ અમદાવાદ-વડોદરા પરથી ‘અમૃતધારા’માં પ્રસારિત) તા. ૨૮-૧૦-૦૬

૪૫. વૈષ્ણવજન

વૈષ્ણવનો અર્થ થાય છે વિષ્ણુની ઉપાસના કરનાર માણસ. ભગવાનનાં ત્રણ સ્વરૂપો છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ. એમાં વિષ્ણુ સ્વરૂપે એ સૂચિનું પાલન કરે છે. આથી વૈષ્ણવમાં એટલે કે વિષ્ણુના ઉપાસકમાં - પાલકના ગુણ હોવા જોઈએ, કારણ કે પાલન કરવું એ એનો સહજધર્મ છે. આ પાલન કરવું અથવા પોષણ કરવું એટલે શુ? વૈષ્ણવે માનવ-ધર્મનું પાલન અથવા પોષણ કરવાનું છે.

‘વૈષ્ણવજન’ એટલે એક સારો ને સાચો માણસ. એનામાં સત્ય, પ્રેમ, ન્યાય, નીતિ, દયા, ધર્મ, નિષા, નમૃતા, નિર્લોભીપણું, પરદુઃખભંજનવૃત્તિ, નિરાભિમાનપણું એવા બધા ગુણો હોવા ઘટે. જેટલા પ્રમાણમાં આ બધા ગુણો હોય તેટલા

પ્રમાણમાં માણસ સાચો માણસ હોવાની ઊંચાઈ પ્રામ કરે છે.

એક માણસને આપણે બીજા માણસ કરતાં સારો કે ખોટો કહીએ છીએ તે આ બધા ગુણ હોવાને કે ન હોવાને કારણો જ. આ બધા આદર્શ ગુણો છે જે માણસમાં હોવા જોઈએ. છતાં આવી આદર્શ અને ઉત્તમ સ્થિતિ સુલભ નથી, કારણ કે કોઈપણ માણસ પૂર્ણ નથી. દરેકમાં વતા ઓછા પ્રમાણમાં માનવસહજ નબળાઈઓ તો હોવાની જ. સંપૂર્ણ કેવલો હરિઃ । માત્ર ભગવાન જ સંપૂર્ણ છે. છતાં ઉત્તમતાને પ્રામ કરવા પ્રયત્નશીલ એવા આદર્શ માણસો સંસારમાં નથી જ હોતા એમ તો નહિ જ!

કવિ જ્યારે એમ કહે કે ‘હું માનવી માનવ થાઉં તો યે ધણું’, એનો અર્થ એ કે હુનિયામાં મોટાભાગના માણસો સાચા અર્થમાં માનવ નથી. છતાં સારા માણસો સાચા માનવી બનવા માટે - સાચા ‘વૈષ્ણવજન’ થવા માટે જગૃત અને પ્રયત્નશીલ તો હોય જ છે. કવિને એમ અભિપ્રેત છે કે માણસ દેવ ન બને તો ચાલશો, એ માત્ર અને માત્ર સાચો માણસ બને તો ય ભયો ભયો! એમ થાય તોય ધરા ધન્ય બની જાય.

જો માણસ સાચો માણસ બને તો આ હુનિયાના બધા જગડા નાખુદ થઈ જાય; કારણ કે કોઈ જૂઠું બોલી બીજાને છિતરે નહિ, પોતાના હક્ક વગરનું કોઈ કશું લે નહિ, તો ચોરી ન થાય, મન દુઃખ કે મારામારી ન થાય અને તો ન પોલીસીની જરૂર પડે કે ન જરૂર પડે કોઈ કચેરીની. વૈષ્ણવજનો વચ્ચે કશા મતભેદ જ

ન પડે, કશા જગડા જ ન થાય. એમની વચ્ચે માત્ર પ્રેમ અને લાગણીનું જ રાજ્ય હોય. આમ આખી દુનિયામાં ‘વૈષ્ણવજનપણું’ ફેલાય તો કોઈ પણ દેશ પોતાના પડોશી દેશની સરહદ ન દબાવે, કોઈ કોઈની ઉપર આકમણ ન કરે, પછી ચોરી, ગુંડાળીરી કે આતંકવાદની તો વાત જ શી? એમ થાય તો દુનિયામાં કેટલી બધી શાંતિ હોય, કેટલી બધી સમૃદ્ધિ હોય! પછી લશ્કરની ય જરૂર ન પડે. દુનિયા સાચા સુખ અને સાચી શાંતિનો આસ્વાદ લઈ શકે જો ‘વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ જે પીડ પરાઈ જાણો રે’ નો મંત્ર વિશ્વમાં ગુંજતો થઈ જાય અને જગતજનો એના ઉપાસક બની જાય તો! અને ત્યારે ‘વિશ્વશાંતિ’ હસ્તામલકવત્ર બની જાય. માણસ સાચો ‘વૈષ્ણવજન’ બને તો કેટલી મોટી ઉપલબ્ધિ સહજમાં પ્રાપ્ત થઈ જાય! વિશ્વયુધ્યનો વિચારમાત્ર નાબુદ થઈ જાય તો કેટલી બધી માનવ ખુવારી અટકે ને ભૌતિક સમૃદ્ધિનો બચાવ થાય! અરે, તો તો આ ધરતી જ સ્વર્ગ બની જાય! આ તો એક આદર્શ કલ્પના છે. છતાં એ માર્ગ જવા જગતે પ્રયત્ન જરૂર કરવો જોઈએ.

સાચો ‘વૈષ્ણવજન’ સ્વાશ્રયી, નિઃસ્વાર્થી અને નિષ્કપટી હોય. પોતાના હક્ક વગરનું એ કશું જ લે નહિ, એના મનમાં દ્યાભાવ અને હદ્યમાં સેવાભાવ હોય, કોઈની નિંદા-કુથલી કરી એ પોતાની વાણીને અભડાવે નહિ, એ સત્ય બોલે, મધુર બોલે, શાંતિ આપે એવું બોલે. વૈષ્ણવજન વૃક્ષની જેમ

નિરાભિમાનપણો પરોપકાર કરે ને નદીની જેમ વહી બધાંની ઘાસ છિપાવી સ્વયમ્ભુ નિર્મલ રહે. વૈષ્ણવજન વાદળની જેમ વરસીને સૌને સુખ, શાતા ને સમૃદ્ધિ આપે. અનું મન સાગર જેવું વિશાળ અને હરણ જેવું નિર્દોષ-પવિત્ર હોય. સદ્ગુણોમાં એ પર્વત જેવો ઊંચો હોય ને વર્તનમાં તૃણ જેવો નમ્ર હોય. નરસિહ, મીરાં, ગાંધીજી, વિનોબાજી કે રવિશંકર મહારાજને આપણે આવા ઊંચી કોટીનાં ‘વૈષ્ણવજન’ કહી શકીએ. સાચો વૈષ્ણવજન પ્રભુને પ્રાર્થતાં કહે છે:

શ્યામ તારી બંસી થઈને જગમાં બજવું મારે,
સૂર છેડવા કેવા ક્યારે? એ જોવાનું તારે!

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી
‘અમૃતધારા’માં પ્રસારિત)

૪૭. અંતરની એરણ પર

ઓક શિક્ષકે પોતાના પ્રાથમિક ધોરણનાં વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓને એક પ્રેરણનો જવાબ લખવાનું કહ્યું. સાહેબે કાળા પાટિયા પર સવાલ લખ્યા : ‘હુનિયાની સાત અજાયબીઓનાં નામ લખો!’ વર્ગમાં પચીસ-તૃસ બાળકો હતાં. દરેકે પોતાની યાદશક્તિના જોરે નોટમાં સાત અજાયબીઓનાં નામ લખવા માંડ્યા. અલબત્ત, સાહેબે ક્યારેક વર્ગમાં આ અજાયબીઓ છોકરાંને શીખવેલી ખરી. એટલે યાદ કરીને બાળકો એક પછી એક અજાયબીનાં નામ લખવા લાગ્યાં. એમણે લખી તે અજાયબીઓ લગભગ નીચે પ્રમાણે હતી :

(૧) ઈજિમનાં પિરામીડ (૨) પીઝાનો ફળતો ટાવર (૩) ચીનની દિવાલ (૪) આગ્રાનો તાજમહેલ (૫) પનામાની નહેર

(૬) અમ્પાયર સ્ટેટ્સ બિલ્ડિંગ (૭) બેબીલોનના બાગ.

કેટલાકે આ સાતમાંથી થોડાં ઓછા લખ્યાં, કારણ કે એમને પુરાં નામ યાદ ન આવ્યાં. બધા વિદ્યાર્થીઓને બધું થોડું જ આવડે છે?

આ બધા લખતાં છોકરાંમાં એક છોકરી બેઠી બેઠી વિચાર કર્યા કરે. બીજાંએ લખ્યું પણ એણે કશ્યું જ ન લખ્યું. બેઠી બેઠી વિચાર્યા જ કરે. શિક્ષક વર્ગમાં ફરતા હતા. એમણે આ જોયું. છોકરીની પાસે ગયાં ને સહાનુભૂતિપૂર્વક પૂછ્યું : ‘બેટા, કેમ ગુંચવાય છે?... તને જવાબ નથી આવડતો?... થોડુંય નથી આવડતું? જે થોડું આવડતું હોય તે લખ તો ખરી.’ પેલી છોકરીએ જવાબ આપ્યો : ‘ના સાહેબ, એવું તો નથી, પણ મારા મત પ્રમાણે દુનિયાની અજાયબીઓ આ પ્રમાણે છે : ‘છોકરીએ પોતાની નોટ સાહેબ સામે ધરી. સાહેબે વાંચ્યું. છોકરીએ લખ્યું હતું : ‘મારા મત પ્રમાણે દુનિયાની સાત અજાયબીઓ નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) સ્પર્શ... (૨) પ્રેમ (૩) દાખિ (૪) સ્વાદ (૫) શ્રવણશક્તિ (૬) દોડવું-કૂદવું (૭) હસવું (૮) રડવું - વગેરે.

સાહેબ તો છોકરીનો જવાબ વાંચી સ્તબ્ધ થઈ ગયા! એ વિચારવા લાગ્યા કે ભૂગોળની રીતે વિચારીએ તો છોકરીનો જવાબ સાવ ખોટો હતો. પણ તાત્ત્વિક રીતે આ જરાય ખોઢું હતું ખરું? છોકરીનો જવાબ સોએ સો ટકા સાચો નહોતો? શિક્ષકની

જેમ આપ પણ વિચારીને કહો. છોકરીનો જવાબ ખોટો હતો? તો જવાબ મળશે : ‘ના છુ, છોકરીનો જવાબ સહેજ પણ ખોટો નહોતો. ઈજિમના પિરામીડ કે ચીનની દિવાલ કે ઢળતો ટાવર અથવા તાજમહેલ જેવી અદ્ભૂત લાગતી ચીજો તો માણસે જ બનાવી છે, ભગવાને નહિ; પણ તમારા આ અસામાન્ય એન્જિનીયરો કે આઈટિક્ટો એના ટાંકણાથી કે સ્કેચપેનથી કોઈના હદ્યમાં પ્રેમ પ્રગટાવી શકશે? કોઈના રડતા ચહેરાને એ હસતો કરી શકશે?... કોઈના દુઃખે દુઃખી થઈને કે કોઈના વિયોગે એ કોઈની આંખમાંથી અશ્વની ધારા વહાવી શકશે? કોઈ અંધને કોઈ કારીગર દેખતો કરી શકશે?... કોઈ બહેરાને એ સાંભળતો કરી શકશે? (ઇયર ફોન જેવાં હવાતીયાં તો બધાં થીગડાં છે)... કોઈ અપંગને કુદરતી રીતે દોડતો કુદરતો કરી શકે એવા કારીગરો છે આપણી પાસે?... કોઈની જીબનો સ્વાદ જતો રહ્યો હોય (જીબનો સ્વાદ જતો રહે છે હોં) તો એને ફરી સ્વાદ ચાખતી કરી શકે એવો કારીગર છે આ દુનિયામાં? કોઈ બોબડાને બોલતો કરનાર ઉસ્તાદ દુનિયામાં પાક્યો છે? અરે, પોતાના સંતાન પર ઓળઘોળ થઈ જાય એવી પ્રેમ છલોછલ માતાનું હદ્ય સર્જ શકશે માસ્ટર ડિગ્રીવાળો કોઈ એન્જિનીયર? અવકાશમાં સ્પેશ શટલ મોકલવું એ ખૂબ ગુંચવણભરી, અટપટી, અધરી વિદ્યા છે એ સાચું છે ને સ્વીકાર્ય છે. પણ એવા કુશળ કારીગરો ય ક્યારેય કોઈ પ્રેમભર્યું હદ્ય કે સુખ દુઃખે હસતું રડતું મન ન જ સર્જ શકે! અને તો ય...

તો પણ... છતાં પણ દુનિયાની અજાયબીઓમાં આપણે પિરામીડ કે તાજમહેલ જેવી સ્થુલ માનવ સર્જત વસ્તુઓને ગણાવીએ છીએ અને ભણાવીએ છીએ; પણ આપણને એ ખબર નથી કે આ બધી માનવ રચિત અજાયબીઓ તો નશ્વર છે, નાશવંત છે, જ્યારે પ્રભુએ આપેલી અદ્ભૂત અજાયબી જેવી વસ્તુઓ - આંખ, નાક, કાન, હેતાળ હેયું, જીબ, સ્પર્શ વગેરે ચીજો માત્ર અદ્ભૂત નથી, એ તો અમર છે અને અનન્ય છે. કોઈનો પ્રેમાળ સ્પર્શ આપણામાં જે અદ્ભૂત ભાવ પેદા કરી શકે છે જે અનન્ય ભાવની ભરતી લાવી શકે છે, તે કોઈ સ્થુલ વસ્તુ લાવી શકતી કે કરી શકતી નથી. વગર જોયે પણ આસપાસ ક્યાંક ફૂલની હસ્તીની ખાતરી આપતા તમારા નાકની ધ્રાણોન્દ્રીય જેવી વીરલ વસ્તુનું સર્જન કોઈની પણ તાકાત બહારનું કામ છે. ખાટું, ખાસું, તીખું, ગળ્યું કે મોળુંનો સ્વાદ તમારી જીબની જેમ અન્ય કોઈનું અદ્ભૂત સર્જન પણ કરાવી શકતું નથી. આ બધી તો ઈશ્વરની દેન છે. અને તોય આપણે તેને દુનિયાની અજાયબીની યાદીમાં સામેલ કરતા નથી! કારણ? કારણ કદાચ એ હશે કે આ બધી અલભ્ય વસ્તુઓ આપણને કશા જ પ્રયત્ન કે મહેનત કર્યા સિવાય પ્રભુ તરફથી ભેટમાં મળી છે, એટલે આપણને એની કશી કિંમત નથી; છતાં એ યાદ રાખવું જરૂરી છે કે પ્રભુએ આપેલી આ દરેક ભેટ અમૂલ્ય છે, દુન્યવી સ્થુળ ચીજોથી એ ખરીદી શકતી નથી. એનું સર્જન માત્ર ને માત્ર ભગવાન જ કરી શકે છે. (પછી એ ભગવાનને તમે ગમે તે નામ

નવાઈ તો એ વાતની છે કે પ્રભુએ આપેલી આ અદ્ભુત બેટોનો ઉપયોગ કરી આપણે ખુદ એને જ - પ્રભુને જ - મૂરખ બનાવીએ છીએ. કુડકપટ કરનારા આપણે ભષાચારની કમાજી કરી એમાંથી કદાચ એક લાખમો ભાગ ભગવાનને બેટ ધરીને આપણું કુશળ ક્ષેમ પ્રાર્થિએ છીએ - જાણો ભગવાન આંધળો, બહેરો કે મૂર્ખ કેમ ન હોય! માટે જ કવિએ કહ્યું છે :

મને એ જોઈને હસવું હજારો વાર આવે છે.

કે પ્રભુ, તારા બનાવેલા આજે તને બનાવે છે!

વાસ્તવમાં પેલી છોકરીએ આપેલી અજાયબીઓની યાદી સો ટકા સાચી જ હતી એમ શિક્ષકને ય મનમાં તો સમજાઈ જ ગયું હતું. એ જાણતા હતા કે સાચી અદ્ભુતતા પિરામીડમાં નહિ, કોઈના પ્રેમાળ હૈયામાં છે. ખરી નવીનતા તાજમહેલમાં નહિ, હસતા બાળકના સ્મિતમાં કે બાળવિયોગે રડતી માના અશ્રુમાં છે. પિઝાના ટળતા મિનારા કરતાં કોઈના પ્રેમભર્યા સ્પર્શમાં અનેક ઘણી વિશેષતા છે. પનામાની નહેર કરતાં માણસના દોડવામાં-કૂદવામાં ઘણું બધું નાવીન્ય છે. બેબીલોનના બગીચા કરતાં તમારી આંખની રોશનીમાં દુનિયાભરની અજાયબી ભરી પડી છે! કુદરતની કે પ્રભુની આ અમૂલ્ય, અદ્ભુત વસ્તુઓની કિંમત આપણાને સમજાતી નથી, કારણકે આપણા આયાસ વગર, આપણી જાણ બહાર મળેલી એ બેટો છે. માટે જ આપણી ફૂન્ઝિમ

રાખનાં રમકડાં
અને ભાવ વગરની ભક્તિથી થાકીને એક કવિએ ભગવાન પાસે ગવડાવ્યું છે :

મંદિરના આ ભવ્ય મહાલય બંધન થાય મને,
ઓ રે પૂજારી તોડ દિવાલો, પાષાણ કેમ ગમે?
ના પ્રેમનું ચિહ્નન આ,
પૂજારી તું પાછો જા !

આપણી ભક્તિ ખોટી છે, કારણ કે આપણી પૂજા સ્થળ વસ્તુઓને મહત્વ આપી, સાચી ચીજની અવગાણના કરનારી છે. પણ પ્રભુ આ જાણે છે. માટે જ તો પૂજારીને ઠપકો આપતાં ભગવાન કહે છે:

એરણ સાથ અફાળે હથોડા ધંટ તણો ધડનાર,
દિન કે રાત ન નિંદર લેતો ને નૈવેદ તું ધરનાર,
ખરી તો એની પૂજા,
પૂજારી તું પાછો જા !

પેલી નાની વિદ્યાર્થીનીની જેમ આપણે પણ સાચી હકીકત સમજીએ અને ઈશ્વરે આપણાને દીધેલા અમૂલ્ય ઐશ્વર્યને સમજી એની મહાનતાને સાચા અર્થમાં સ્વીકારી આપણી ઢોંગી ને બનાવટી જીવન-રીતીને બદલે સાચા પ્રભુમય થઈ જવીએ તો કવિ સુંદરમ્ભની જેમ આપણાને ય પૂછવાનું મન થાય કે
અંતરની એરણ પર કોની
પડે હથોડી ચેતન રૂપ?

કાળ તકી ધરતીમાં ખોડી
કોણ રહ્યું જીવનના કૂપ?

કવિની કાન્ત દણિ આપણામાં પણ હોય તો આપણા
અંતરની એરણ પર પ્રભુની ચેતનારૂપી હથોડી પડતાં થાય એવી
ધન્યતાનો અનુભવ આપણને થાય અને દુનિયાની સાચી
અજાયબીઓ સમજાય.

૪૭. ત્યાગ

કોઈપણ વસ્તુને સ્વેચ્છાએ તજવી એનું નામ ત્યાગ.
ત્યાગમાં સ્વેચ્છાનું જ મહત્વ છે. વળી ત્યાગ એ કોઈ રોજ રોજ
બનતી સામાન્ય કિયા નથી. છોડવી ખૂબ મુશ્કેલ હોય એવી
વસ્તુ કે જીવન-રીતિને કોઈ મોટા હેતુ કે સિદ્ધાંત માટે છોડવી
એનું નામ ત્યાગ. કાર્યાલયમાં સમયસર પહોંચવા માટે રડતા
બાળકને છોડી ઘેરથી નીકળી જઈએ એ ત્યાગ નથી.

ત્યાગનો અર્થ સંન્યાસ પણ થાય. સંન્યાસ એટલે સંસાર
વ્યવહારનો ત્યાગ. આ ત્યાગ કોઈ સામાન્ય બનાવ નથી. ઘણા
કણ અનુભવો, મનોમંથન કે જીવનદિનો સંપૂર્ણ પલટો થાય
ત્યારે જ આવો ત્યાગ સંભવે.

સુખ અને વૈભવમાં ઉછરેલા રાજકુમાર સિદ્ધાર્થે એક વૃદ્ધ

માણસ જોયો, પછી એક રોગીને જોયો અને છેલ્યે એક મૃત વ્યક્તિની સ્મરણ યાત્રા જોઈ. એથી અને સંસારની અસારતા સમજાઈ ગઈ. એણે થોંઠું ઉંઠું મનોમંથન અનુભવ્યું : ‘શું જન્મીને વૃદ્ધ થઈ, રોગત્રસ્ત બની મરી જવું એમાં જ મનુષ્ય જીવનની સાર્થકતા! આ મનોમંથનમાંથી નિર્ણય થયો : સંસારીઓના સાચા સુખની શોધ માટે ગૃહત્યાગ કરવાનો એ એક અસામાન્ય નિર્ણય હતો. સુખ-સમૃદ્ધિમાં આળોટતા એક રાજકુમારે પોતાનો રાજમહેલ, પોતાની પ્રિય રાણી યશોધરા અને પોતાના ક્ષાત્રાપુગને તથા પૂજ્ય માતા પિતાને છોડીને સંસારીઓના સુખની જરીબુદ્ધી શોધવા ગૃહત્યાગ કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને કઠણ હથ્ય કરી મધરાતે એનો અમલ પણ કર્યો. આનું નામ ત્યાગ. માટે તો એ ઘટના બુદ્ધનું ‘મહાભિનિજમણ’ કહેવાઈ. કૃષ્ણભક્તિના રંગે રંગાયેલી મીરાંએ રાણાની માગણી પ્રમાણે પોતાની કૃષ્ણભક્તિને છોડવાને બદલે રાણાના રાજ્યનો જ ત્યાગ કર્યો! આ છે મીરાંની કૃષ્ણભક્તિની પરાકાઢા. ‘ડાબો મેલ્યો મેવડ, મીરાં ગઈ પશ્ચિમમાંય’ કહેતી મીરાંના વતન-ત્યાગમાં શ્રદ્ધાભરી ભક્તિ છે. પોતાની કૃષ્ણ-ભક્તિ મીરાં પાસે રાજરાણીપદનો ત્યાગ કરાવી શકે છે. મહાભારતના યુદ્ધમાં જીવન-મરણનો જંગ ખેલતા કર્ણે પોતાના ‘દાનેશ્વરી’ બિરુદ્ધને છાજે એ રીતે પોતાના રક્ષણ માટે અનિવાર્ય એવાં કવચ અને કુંડલનું દાન કર્યું એ ઘટના એના દાન અને ત્યાગનું સર્વોચ્ચ શિખર છે. ત્યાગનો

એક અર્થ દાન પણ છે જ.

પણ અહીં લાલબત્તી ધરવાની જરૂર છે. કવિએ સાચું જ કહ્યું છે કે ‘ત્યાગ ન ટકે રે વૈરાગ વિના, કરીએ કોટી ઉપાય જી,’ માણસના દિલમાં સાચી વિરક્તિ ન જાગે તો ત્યાગ ટકી રહેતો નથી. ઘણીવાર એવું જોવામાં આવે છે કે કેટલાક યુવાનો ભાવાવેશમાં આવી સંસારનો ત્યાગ કરી સંન્યસ્ત લઈ લે છે. થોડો વખત એ સંન્યસ્ત ટકે છે પણ ખરં. પણ પછી સંસારના મોજશોખના અભાવમાં ક્યારેક સંન્યસ્ત આકરું લાગતું હશે, જેથી એ ભગવાં, ઉતારી પાછો સંસારી બની જાય છે! આવી વ્યક્તિના સંસાર-ત્યાગમાં વૈરાગનો અભાવ છે. સોડા-વોટરના ઉભરા જેવો એ ઊર્ભિનો આવેગ માત્ર છે. સમય જતાં આવેગ શાંત પડે છે, ને સાધુ ચલિત થઈ સંસારી બનવા ચાહે છે. કેટલાક તો વળી સાધુના સ્વાંગમાં ય ખાનગીમાં વભિચારી બની ન કરવાના ગોરખધંધા કરે છે! આમાં તો બાવાનાં બેય બગડ્યા જેવો ઘાટ થાય! માટે જ ત્યાગ અને રાગની આખી પ્રક્રિયા સમજાને વર્તન કરવું જરૂરી છે.

આસક્તિના અભાવમાં જ સાચો ત્યાગ પ્રગટે. અનુરાગ કે સ્પૃહ નાથ થાય તો જ સાચી વિરક્તિનો ભાવ જન્મે અને તો જ ત્યાગ જેવી અમૂલ્ય અને અનન્ય ઘટનાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય.

ત્યાગની મહત્ત્વા ઓછી નથી. ત્યાગીની મહાનતા અમાપ છે; કારણ, ત્યાગમાં પોતાપણાનો હક્ક છોડી દેવો પડે છે. અને

સ્વેચ્છાપૂર્વક હક્ક છોડવો એ દુર્લભ વાત છે. રૂપિયા માટે જગડતા કે જમીનના નાના ટૂકડા માટે વેરનાં બીજ વાવી ખૂનામરકી કરતાં લોકોની જ્યાં બહુમતી હોય ત્યાં સાચા ત્યાગના પ્રસંગો દુર્લભ જ દેખાય.

માટે જ આવા પ્રસંગો જોવા જાણવા મળે ત્યારે આનંદ, આશ્રય અને અહોભાવ થાય. છ એક દસકા પહેલાં ઈંગ્લેન્ડની ગાદીના હક્કદાર એક રાજકુમારે ગાદીનો હક્ક છોડી દીધો, પણ પોતાની પ્રિયતમા સાથે જ લગ્ન કર્યું. પ્રેમ અને પ્રિયતમા માટે જેના રાજમાં સૂરજ નહોતો આથમતો એવા ઈંગ્લેન્ડની રાજગાદીનો ત્યાગ કરવો એ સામાન્ય બનાવ નથી, એક અનન્ય ત્યાગની આ અપૂર્વ ઘટના છે.

પણ સાગરને તળિયે પાકતાં અમૃત્ય મોતી કાંઈ મારગમાં વેરાયેલાં થોડાં જ હોય? મીરાં કે કણનો ત્યાગ તો સદીઓ પછી એકાદવાર જોવા કે જાણવા મળે. અને આવી દુર્લભતામાં જ તો ત્યાગની મહત્તમા અને મહાનતા નિહીત છે.

“આકાશવાણી” વડોદરા-અમદાવાદ પરથી
‘અમૃતધારા’માં પ્રસારિત.

૪૮. ક્ષમા

એક સરસ શ્લોક છે :

ક્ષમા શત્રૌ ચ મિત્રે ચ, યતિનામેવ ભૂષણમ् ।
સાપરાધેષુ સત્વેષુ, નૃપાણામ् સૈવ દૂષણમ् ॥

શત્રુ તેમજ મિત્રને ક્ષમા આપવી એ સાધુ સંન્યાસીઓ માટે શોભારૂપ છે, પણ અપરાધીને ક્ષમા આપવી એ રાજ માટે દોષરૂપ છે. આમ એક જ કિયા બે જુદી-જુદી વ્યક્તિઓ માટે વિરોધાભાસી પરિણામ લાવે છે.

વાત સાચી છે. સંન્યાસી પોતાના જ્ઞાનથી એટલો સમૃધ્ય અને ઉદાર-દિલ હોય છે કે એ મિત્રને તો શું, પોતાના દુશ્મનને પણ પોતાની વિરુધ્યના એના કોઈ દુષ્કૃત્ય માટે માફ કરી શકે. સાધુ સમજે છે કે ‘અવેરે જ વેર શામે, શામે ન વેર વેરથી.’

પણ રાજા, અર્થાત્ દેશની ધુરા સંભાળનાર માણસની એ ફરજ છે કે એ દોષિતને યોગ્ય સજા કરે, કારણ કે દેશમાં કાયદો ને વ્યવસ્થા જાળવવાની એની ફરજ છે. સત્તાધારી વ્યક્તિએ તટસ્થ

ભાવે ન્યાય તોળવો જોઈએ. વર્તમાન લોકશાહીમાં એમ કહેવાય કે ન્યાયાધીશ કોઈપણ ગુનેગાર પર દયા લાવી એને એના ગુનાની સજામાંથી મુક્ત કરી ક્ષમા ન આપી શકે, માટે જ તો ન્યાયની દેવીને આંખે પાટા બાંધ્યા છે ને એના હાથમાં ન્યાયનું ત્રાજવું આય્યું છે. બંધ આંખને પારકું કે પોતાનું દેખાતું નથી, એટલે ન્યાયમાં ભેદભાવ ન થાય; ત્રાજવું જેનું જેટલું હોય એટલું જ એને આપે, ન વત્તુ, ન ઓછું. અર્થાત્ ન્યાય કરવા બેઠેલા માણસે પક્ષપાતાત, દ્વેષ કે દયાભાવ વિના તાટસ્થ્યપૂર્ણ રીતે ન્યાય આપવો જોઈએ. ગુનેગાર પોતાનું સ્વજન હોય તોય એને કાયદા પ્રમાણે સજા કરે એ જ સાચો ન્યાયાધીશ. બાદશાહ હુમાયુની બેગમથી અજાણતાં જ એક ધોબીની બાણ દ્વારા હત્યા થઈ. ધોબણ બાદશાહ હુમાયુ પાસે ન્યાય માગવા ગઈ ત્યારે હુમાયુએ ન્યાય તોળતાં ધોબણને કહ્યું કે - ‘લે આ ધનુષ્ય અને બાણ, અને બેગમે તારા પતિની હત્યા કરી તને વિધવા કરી છે, તો તું એના પતિની હત્યા કરી એને વિધવા કર.’ આમ હુમાયુએ ધોબણને પોતાની હત્યા કરવાનું કહ્યું ! એણે પોતાની બેગમને પણ અધિત રીતે ક્ષમા ન આપી! માટે જ ‘હુમાયુનો ન્યાય’ ઈતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. આપણા બંધારણ પ્રમાણે સર્વોચ્ચ અદાલતે કરેલી સજામાંથી મુક્તિ પામવા કેટલાક લોકો રાષ્ટ્રપતિજીને ક્ષમા આપી દયા બતાવવાની અરજી કરે છે. જો કે એવી ક્ષમા ભાગ્યે જ મળે છે.

વળી એમ પણ છે કે ક્ષમા વીરસ્ય ભૂષણમ् । ક્ષમા વીર

પુરુષને જ શોભે. કારણ કે ગુનેગારને એના ગુના માટે શિક્ષા કરવા એ સમર્થ છે, તો પણ ઉદાર દિલે વીરપુરુષ એને માફી આપે છે! કોઈ નિર્બણ કે અશક્ત માણસ જે બીજાને એના ગુના માટે સજા કરવા સમર્થ નથી તે કોઈ પહેલવાનને ‘જા, માફ કર દીયા’ એમ કહે તો હાંસીપાત્ર જ લાગે!

ક્ષમા આપનાર માણસ ખૂબ ઉદારદિલ અને મોટા મનનો હોય. એ દયાર્થ હોય, લોકો પ્રત્યે એને પ્રેમ અને સમભાવ હોય. વિશાળ મનવાળો માણસ જ ક્ષમાશીલ હોઈ શકે. ભગવાન ઈસુ પ્રિસ્તે એમને શૂળી પર ચઢાવતા લોકો માટે કહ્યું હતું : ‘હે પ્રભુ, એમને માફ કર, કારણ કે એ શું કરી રહ્યા છે તે પોતે જાણતા નથી.’ કેવું ક્ષમાશીલ હદ્ય! આનું નામ જ મહાનતા.

ક્ષમાનો અર્થ પૃથ્વી પણ થાય. આપણાને આધાર આપી ટકાવતાં, પોષતાં, જીવાડતાં પૃથ્વી માતા પર આપણે કચરાના ડગ ખડકીએ છીએ. એને ખોડીએ છીએ, બાળીએ છીએ - ન જાણે એની ઉપર કેવા કેવા અનર્થ કરીએ છીએ. છતાં ઉદારદિલી ધરતી માતા આપણાને ક્ષમા આપે છે!

ખરેખર આટલી ક્ષમાશીલ તો ધરતીમાતા અને આપણી જન્મદારી માતા જ હોઈ શકે. માટે જ મા તુઙ્ગે પ્રણામ ।

(‘આકાશવાણી’ વડોદરા-અમદાવાદ પરથી ‘અમૃતધારા’માં પ્રસારિત)

૪૬. પુષ્પ તણી પાંડીએ બેસી

બાગમાં આપણે ફરવા એટલા માટે જઈએ છીએ કે ત્યાં પ્રકૃતિની ગોદમાં હોવાના આનંદનો અનુભવ થાય છે. બાગમાં જતજતના ફૂલ કાળજીપૂર્વક ઉછેરી કુદરતનાં શક્તિ, શોભા અને સૌન્દર્યને પ્રત્યક્ષ કરાવવામાં આવે છે. ફૂલ બાગની શોભા છે, ફૂલ બાગનું સૌન્દર્ય છે. તમે ફૂલની કળીઓને ક્યારેય જોઈ છે? એ કળી ફૂલ કેવી રીતે બને છે એનું ધ્યાનપૂર્વક નિરીક્ષણ કર્યું છે? કરવા જેવો રસભર્યો વ્યાયામ છે. એક નાની બંધ કળીમાં કેટલી બધી શક્તિ અને સુગંધ તથા કેટલું સૌન્દર્યભર્યું છે?!

ફૂલભર્યો બાગ એ માળીનું સર્જન છે. કેટલી માવજતપૂર્વક માળી છોડનું જતન કરી, એની આસપાસની જમીનને નીંદી, ગોડવી એને પાણી પાય છે. ત્યારે અંતે છોડ પર ફૂલ આવે છે.

જગતનિયતા પણ આ જ રીતે સૃષ્ટિનું સર્જન અને સંવર્ધન કરે છે એ વાતની માળી જાણે યાદ અપાવે છે. માળી બાગ બનાવે એ એનો ધંધો કે નોકરી હશે, પણ આપણે ક્યારેય બાગ બનાવી ફૂલ ખીલવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે? કવિ નાનાલાલ સાચું જ કહે છે : ‘એક ફૂલ ખરે તો અમે રડીએ, પણ ફૂલછોડ ન વાવીએ.’ કવિ સૂચવે છે કે સંસારરૂપી બાગમાં આપણે ભવિષ્યમાં સારાં ફૂલ ખીલે એવા ફૂલછોડ વાવતા રહેવું જોઈએ, અર્થાત્ સારી ભાવિ પેઢીના સર્જનમાં આપણે હિસ્સો આપવો જોઈએ. બાગ, માળી અને ફૂલ આપણને આમ આપણું કર્તવ્ય શીખવે છે.

ફૂલ સુગંધ અને સૌન્દર્યની સાથે સાથે પવિત્રતાનું પણ પર્યાય છે, માટે તો એ દેવનાં શિર પર ચઢે છે. ભગવાનના મસ્તક પર ચઢનારની મહત્ત્વા અને એનું મહત્વ કેટલાં બધાં છે. અરે, ફૂલ તો એવું ઉત્તમ સાથી છે કે એનો સંગ કરનાર કીડો પણ દેવના મસ્તકે ફૂલ ભેગો ચઢી જાય છે! સારી સોબતનો આ લાભ છે. માટે જ સારાનો સંગ કરવો જોઈએ. ફૂલના હારની મહત્ત્વા કેવી છે! ભગવાનના ગળામાં ફૂલનો હાર ભક્ત ભાવપૂર્વક પહેરાવે છે. પરણવા જતા ઉમંગભર્યા વરરાજના ગળામાં ફૂલનો હાર શોભે છે. જીવનસાથી થયાના પ્રતીક રૂપે વરકન્યા પરસ્પરને ફૂલના હાર પહેરાવે છે. કોઈ સંત મહાત્માનું ફૂલના હારથી આપણે સ્વાગત કરીએ છીએ. અને કોઈના અંતિમ દર્શન વખતે પણ ફૂલમાળા અર્પણ કરી અંજલિ આપીએ છીએ. માનવીનો અને

કૂલનો સંગ જનમથી મરણ સુધીનો છે! આશભરી કોડભરી કન્યા માથે કૂલની વેણી બાંધે છે. અને અવિનાશ વ્યાસ જેવા સિધ્ય કવિ નવોઢાના મુખમાં શબ્દો મૂકે છે : ‘મારી વેણીમાં ચાર ચાર કૂલ, અંબોડલે શોલે સોહામણી એ જૂલ.’ એ ચાર કૂલનાં પ્રતીક જેવાં સ્વજનોને ઓળખવાં ક્યારેક આખું ગીત સાંભળવા જેવું છે. કવિ હરીન્દ્ર દવે જાણે ગોપીના મનોભાવ વ્યક્ત કરતા હોય તેમ કૂલને પ્રતીક બનાવીને ગાય છે : ‘કૂલ કહે ભમરાને, ભમરો વાત કહે ગુંજનમાં, માધવ ક્યાંય નથી મધુવનમાં.’ કૂલ અને ભમરની ગ્રીતને ઉજાગર કરતાં વળી એક કવિ કહે છે : ‘કૂલ કૂલમેં ભમરા ગુંજે, હસતી કોમલ કલીયાં.’ તો વળી એક મહેબૂબ ઘેલો પ્રિયતમ તો બહારોંને ય ઉત્ત્વાસમય બનાવી દેતાં ગાઈ ઉઠે છે : ‘બહારો કૂલ બરસાવો મેરા મહેબૂબ આયા હૈ, મેરા મહેબૂબ આયા હૈ.’ આમ ડગવે ને પગવે માનવી કૂલની સંગાથે જીવે છે ને આનંદે છે. ભર ઉનાળે વેરાનને શોભિત કરતા કેસૂડાને કવિએ કેવા આનંદથી ગાયો છે : ‘મને ફાગણનું એક કૂલ આપો કે લાલ મોરા... કેસૂડો કામણગારો રે લોલ.’ પ્રેમની અભિવ્યક્તિમાં કૂલના ઉપાદાનથી બીજા કવિએ ગાયું છે : ‘લવીંગ કેરી લાકડીએ રામે સીતાને માર્યા જો, કૂલ કેરે દહૂલે સીતાએ વેર વાળ્યાં જો!’ કૂલના દડા વડે વેર વાળવાનું કેવું ભાવભર્યું સુંદર નિરૂપણ!

ઘરના દીવાનખાનામાં શોભતાં કાગળનાં બનાવટી કૂલો ઘણીવાર અસલ કૂલોથી પણ વધારે સુંદર લાગતાં હોય છે. એવાં

બનાવટી કૂલોને કવિ પ્રહ્લાદ પારેખ એક વેધક સવાલ પૂછે છે : ‘તમારા હૈયાના ગગન મહીંએ આવું વસતું; દિનાન્તે આજે તો સકલ નિજ આપી જરી જવું?’ - આમ દિવસ દરમિયાન જગતને પોતાનું સર્વસ્વ - રૂપ, રંગ, સુગંધ - આપીને અંતે ખરી પડવાની સાચા કૂલની સમર્પણ ભાવનાને કવિએ કેવી અદ્ભુત અંજલિ અર્પી છે! કવિ અહીં સાચા સમાજસેવકોનો નિર્દેખ કરે છે!

પોતાની અદ્ભુત રચનાથી આકર્ષક બનતાં વિવિધ કૂલોનો ઔષધીય ઉપયોગ પણ છે. ગુલાબનાં કૂલનો પૌષ્ટિક ગુલંકંદ બને છે. ગુલાબ અને મોગરાનાં અતાર શુભ પ્રસંગે વપરાય છે. સૂર્યમુખીનું કૂલ હંમેશાં સૂર્યની દીશામાં ફરતું રહે છે.

આમ માનવજીવન સાથે ઓતપ્રોત થઈ ગયેલાં કૂલની શ્રેષ્ઠતાનાં દર્શન કવિ સુંદરમૂની પંક્તિમાં કરીને વિરમીએ. કવિ ઉત્તર-નિહિત પ્રશ્ન પૂછે છે : ‘પુષ્પ તણી પાંદડીએ બેસી હસતું કોણ ચિરંતન હાસ?’

કૂલની પ્રત્યેક પાંદડી પર બેસી આવું ચિરંતન હાસ્ય રેલાવનાર પરમ કૃપાળું પરમેશ્વર સિવાય બીજું કોણ હોય? કૂલમાં ભગવાનનાં દર્શન કરવાની કલ્પના કેવી હૃદયંગમ છે!

(આકાશવાણી ‘વડોદરા-અમદાવાદ’ થી પ્રસારીત
તા. ૨૪-૧-૧૦)

૫૦. સારથિ

સારથિ એટલે રથ હંકનાર. યુધમાં રથમાં બેસી લડનારના રથને સારો સારથિ યોગ્ય દીશામાં અને યોગ્ય સ્થળે લઈ જય છે, જેથી લડનારને પોતાની રક્ષા માટે અને દુશ્મનો પર પ્રહાર કરવા માટે ફાવટ આવે. લડનાર તો યુધના ઉન્માદમાં હોય, એટલે એના હિત અહિતનો ઘ્યાલ સારથિએ રાખવો પડે. પોતાના યોધ્યાને વિજય અપાવવામાં સારો સારથિ ઘણો મોટો ભાગ ભજવે છે.

મહાભારતના યુધ પહેલાં દુર્યોધને શ્રીકૃષ્ણ પાસે એમની સેના માણી અને પાંડવોએ માત્ર શ્રીકૃષ્ણને જ પોતાને પક્ષે રાખી સંતોષ માન્યો. મહાભારતના યુધમાં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનના સારથિ બન્યા, માટે જ શંખધ્વનિ પછી શાખપ્રહારની તૈયારી થઈ ત્યારે

સામે ઊભેલા કૌરવોને જોઈ, ધનુષ્ય ઉઠાવી અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું :

સેનયોરુભયોર્મધ્યે રથં સ્થાપય મેડચ્યુત ।

(હે કૃષ્ણ, મારા રથને બંને સેનાઓની વચ્ચે ઊભો રાખો.)

આપણે જાણીએ છીએ કે દુર્યોધનના અખૂટ સૈન્ય સામે મર્યાદિત સૈન્ય છતાં મહાભારતના ધોર યુધમાં પાંડવો જીત્યા તે શ્રીકૃષ્ણના કુશળ સારથિપણાને કારણે જ. સારો સારથિ માત્ર રથ હંકારતો નથી, પણ તે પોતાના રથીને જરૂરી માર્ગદર્શન પણ આપે છે. શ્રીકૃષ્ણ જેવા અદ્વિતીય સારથિએ વિષાદ્યુક્ત અર્જુનને જ્ઞાનના ભંડાર સમા ગીતાના ઉપદેશ દ્વારા યુધ માટે તૈયાર કરતાં યુધભૂમિમાં કહ્યું :

તસ્માતુત્તિષ્ઠ કૌન્તેય યુધ્યાય કૃત નિશ્ચયઃ ।

માટે જ તો અર્જુન દિલથી લડ્યો ને પરિણામે પાંડવોનો વિજય થયો. જો કે લડવાની સલાહ આપ્યા છતાં અંતે તો શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહ્યું હતું : યથેચ્છસિ તથા કુરુ । ‘હવે તારી ઈચ્છા હોય તેમ કર.’ આમ સાચો ને સારો સારથિ પોતાનો નિર્ણય અનુયાયી પર લાદતો નથી, પણ છેવટે તો તેની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તવા કહે છે.

સાચી લોકશાહીની આ નિશાની છે. નેતા પ્રજાને યોગ્ય સલાહ આપી દોરે, પણ છેવટે તો પ્રજાની ઈચ્છા જ સર્વોપરી છે એમ માની, એની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તી ભૂલ કરવાનો પણ અધિકાર પ્રજાને છે એમ સ્વીકારે છે. માટે જ તો દર પાંચ વર્ષે થતી ચુંટણીમાં

પ્રજા પોતાને ગમે તે જ પક્ષના હાથમાં દેશની લગામ સોંપે છે.
સરમુખત્વારો આથી ઉલટી રીતે જ વર્તી પ્રજાને દોરતા નથી,
પણ હાંકે છે. સારથિ દોરે છે, જ્યારે સરમુખત્વાર પોતાના લશકરી
બળ વડે પ્રજાને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જીવવા મજબુર કરે છે.
આર, મુસોલીની કે સદામ જેવા અનેક સરમુખત્વારોના દંદાંત
ઈતિહાસમાં છે, જે દેશના સર્વેસર્વ તો હતા જ, પણ પ્રજાના
સારથિ નહોતા. સારો સારથિ તારે છે, જ્યારે જુલ્હી સારથિ અંતે
ડૂબાડે છે. માટે જ ગીતામાં અંતે સંજ્ય કહે છે :

યત્ર યોગેશ્વરः કૃષ્ણો, યત્ર પાર્થો ધનુર્ધર ।

તત્ત્ર શ્રીર્વિજયો ભૂતિર્ધ્રુવા નીતિર્મતિર્મમ ॥

જ્યાં કૃષ્ણ જેવા સારથિ અને અર્જુન જેવા રથી હોય ત્યાં લક્ષ્મી,
ઔદ્યોગ અને અચળ નીતિ વસે છે. આમ વિજય માટે સારો સારથિ
અને કુશળ રથી હોવા જોઈએ.

કહેવત છે કે જેનો નેતા આંધળો, એનું કટક કૂવામાં.
નબળો સારથી ક્યારેય વિજય અપાવી શકતો નથી. રાવણ જેવા
મહારથીની પ્રજાને પણ પોતાની સોનાની લંકાનો વિનાશ જોવો
પડ્યો, કારણ કે એમનો સારથિ રાવણ રાક્ષસીવૃત્તિનો અસુર
હતો.

સારા શુરૂ યોજ્ય માર્ગ દોરી શિષ્યનો ઉધ્ઘાર કરે છે.
નારદ જેવા માર્ગદર્શક વાલિયા લુટાડુને પણ વાલ્મિકી ઋષિ
બનાવી શકે છે.

પ્રાચીન સમયમાં ઋષિમુની હજારો વર્ષ તપ કરી સિદ્ધ્ય
મેળવી પોતાનો ઉધ્ઘાર કરતા હતા. આમ તેઓ સ્વયમ્ભુ પોતાના
સારથિ બની પોતાના જીવનમાં પ્રકાશ ફેલાવતા હતા.

(આકાશવાણી પરથી ‘અમૃતધારા’માં પ્રસારિત
તા. ૬-૫-૦૭)

૫૧. કસ્તૂરી કુંડલ બસે...!

હું ને તમે ધારીએ છીએ એના કરતાં ધણી બધી શક્તિઓ આપણામાં ધૂપાઈને પડી હોય છે. જે લોકોએ દુનિયામાં મહાન કામો કર્યા છે કે જે અદ્ભુત સિદ્ધિ હાંસલ કરી છે તે લોકોએ પોતાની આવી ધૂપાએલી શક્તિનો ઉપયોગ કરીને જ અદ્વિતીય સિદ્ધિઓ મેળવી હોય છે. ‘પંડની પેટીમાં પારસ છે પડ્યો’ એમ એક ભક્ત કવિએ કહ્યું છે તે આ અર્થમાં જ સમજવા જેવું છે. પારસમહિની અમૃત્યતા તો આપણે જાણીએ છીએ. આપણી પાસે એવો પારસમહિની ન હોવાનો કદાચ આપણને અફસોસ પણ થતો હશે, પણ હકીકતમાં આપણી પાસે એવો પારસમહિની છે જ, પણ આપણને એની ખબર નથી, એટલે એનો ઉપયોગ જ કરી શકતા નથી. લોખંડને સોનું બનાવી શકે એવા આપણી પાસે

રહેલા પારસમહિની આપણને જાણ નથી. ઓરડાની કોઠીમાં અનાજ છે જ, પણ આપણને એની ખબર નથી! તેથી છતા અનાજે આપણે ભૂખે મરીએ છીએ! (ભારત સરકારના ગોદામોની બહાર હજારો ટન અનાજ સરી જાય છે અને છતાં દેશની જનતાને સરકાર ભૂખે ને દુઃખે મારે છે એ એમના ગંદા ને સ્વાર્થી રાજકારણની અનીતિ છે. પણ એ જુદ્દી વાત છે!) આપણામાં ધણીબધી શક્તિઓ છે, પણ એથી અજાણ હોવાથી આપણે થોડાકમાં જ ‘હા...શ’ કરીને અટકી જઈએ છીએ. આરંભે શૂરા આપણે અંત તરફ જવાનો પ્રયત્ન જ નથી કરતા! પાવાગઢ, આબુ, ગિરનાર કે આલ્પ્સ પર્વત તમે ચઢી શક્યા, તો પછી હિમાલયના સર્વોર્ય શિખર પર કેમ ના પહોંચી શકો? માત્ર એ માટે દઢ નિશ્ચય બળ અને આત્મવિશ્વાસ જોઈએ. જો એ બે હોય તો પેલી અંદરની સુષુપ્ત શક્તિ જાગૃત થશે, અને તમને ‘અણાઈં ઓરું મારા પાયજી’ જેવો સુખદ અનુભવ કરાવશે. મારી દણિએ તો ધૂપી શક્તિ એ સ્વીસ બેન્કમાં છાનામાના મૂકેલા નાણાં છે. કદાચ મૂક્નાર પણ ભૂલી જાય કે કેટલા રૂપિયાની તફકુંચી કરીને ત્યાં ધૂપાવ્યાં છે! પછી સરકાર જમ કરી લેશે ને ધૂપાવનાર હાથ ઘસતો રહી જશે! (ભગવાન કરે એવો સારો દહાડો આવે) માટે ભગવાને આપેલી આપણી ધૂપી શક્તિઓનો વિશ્વાસ અને શ્રધ્યાપૂર્વક ઉપયોગ કરવો જોઈએ. કવિએ કહ્યું જ છે કે ‘પંડની પેટીમાં પારસ છે પડ્યો’, વાપરી જાણી તે બડભાગિયો જ રે.’ જે

વાપરે તે નસીબદાર. સહેજમાં સંતોષ પામનાર સામાન્યજનો કઈ સિધિ મેળવે? કસ્તૂરી મૃગની વાત તો જાણો છો ને? કવિ કહે છે :

‘કસ્તૂરી કુંડલ બસે, મૃગ ઢૂંઢે વનમાંહી.’ પોતાની નાભિમાં પડેલી કસ્તૂરીની સુગંધથી મોહિત થઈ, એને પામવા પેલું હરણ બિચારું આખા વનમાં ભટકે છે, પણ બિચારાને એ ખબર નથી કે એ જેને શોધે છે એ અમૂલ્ય પદાર્થ તો એના પોતાના શરીરના જ એક ખૂણામાં (નાભિમાં) પડ્યો છે. અને એ બહાર ભટકી વ્યર્થ શોધ કરે છે! ભગવાનને ય આપણે કાશી મથુરા કે મકા મદીનામાં જ શોધીએ છીએ ને? આપણી અંદરની છૂપી શક્તિઓની પણ મોટાભાગે આવી જ દશા છે. કોલંબસ કે તેનસીંગ જેવા બહુ ઓછા સાહસિકો પોતાની આ શક્તિને પિછાડીને મહાન સાહસો સફળતાપૂર્વક પાર પાડી શક્યા છે. હા, એ માટે ખંત, ધીરજ અને શ્રદ્ધા જોઈએ. પેલી કવિતા જેવું છે : ‘કરતાં જાળ કરોળિયો, ભૌંય પડી ગભરાય’ વારંવાર નીચે પડી જવા છતાં કરોળિયો ‘વણ તૂટેલ તાંતણે ઉપર ચઢવા જાય.’ ચઢે ને પડે, તોય એણે વારંવાર પ્રયત્ન કર્યો. ફરી ફરીને ખંતથી યત્ન કર્યો તો છેવટે એ પોતાના તાંતણા વડે ઝાડ પર ચઢી જઈ શક્યો અને લોકોના પગ નીચે કચડાઈને મરી જવાથી બચી ગયો! આપણા પ્રયત્નમાં પણ આવો શ્રદ્ધાપૂર્વકનો ખંત જોઈએ. ‘ઓટો સજેશન’ ની એક અતિ ઉપયોગી માનસિક પ્રક્રિયા છે. એમાં

આપણે આપણા મનને ‘હકારાત્મક સૂચનો’ આપવાના હોય છે. આપણા મનને આપણે કામ શરૂ કરતાં પહેલાં ‘ઓટોજેનિક તાલીમ’ આપવાની હોય છે. ‘હું કરીશ જ’ એવા દઢ નિશ્ચય બળની જ આ વાત છે. ડૉ. હેન્સ લિન્ડમોન એક જર્મન ડોક્ટર હતા. એમણે જ્યાં બીજા નિષ્ફળ ગયા હતા એવું લગભગ અશક્ય અને જોખમભર્યું કામ આ છૂપી શક્તિ વડે પાર પાડ્યું. કેન્વાસમાંથી બનાવેલી હોડી દ્વારા એમણે એટલાન્ટિક મહાસાગર ઓળંગવાનો સફળ પ્રયત્ન કરીને અદ્વિતીય સિધિ મેળવી. સફર શરૂ કરતાં પહેલાં ડૉ. હેન્સે હકારાત્મક સંદેશાને એવા તો દઢપણે મનમાં બેસાડી દીઘા હતા કે દરેક કટોકટીની પળે પેલા હકારાત્મક વિચારો (હું આ કરીશ જ - એવા સ્તો) એમની મદદે આવ્યા ને એમની હિંમત વધારી. હું સફળતા પામી રહ્યો છું એવા ‘પોઝીટીવ’ વિચારો પણ એ કરતા ગયા. એટલે જ્યાં બીજા ઘણા નિષ્ફળ ગયા હતા ત્યાં એ સફળ થયા. પરિણામ સફળતામાં આવ્યું. સમુદ્રના તોફાની વાતાવરણ અને ખારા પાણીમાં એક રાત તો એ હોડીને તળિયે લટકતા રહ્યા હતા. છતાં હકારાત્મક વિચારોની મદદથી એમણે હિંમતપૂર્વક અલભ્ય સિધિ હાંસલ કરી! સિધિ સાહસિકોને જ મળે છે.

સાર એ છે કે તમે અશક્યને પણ શક્ય કરી શકો છો. તમારામાં તમે ધારો છો એ કરતાં ધણી બધી વધારે શક્તિ છે. જરૂર છે માત્ર દઢ અને શ્રદ્ધાપૂર્વકના મનોબળની. તમે પણ આમ

જરૂર કરી શકશો. નોંધી રાખો :

આશાવાદીઓ કદ્દી નિરાશ થતા નથી,
અને નિરાશાવાદીઓ ક્યારેય સફળ થઈ શકતા નથી.

પર. ભાગી જનારા જુતતા નથી!

કેટલાક લોકો ધાર્યું કરનારા હોય છે. ધાર્યું કરનારા એટલે હઠીલાના અર્થમાં નહિ, ધાર્યું કરનારા એટલે - નક્કી કરેલા આદર્શને કોઈપણ ભોગે સિધ્ય કરનારા. ગમે એટલા અવરોધોને પાર કરીને પોતાના આદર્શને પામવો એ માણસની બહુ મોટી શક્તિ છે. તાકાત, શ્રદ્ધા, સહનશક્તિ, હિંમત અને નીડરતા જેવા અનેક સદ્ગુણો જેનામાં હોય એ માણસ જ પોતાના ઉચ્ચ ઘેયને પાર પાડી શકે છે. બાકી ઘણા બધા લોકો તો ‘આરંભે જ શૂરા’ હોય છે. થોડી તકલીફ પડતાં જ લીધેલું કામ પડતું મૂકનારા સોમાંથી અંસી કે કદાચ નેવું ટકા લોકો હોય છે. ઇતાં સદ્ગુણે “Come What May” (જે થવાનું હોય તે થાય) પણ હું નક્કી કરેલું કામ પાર પાડીશ જ” એવા નિર્ણય સાથે અશક્ય લાગતાં

કામ ઉપાડે એટલું જ નહિ, એ કામ અંતે જીવના જોખમે પાર પાડે એવા દઢ મનોબળવાળા લોકો હજુ આપણી વચ્ચે છે; માટે જ તો - જગતમાં અશક્ય લાગતાં કામો પણ શક્ય બન્યાં છે. માટે જ તો પૃથ્વી પરથી આકાશમાં ને અવકાશમાં જઈ ચંદ્ર પર પહોંચાયું છે. અને આવા દઢ મનોબળવાળા માત્ર પુરુષો જ નહિ, સ્વીઓ પણ હોય છે. આજે એક આવી જ દઢ પ્રતિજ્ઞા, જંબાજ સીની મેં ક્યારેક વાંચેલી (કદાચ શ્રી કુમારપાલ દેસાઈએ ટાંકેલી) એક વાત કહેવી છે. વાંચશો તો ‘વાહ.... શાબાશ’ જેવા આશ્ર્યકારક ઉદ્ગાર તમારા મુખમાંથી ય નીકળી જશે!

વાત કદાચ અમેરિકાની છે. એ બહાદુર સીનું નામ બેબ ઝહરિયાસ હતું. (આપણે સરળતા ખાતર એને ‘બેબ’ નામથી જ ઓળખીશું.)

બેબ શરૂમાં બેઝ બોલની હરીફાઈમાં ભાગ લેતી હતી. એમાં ધીરે ધીરે પારંગત થઈ. અંતે એ એમાં સર્વોચ્ચ સિધ્ય થઈ અને એવોઈ મેળવ્યો. પછી એ ટેનીસ રમવા તરફ વળી. ધીરે ધીરે એ સારી ટેનીસ ખેલાડી બની અને એમાંય સર્વોચ્ચ સ્થાને પહોંચી! આ જ રીતે એ તીરંદાજીમાં શ્રેષ્ઠ બની અને પછી ઘોડેસ્વારીમાં પણ બાજુ મારી ગઈ! એ શ્રેષ્ઠ ઘોડેસવાર સિધ્ય થઈ! અને આ બધું કાંઈ રમતાં રમતાં સરળતાથી નહોંતું થતું. એ માટે બેબને ભારે શ્રમ, પરિશ્રમ કરવો પડતો, મહેનત કરવી પડતી. એનું શરીર આ બધા વર્ષોના પરિશ્રમથી ધીરે ધીરે ઘસાતું ગયું. એને ય

હવે અશક્ષિતનો અનુભવ થવા લાગ્યો. છતાં એ હારી નહિ, થાકી નહિ, નિવૃત્ત થઈ એણે આરામ કર્યો નહિ. એના પ્રેમાળ પતિએ હવે એને સમજાવ્યું કે - ‘બેબ, તે ઘણી સિધ્યિઓ મેળવી અને ખૂબ નામના તું કમાઈ. હવે આરામ કર. હવે શાંતિથી જીવી જુંગાનો આનંદ લે.’

પણ બેબને હજુ એક મહત્વાકંશા હતી. એને ગોલ્ફ રમવાનો ચસ્કો લાગ્યો, ને પછી ગોલ્ફમાં ચેમ્પીઅન બની શ્રેષ્ઠ ગોલ્ફ ખેલાડીનો એવોઈ એણે મેળવવો હતો.

આશાઓ અને ઈચ્છાઓનો પાર કોણ પામ્યું છે? એક ઈચ્છા પુરી થાય ત્યાં બીજી જાગી જ ઉઠે! લાખવાળાને કરોડપતિ થવાની ને કરોડપતિને ગાદીપતિ થવાની તલખ લાગે જ. આપણે કાંઈ નરસિહ મહેતા થોડાં જ છીએ કે ‘વાચ કાચ મન નિર્મણ’ રાખીએ? આપણે તો ધનના ટગલે સુવાની ને સત્તાના સિંહાસને બેસવાની મહેચ્છાઓ રાખનારા મહત્વાકંશી માણસો છીએ. પછી એ માટે ભલે ભ્રાણાર કરવો પડે.

જોકે બેબને તો ગોલ્ફનો એવોઈ મેળવવાની મહત્વાકંશા કાંઈ સૂતે સૂતે સિધ્ય નહોતી કરવાની. એ માટે કઠોર પરિશ્રમ કરવો પડશે એમ તે જાણતી હતી. એણે ગોલ્ફ રમવાનું શરૂ કર્યું અને શ્રમ કરતે કરતે તે ગોલ્ફની રમતમાં પણ એક પછી એક સિધ્યિનાં સોપાન સર કરતી ગઈ. છતાં હજુ સર્વોચ્ચ એવોઈ માટે એક બે પગથિયાં વધુ ચઢવાનાં બાકી હતાં. ત્યાં જ....!!

ત્યારે જ બેબ માટે એક મોટી મુશ્કેલી આવી. એની તબિયત લથડી ને એ પથારીવશ થઈ ગઈ. ડૉક્ટરોએ નિદાન કર્યું કે બેબને મોટા આંતરડાનું કેન્સર થયું છે! ડૉક્ટરોએ કહ્યું : ‘હવે એક મોટું અને જીવ માટે જોખમકારક કહેવાય એવું ભારે ઓપરેશન કરવું પડશે ને શરીરના બહારના ભાગે કૃતિમ ગુદા બનાવવી પડશે!’ બેબે અશ્વુ સારતા પોતાના પ્રેમાળ પતિને હિંમત આપતાં કહ્યું : ‘શું કામ રડો છો? મૃત્યુ તો દરેક માટે અનિવાર્ય છે... તમે મને ધણું સુખ ને સગવડ આપ્યાં, ખૂબ પ્રેમ તમે મને આપ્યો. હવે હું જાઉં તો તમે દુઃખી ન થશો. કોઈ સારી પ્રેમાળ ક્ષી શોધી એની સાથે બાકીનું જીવન પ્રેમથી ને શાંતિથી વિતાવજો. હું તમારી ધણી આભારી છું’. છેવટે જોકે બેબનું જોખમી ઓપરેશન સફળ થયું.

પણ ડૉક્ટરોએ કહ્યું : ‘હવે આ નાજુક શરીર સાચવીને જ તમારે જીવવું પડશે. હવે ગોલ્ફ રમવાનો તો વિચાર જ ના કરશો. તબિયત ઠીક હોય તો કદીક કોઈને ગોલ્ફ રમતા જોઈ આવજો. બાકી, તમારું રમવાનું તો હવે બંધ જ...’

ડૉક્ટરની કડક સૂચના હતી અને બેબના પતિએ આ સૂચનાનું સંપૂર્ણપણે પાલન કરવાની પત્નીને આગ્રહભરી સલાહ આપી!

થોડો સમય તો બેબ શાંત રહી. તબિયતને કારણે એને આરામ કરવો જ પડ્યો. પણ તબિયત ને જરા રાહત થતાં એણે

પતિને કહ્યું : ‘હવે ગોલ્ફમાં મારે એક કે બે ડગ જ આગળ વધવાનું છે. એટલું કરું તો હું સર્વોચ્ચ પદ ગોલ્ફની રમતમાં ય પામીશ. માટે કૃપા કરીને મને રોકશો નહિ...’ પ્રેમાળ પતિને લાચારીથી સંમતિ આપવી પડી, કારણ કે બેબનો નિર્ધાર મક્કમ હતો. છેવટે બેબ ગોલ્ફની છેલ્લી હરીફાઈમાં ઉત્તરી : રમતાં રમતાં બહુ કષ એના શરીરને પડતું હતું, છતાં એ સંપૂર્ણ તાકાત લગાવી, દુઃખને ભૂલી, જુસ્સાપૂર્વક રમતી રહી, હાંઝીની થાકતીય રમતી જ રહી ને અંતે એ જીતી! બેબને ગોલ્ફની રમતનો સર્વોચ્ચ એવોઈ મળ્યો! બેબે-ધાર્યું નિશાન તાક્યું! પણ ભારે શ્રમ ને કારણે બેબનું ગંભીર ઓપરેશનવાળું શરીર ભાંગી પડ્યું ને અંતે એણે પ્રેમાળ પતિના ખોળામાં માથું મૂકી અંતિમ શાસ લીધા! બધી રમતોમાં સર્વોચ્ચ પદ પામેલી બેબ યમરાજને જીતી ન શકી!

પણ બેબના મનોબળને આપણે સલામ કરવી ઘટે. ‘ડગલું ભર્યું કે ના હઠવું ના હઠવું’ ના નર્મદ - દીધા દઢ નિશ્ચયબળે બેબે શરીરની અનેક અસામાન્ય મુશ્કેલીઓ છતાં ધારી સિધ્ધી મેળવી. આપણા સમાજમાં ‘હું શું કરું?... આમ હતું ને તેમ હતું, બાકી હું જરૂર...!’ જેવાં રોદણાં રીતી નિષ્ફળ જનારા લોકોનો ટોટો નથી. ત્યારે બેબના આ દઢ નિશ્ચયનું બળ અનેક નિર્બળોને પ્રેરણા આપનારું છે. I Will do it ના દઢ મનોબળથી કાર્યરિંબ કરો, ‘જગો, ઊઠો વિરમો નહિ’ ના ઉપનિષદના મંત્રને હદ્યમાં ધરીને કામનો પ્રારંભ કરો તો સફળતા તમારાં ચરણ ચૂમશે. ‘સિધ્યિ

તેને જઈ વરે જે પરસેવે નહાય' એ મંત્ર શ્રમનો મહિમા સમજાવે છે. Impossible શબ્દ ને પોલિયના શબ્દકોષમાં નહોતો, જ્યારે આણસુ માણસના શબ્દકોષમાં Possible શબ્દ નથી હોતો! પછી સફળતાની આશા જ શી કરવાની? થોડા નિયમો પ્રાર્થનારૂપે ય રોજ રટતા રહો :

Never Never give up. (પ્રયત્ન ક્યારેય છોડી ન દો.)

Be Optimist. આશાવાદી બનો.

Meet the challenges of Life. (જીવનમાં આવતા પડકારોને પડકારો. તમે જીતી જશો.)

અને છેલ્લે લખી રાખો કે -

Quitters never win, and

Winners never Quit.

મેદાન છોડી ભાગી જનારા ક્યારેય જીતતા નથી. અને જીતનારા ક્યારેય મેદાન છોડી ભાગી જતા નથી. તમે કેવા છો? મેદાન છોડી ભાગી જનારા છો કે મેદાનમાં દૃઢતાપૂર્વક મુસીબતો સામે લડતાં લડતાં ધ્યેયને સિધ્ય કરનારા છો? યાદ રાખો : બાહુબળવાળા કરતાં ય મનોબળવાળાની જીત થાય છે. ઉઘમ અને ખંત તો કામધેનુ જેવા છે. ખંત રાખી ઉઘમ કરશો તો 'અગમ ઓર્ન - એને પાય જી' ની કાવ્યપંક્તિ સાચી પડશો. તમે અશક્ય શક્ય કરી શકો છો. **Be Optimist.** આશાવાદી રહી, દૃઢ નિર્ધરિ

રાખી સફળતા મળતાં સુધી પ્રયત્ન કરતા રહો, તમે જીતશો જ. તમારે જીતવું જ પડશે. નિર્ણય કરો : I Will Win. બસ, પછી દૃઢ સંકલ્પ શક્તિથી આશાવાદી થઈ કામ કરો. જીત તમારી જ છે.

૫૩. નાનાની મોટાઈ

એક મરાಠી વાતાને આધારે શ્રી હરિશંક્રે લખેલું એક દણાંત યાદ આવે છે. સમજવા જેવું ને અનુસરવા જેવું છે. એટલે સ્મૃતિને સહારે વધ્ઘટ સાથે વાત લખું છું. પાત્રોનાં આલેખન સંપૂર્ણ રીતે મારાં છે :

આધેડ ઉમરનાં નર્મદાબેનને એક દિવસ છાતીમાં દુઃખાવો થયો. એકલાં દવાખાને ગયાં. પતિ તો એમના કરતાંય નિર્બિજ મનના હતા, એટલે એમને કશી ચિંતા ન કરાવી. દવાખાનામાં તો દર્દીઓની ખાસ્સી લાંબી લાઈન હતી. ઊભાં રહ્યાં લાઈનમાં . એટલામાં એક પ્રૌઢ ઉમરના ખાન સાહેબ અને એમનાં પત્ની એક દર્દી બાઈને રીક્ષામાં બેસાડીને જરા ગભરાટભર્યા આવ્યાં. ઈમર્જન્સી કેસ જાણી ડૉક્ટરે એમને તરત અંદર લીધાં. દર્દીને

અંદર સુવાડી ખાન સાહેબ ચિંતાભર્યા ચહેરે બહાર આવી બેઠા. સૌં સહાનુભૂતિપૂર્વક એમનો જોઈ રહ્યાં. હજ આટલી સહાનુભૂતિભરી માનવતા આપણા લોકોમાં બચી છે, એટલે જગત સાવ અકારું નથી લાગતું. સૂકા ભઠ રણમાંય ક્યાંક મીઠી વીરડી હોય છે એ જ મોટું આશ્વાસન છે. બાકી તો કરોડોના કૌભાંડકરો વચ્ચે સારા માણસનું જીવવું દોખલું બની જાય. થોડીવાર પછી બારણું બૂલ્યું . ખાનનાં પત્ની બહાર આવ્યાં. ખાનને કહે : ‘માજુને હવે સારું છે.’ ખાને શાંતિનો શાસ લીધો. એટલામાં ડૉક્ટર પણ બહાર આવ્યા. ખાન સાહેબ પાસે જઈને એમને શાબાશી આપી. કહે : ‘તમે બહુ સમયસર માજુને લઈ આવ્યા, એટલે માજ બચી ગયાં.’ ખાનસાહેબે અલ્લાહના શુકરગુજરાત કર્યા. દરમિયાન નર્મદાબેને ખાનને પૂછ્યું હતું : ‘તમારા મા છે?’ ખાને કહ્યું હતું : ‘ના, બહેન, પડોશી છે. બિચારાં એકલાં જ છે. ઓચિંતો છાતીમાં દુઃખાવો થઈ આવ્યો. જેથી અમે બે તાત્કાલિક એમને રીક્ષામાં અહીં લઈ આવ્યાં. ખુદાની મહેરબાની બેન, બાકી એકલા માજુનું શુંય થાત?’

‘હા ભાઈ, ભગવાન તમારું સારું કરશો.’ નર્મદાબેને કહ્યું. એટલામાં નર્મદાબેનનો નંબર આવ્યો. ડૉક્ટરે તેમનો કાર્ડિયોગ્રામ લીધો. કહે : નોર્મલ છે. પણ કાળજી રાખવી જોઈએ બા, ચિંતા ના કરશો’. નર્મદાબેનને ય ‘હા...શ’ થઈ. એ બહાર આવ્યાં ત્યારે પેલા ખાન સાહેબને અને એમનાં પત્નીને થોડીવાર

માટે ધેર જવું હતું. ગુંચવાતાં હતાં : ‘પેલા દર્દી પાસે કોને મૂકીને જાય?’ નર્મદાબેન વાત પામી ગયાં. એમણે કહ્યું : ‘હું થોડીવાર માજુ પાસે બેસું છું. તમે બને શાંતિથી ધેર જઈ આવો. ડોકટરે મારી તબિયત બહુ સારી છે એમ કહ્યું છે.’ ખાન સાહેબે અને એમનાં પત્નીએ આભારવશ નજર એમની સામે કરીને કહ્યું : ‘થોડીવારમાં ચા પીને આવીએ છીએ બેન.’ નર્મદાબેન કહ્યું : ‘શાંતિથી જઈ આવો.’ પછી નર્મદાબેન દર્દાના પવંગ પાસે જઈને બેઠાં. થોડીવારે નર્સે આવી એક ગોળી આપી. કહે : ‘આ ગોળી માજુને ગળાવી દો.’ નર્મદાબેને સહેજ ઠંડોળ્યાં ત્યારે માજુએ આંખ ખોલી. નર્મદાબેન સામે તાકી રહ્યાં. કેટલી બધી આભારવશતા, લાચારી અને એકલતાની પીડા હતી એ આંખોમાં! પોતાનું એકાકીપણું માણસને ક્યારેક સાલે તો ખરું જ. નર્મદાબેને માજુને માથે હાથ ફેરવ્યો ત્યારે એમણે આભારભરી નજરે ને સ્વજન સરખાભાવે નર્મદાબેનનો હાથ એમના હાથમાં લીધો. ત્યાં જ ખાનસાહેબ અને એમનાં પત્ની બારણું ખોલી અંદર આવ્યાં. ત્યારે બે અજાણી આધેડ બાઈઓનું આ મિલન એમને ગંગા યમુનાના સંગમ જેવું પવિત્ર લાગ્યું!

ખાનસાહેબ અને એમનાં પત્ની નર્મદાબેન માટે પણ ચા લઈ આવ્યાં હતાં. રોજ બપોરે ચા ના પીએ તો જેનું માથું હુંખતું હતું એ નર્મદાબેન આજે આ સત્કાર્ય કરવાના ઉત્સાહમાં ચા પણ ભૂલી ગયાં હતાં, અને ચા વગર એમનું માથું ય હુંખતું નહોતું!

ચા પીતાં પીતાં ખાનસાહેબ અને એમનાં પત્ની સાથે વાત કરતાં નર્મદાબેન જાણ્યું કે આ પતિ પત્નીને કોઈ સંતાન નહોતું. એકલાં જ હતાં. પણ સેવાભાવી એવાં હતાં કે રસ્તે જતાં ય આવાં સારાં કામ કરે. સજજનોને નાત જાત કે કોમના ભેદભાવ હોતા નથી. સત્કાર્ય કરવાં એ જ સજજનોની બંદગી કે પ્રાર્થના હોય છે. પછી તો નર્મદાબેન પણ રોજ રોજ જુદા જુદા નજીકના દવાખાનામાં જઈ જરૂરીયાતમંદોને મદદ કરતાં રહ્યાં ને પોતાનો સમય સેવાકાર્યમાં વ્યતિત કરવા લાગ્યાં.

નર્મદાબેનના બે દીકરા ને એક પરણેલી દીકરી હતાં. બધાં પરદેશ હતાં. દેશમાં પતિપત્ની એકલાં જ હતાં. ક્યારેક એ વિચારતાં : “અમે બંને પણ હવે પાંકું પાન થવા આવ્યાં. શું અમારી દશા પણ આવા સ્વજનહીણા દર્દી જેવી જ થશે?” આમ વિચારતાં એમની આંખો ઉભરાઈ જતી. પણ આવા દુઃખીયાની સેવા કરતાં કરતાં એમના હૈયાની હિંમત વધી ને જીવન જીવવાની એક નવી દસ્તિ એમને મળી. પોતાની એકલતાના દુઃખની સાચી ઔષધિ એમને મળી! પણ પ્રશ્ન એવો થાય છે કે ગાંધીજી જેવા મહામાનવના દેશમાંય આ નર્મદાબેન કે પેલા ખાન-દંપતી જેવાં સેવાભાવના ધરાવનાર લોકો કેટલા? નરસિંહ મહેતાએ તો સદી પહેલાં ગાયું કે “વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે.” પણ પરાઈ પીડ જાણનાર આ દેશમાં કેટલા છે? અત્યારે તો ચારેબાજુ સત્તા અને પૈસા માટેની દોડધામ છે. નીતિ ને નેવે મૂકી

ભલભલા ઉચ્ચ સ્થાનોએ બેઠેલા લોકો કૌભાંડો કરી કરોડો એકઠા
કરે છે અને વિદેશની બંકોમાં અબજો રૂપિયા જમા કરાવે છે!
પછી આ દેશનો ઉધ્યાર ક્યાંથી થાય? પછી ગરીબી કેવી રીતે
હટે? પહેલાં ગાંધીજીના સમયમાં લોકો સેવા માટે જીવતા ને
આજાદી માટે મરતાં હતાં. પણ આજે લોકો સેવાને નામે સત્તા
પામે છે ને પછી એ સત્તાનો ઉપયોગ અનીતિ, અનાચાર અને
કૌભાંડો કરી દેશના લોકોને રોટી, કપડાં અને મકાન જેવી જીવનની
પ્રાથમિક સુવિધાથીય વંચિત રાખે છે. કવિના શબ્દોમાં કહું તો -

“છે ગરીબોના કૂબામાં તેલ ટીપુંય દોહલું,
ને શ્રીમંતોની કબર પર ધીના દીવા થાય છે!”

જે દેશમાં આજાદી માટે મરી ફીટનારા લાલા લજપત્રાય,
બાલગંગાધર ટિણક, વીર સાવરકર, ભગતસિંહ, સુભાષચંદ્ર,
ગાંધીજી, સરદાર પટેલ કે રવિશંકર મહારાજ જેવા અનેક મહાન
સપૂતો પાક્યાં ત્યાં જ યેન કેન પ્રકારેણ ગાઢી પામી, બેનામી
સંપત્તિના સહારે, શરાબ અને સુંદરીમાં રમમાણ રહેનારા સ્વાર્થિય
રાજકારણીઓ કૌભાંડો કરી લીલા લહેર કરે છે ને આમ જનતા
ટાકે પ્રૂજે છે ને તાપે બળે છે! પણ ફૂટપાથના સૂનારા ક્યારેક
જાગશે - તો??!! એવો ડર કોઈનેય નથી લાગતો શું? ક્યારેક એ
જાગૃતિ બીજું ઇજિમ કે લિંબીયા તો નહિ સર્જે ને? ભગવાન
એવો દિવસ ન લાવે. પણ આ બધું જોઈ જાણીને જ કદાચ કવિ
ઉમાશંકરથી લખાઈ ગયું હશે :

મોટાઓની અલ્પતા જોઈ થાક્યો,
નાનાની મોટાઈ જોઈ જવું છું !

સાચું છે, પોતાનું પ્રધાનપદું તો જીવનભર માટે પાંકું કરી જ
રાખે, પણ પાછળ પોતાનાં સંતાનોની ગાદીનીય પાકી વ્યવસ્થા
કરનારા આ કહેવાતા મોટા માણસો કરતાં ખાન દંપતી અને
નર્મદાબેન જેવાં નાનાં માણસોની મોટાઈ વંદનીય છે. જીવનમાં
ક્યારેક મળતાં આવી સાચી મોટાઈવાળા માણસો ભર ઉનાને
વેરાનમાં વડલાની છાયા જેવાં શીતળ અને પાવનકારી છે.

૫૪. ધર્ય તે થૌવન

એક નવયુવાન બે-ગ્રાણ વર્ષ માટે પરદેશ ભણવા જઈ આવ્યો. સામાન્ય નીચલા માધ્યમ વર્ગનાં એનાં માતા પિતાએ બહુ તકલીફ વેઠીને દીકરાના ઉજ્જવલ ભાવિ માટે એને પરદેશ મોકલેલો. ગયો ત્યારે તો દીકરો પણ સાવ સીધો સાદો ડાખ્યો છોકરો હતો. પણ પરદેશ જઈને આવ્યા પછી એને મનમાં જરા ખુમારી ભરાઈ. ‘હું કંઈક છું,’ એવો ગર્વ એને થયો. પણ એને બિચારાને ક્યાંથી ખ્યાલ હોય કે હવે તો ગામની ભાગોળે જઈને આવે એમ લોકો પરદેશ જાય છે ને આવે છે.

દીકરો પરદેશ જઈ આવ્યો એનો માતા પિતાને અનહં આનંદ હોય જ. બિચારી માતાએ વિચાર્યુ કે ‘મારા દીકરાને જાંબુ બહુ ભાવે છે,’ એટલે એ જાંબુની સીજન નહોતી તોય જેમ

તેમ કરીને ક્યાંકથી માત્ર બે જાંબુ લઈ આવી ને દીકરાને ખાવા કહ્યું : ‘લે બેટા, આ બે જાંબુ છે. ખા. વધારે ના મળ્યાં.’

દીકરો કહે : ‘બા, આ તો ગ્રાણ જાંબુ છે!’ માતાએ બહુ સમજાવ્યું કે ‘જાંબુ માત્ર બે જ છે’, પણ દીકરો ન માન્યો. કહે : ‘ના ગ્રાણ છે!’

આ બધો તાલ એના બાપા બેઠા બેઠા જોતા હતા. દીકરો ન જ માન્યો ત્યારે છેવટે એ બોલ્યા :

“હા બેટા, તારી વાત ખરી છે. જાંબુ ગ્રાણ છે, તારી બાને ગણતાં નથી ફાવતું એટલે એ ‘બે જાંબુ છે’ એમ કહે છે. પરદેશના નવા ગણિતનો એને શું ખ્યાલ હોય? લાવ જાંબુ મારી પાસે” કહી પિતાએ પોતાના હાથમાં બે જાંબુ લીધાં. પછી કહ્યું : ‘જો બેટા, તારી ગણતરી પ્રમાણે ગણીએ. આ એક...’ કહી પોતાના મોંમાં એક જાંબુ મૂક્યું અને ‘આ બે’ કહી બીજુ જાંબુ પોતાની પત્નીના મોંમાં મૂક્યું. પછી કહે : ‘હવે ત્રીજુ રહ્યું તે તું ખાઈ જા.’

પરદેશ ભણી આવેલો છોકરો ખસીયાણો પડી ગયો. કારણ કે હકીકતમાં તો એકેય જાંબુ બાકી નહોતું જ રહ્યું. એટલે એને ખાવાનો તો પ્રશ્ન જ નહોતો.

પિતાએ શેખી મારતા દીકરાને વગર કહે પણ યોગ્ય પાઠ ભણાવી દીધો!

માટે જ આજના યુવાનોને કહેવાનું કે તમારામાં ઘણી

શક્તિ છે જ. એને યોગ્ય માર્ગ વાળી ભાવિ કારકિર્દીનો સંગીન પાયો નાઓ. મિથ્યાભિમાનમાં રાચી, બીજાને તમારાથી ઉત્તરતા કે ઓછી બુદ્ધિના ગણશો નહિ. આ દેશના લોકો કદાચ ઓછું ભણેલા હશે, પણ ઓછું ગણેલા નથી.

એક ગંગલમાં મેં લઘું હતું :

મને યુવાનોની મસ્તી ને તંદુરસ્તી ગમે છે,
ધરીક સ્વચ્છંદ એનો ને મનમાની ય ગમે છે!

હા, મસ્તી ને સ્વચ્છંદ યુવાનો નહિ કરે તો કોણ કરશે? યૌવન એટલે ઉત્સાહ, આનંદ, ઉન્માદ, તલસાટ, તરવરાટ, મહત્વાકંક્ષા, સાહસ, શક્તિ અને આદર્શ. આવો થનગનતો યુવાન ક્યારેક મસ્તી પણ કરી નાખે તો શું થયું? એ કુદરતી છે. જો કે એ વાત સાચી કે સંસાર - સાગરમાં વેગે ધ્સમસતી જીવનનૈયાને સંયમનું સુકાન પણ હોવું જ જોઈએ, નહિ તો નાવ કોઈક ભેખડે ભટકાઈને ભાંગી જાય, દૂબી જાય. કવિ નાનાલાલે કહ્યું છે કે ‘યૌવન શોભે છે સંયમથી અને સૌંદર્ય શોભે છે શીલથી.’ સ્વાશ્રય અને સંયમ એ બે શીલનાં ફેફસાં છે. એટલે યુવાનો સંયમી ને સ્વાશ્રયી હોવા જોઈએ. બાકી, યુવાન માટે કોઈ પણ સિદ્ધિ મોટી નથી. The word impossible is not found in my dictionary નો નેપોલીયન મંત્ર યુવાનો માટે જ છે. કોઈ પણ મહાન પ્રામિના પાયામાં જે તે દેશનો યુવાન જ હશે. -

પુરુષાર્થ જ પારસમણી છે. પુરુષાર્થ યુવાન હિમાલયનેય હસતાં હસતાં આંબી જઈ શકે. સાચો યુવાન દઢ મનથી, સ્થિર ડગલે જીવનપથ પર આગળ વધતો રહે છે, કારણ એ જાણો છે કે -

કદમ અસ્થિર હો એને કદી રસ્તો નથી જડતો,
અડગ મનના મુસાફરને હિમાલય પણ નથી નડતો.

અડગ મનવાળો યુવાનો તો ‘યા હોમ કરીને પડો ફેટેહ છે આગે’ ના સંકલ્પ-બળથી મંજિલ તરફ અવિરત કૂચ કરે છે. પોતાના માર્ગમાં આવેલા આલસ પર્વતને અવગણીને નેપોલિયને કહેલું : ‘આલસ છે જ નહિ’. માર્ગમાં આવેલી આવી મોટી અડચણના અસ્તીત્વને પણ નહિ સ્વીકારનાર નેપોલીયનનું લશ્કર એની દોરવણી નીચે ખરેખર આલસ પાર કરી ગયું! મહાન બનવા સર્જિયલ યુવાન પણ આ રીતે ‘ડગલું ભર્યું કે ના હઠવું, ના હઠવું’ માં માને છે. ‘મન હોય તો માળવે જવાય’ એ કહેવતને સૌથી વધુ ચરિતાર્થ યુવાનો જ કરી શકે. A will Will find a way એ સુગરે નવયુવાન જાણો - અજાણો અનુસરે જ છે. એના ઘટમાં તો ઘોડા થનગને છે અને અણાઈનું ઓરં કરવાની એને તમના છે. શક્તિના ઝોત સમો યુવાન માને છે કે -

પંની પેટીમાં પારસ છે પડ્યો,
વાવરી જાણો તે બડભાગિયો.

પણ યુવાનોનો માર્ગ હંમેશા ફૂલોની પથારી સમો નિર્જંટક તો નહિ જ હોય. અરે, બહુધા તો એ કાંટાની કેરી જ હશે. પણ

ત્યારે ય યુવાન તો અજબ ખુમારીથી ગાતો હશે :

હું ભર્મ કરું બ્રહ્માંડને, ડોલાવું દુનિયાને લાતથી,
તાબે કરું ત્રણ લોકને, આકાશ તોડું હાથથી,
હંકે ગજાવું સૃષ્ટિને, ગ્રહની ગતિ ખાળી શકું.

ઉપજાવી અજીની ફૂકથી દુનિયા બધી બાળી શકું!

પોતાની તાકાત પર મુસ્તાક રહેનારો આવો યુવાન વિસર્જન કરે
તોય નવસર્જન માટે જ. અને કર્મણે વાધિકારેષુ મા ફલેષુ કદાચન
ના ગીતા ભાખ્યા મંત્રને રટતો એ નિષ્ફળતામાંય failure are
the pillars of success સૂત્રમાં શ્રદ્ધા રાખી સમાજનાં સુખ,
શાંતિ ને સમૃદ્ધિ માટે High, higher and still higher ના
મંત્રને જપતો ‘નિશાચૂક માફ, નહિ માફ નીચું નિશાન.’ ના
આદર્શ સાથે આગળ ને આગળ વધે છે. કારણ, એ તો માને છે
કે-

રૂઝવે જગના જખ્મો, આદયને પૂરાં કરે,
ચલાવે સુષ્ટિનો તંતુ, ધન્ય તે નવયૌવન.

વળી પ્રારબ્ધને પડકારતો ને પુરુષાર્થને બિરદાવતો યુવાન જાણે
છે કે -

સફળતા જિંદગીની હસ્તરેખામાં નથી હોતી,
ચણાયેલી ઈમારત તેના નકશામાં નથી હોતી.

આમ ઉઘમનું મહત્વ સ્વીકારતો યુવાન કહે છે કે ‘સિદ્ધિ તેને જઈ
વરે, જે પરસેવે નહાય.’ માત્ર ઈચ્છાનું કશું જ મહત્વ નથી, એટલે

તો ઉદ્યમેન દિ સિધ્યાન્તિ કાર્યાણિ ન મનોરથૈ : | ની વાતમાં યુવાનને
વિશ્વાસ છે. જીવનને યજ્ઞ માનતો યુવાન કહે છે કે -

કર્તવ્યમય જીવનને સ્થળ ને કાળ શા?
હસતાં રહે છે ફૂલડાં ગમે તે પ્રસંગ હો.

અને જવાની જવાની જ છે, જતી જ રહેવાની છે એમ સમજતો,
Time & Tide wait for no man ના મર્મને પકડી યુવાન
પ્રત્યેક પળનો સદૃપ્યોગ કરી આગળ વધતો વધતો પોતાની જાતને
જ કહે છે :

ચલ ચલ રે નવજવાન, ચલ ચલ રે નવજવાન.

તું કહના મેરા માન માન, ચલ રે નવજવાન.

તું આગે બઠ જા, આફિતસે લડે જા;
આંધી હો યા તુર્ફાન, ફિટા હો આસમાન,
રૂકના તેરા કામ નહિ, ચલના તેરી શાન,
ચલ ચલ રે નવજવાન, ચલ ચલ રે નવજવાન!

૫૫. સીમાબદ્ધ નથી શાણી

ભગવાન બુધના જીવનના ઘણા પ્રસંગો બોધ લેવા જેવા હોય છે. એવા એક પ્રસંગની આજે વાત કરીએ.

પોતાના શિષ્યો સાથે બુધ ધર્મ અંગેની વાતો કરી રહ્યા હતા, ત્યારે એક અજાણ્યો સાધુ આવ્યો અને એમના પગે પડી કરગરતો બોલ્યો : “પ્રભુ, આપ તો મહાજ્ઞાની છો, જ્યારે હું તદ્દન અબુધ અને અજ્ઞાની છું. મારામાં કશી બુધ્ધિ જ નથી. એટલે આપને પ્રશ્ન પણ કેવી રીતે પૂછી શકું? પણ પ્રભુ, આ અજ્ઞાનીને આપનો શિષ્ય જાણી કશો બોધ આપો, તો મારું જીવન સાર્થક થાય.”

ભગવાન બુધ નવા આવેલા શિષ્યની બુધ્ધિક્ષા, સાચી રીતે સમજી ગયા અને જ્ઞાન માટેની એની સાચી ઘાસ પામી

ગયા. એટલે અર્ધબીજી આંખે એ સાધુ સામે થોડીવાર જોઈ રહ્યા, બસ જોઈ જ રહ્યા અને ચમત્કાર થયો હોય તેમ થોડીવારમાં પેલો પગે પડેલો અબુધ શિષ્ય ઉભો થઈ ગયો. એની આંખમાંથી આનંદનાં અશ્વુની ધાર વહેવા લાગી ને હસતો નાચતો એ બોલી ઉઠ્યો : ‘વાહ મારા પ્રભુ, મારા પર આપે ઘણી મોટી કૃપા કરી.. આપની કૃપાથી હું ઘણું બધું પામીને ધન્ય થયો... મારો ફેરો સફળ થયો પ્રભુજી, પ્રજામ. આપની દયા પામી હવે હું આપની રજા લઉં છું..’ વગેરે કહેતો આનંદવિભોર બની એ સાધુ ચાલવા માંડ્યો!

એના ગયા પછી શિષ્ય આનંદે બુધને પૂછ્યું : “પ્રભુ, આ શો ચમત્કાર થયો? અમે નિત્ય આપની પાસેથી ઘણો બધો બોધ સાંભળીએ છીએ તોય આટલો આનંદ થાય એવું તો કશું પામતા નથી, અને આ અજાણ્યો સાધુ જે પોતાની જાતને અબુધ કહેતો હતો તે આપના કશા જ બોધ વગર, થોડી જ વારમાં ઘણું બધું પામી ગયો? આમ કેવી રીતે બને? કે પછી આ માણસ પાગલ હતો?”

ભગવાન બુધે મંદ સ્મિત કરતાં કહ્યું : ‘બેટા આનંદ, ઘોડા ચાર પ્રકારના હોય છે’.

‘ક્યા ક્યા પ્રકારના પ્રભુ?’ આનંદે આતુરતાથી પૂછ્યું, ત્યારે બુધે વિગત સમજાવતાં કહ્યું : “એક પ્રકારનો ઘોડો અડિયલ હોય છે. એને ગમે એટલા ચાબુક મારો પણ ચાલે જ નહિ,

ઉલટો પાછો પાછો હટે.” બીજા પ્રકારના ઘોડા એવા હોય છે જે ચાબુક મારો ત્યારે ચાલે, એને થોડી થોડી વારે ચાબુક મારતા રહેવું પડે... ત્રીજા પ્રકારના ઘોડા એવા હોય છે જે ચાબુકનો અવાજ સાંભળીને ચાલવા માંડે અને ચોથા પ્રકારના ઉત્તમ ઘોડા હોય છે જે માત્ર ચાબુક જોઈને જ દોડવા માંડે!”

બધાં શિષ્યો આભા બની તથાગત સામે જોઈ રહ્યા, ત્યારે એમણે કહ્યું : ‘આ પોતાને અભુધ કહેતો અજાણ્યો શિષ્ય ચોથા પ્રકારના તેજસ્વી ઘોડા જેવો હતો. એ ગુરુની નજરની વાણીનો બોધ પામી ધન્ય થઈ ગયો.’ ભગવાન બુદ્ધનું આ દસ્તાંત તો આપણા નિત્યના વ્યવહારમાં અનેકવાર અનુભવીએ છીએ. કારણ કે આ ચારેય પ્રકારના માણસો આપણને અવારનવાર ભટકાયા જ કરે છે. કોઈ ચપળ માણસ ઈશારે સમજી જાય અને બીજો ઠોઠ નિશાળિયો ઘંટના નાદેય ત્યાંનો ત્યાં જ બેસી રહે! વહેતી નદીનો બધા એકસરખો લાભ થોડા જ લઈ શકે છે? કોઈ ઘડો ભરીને પાણી લઈ જાય, તો કોઈ ખોબો ભરીને જ સંતોષ માને. નદી તો બધાં માટે સરખી જ છે, પણ પ્રામ કરનાર પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જ એમાંથી મેળવી શકે. એક જ ગુરુ પાસે ભણતા વિદ્યાર્થીઓ બધા એક સરખી વિદ્યા પ્રામ કરતા નથી. ‘ગુરુજી શીખવે એક રીતે ગુડી જડ બેઉને, ગ્રહણ કરવે શક્તિ દે ના, નવ ઓછી કદી કરે.’ તો પણ કોઈ વિદ્યાર્થી ફર્સ્ટ કલાસમાં પાસ થાય અને એનો કોઈ સહાધ્યાયી હંફિતો હંફિતો મુશ્કેલીથી વૈતરિણી

પાર કરે!

અને આ માત્ર વિદ્યાર્થીની વાત નથી. જીવન વ્યવહારની વાત છે. આપણા રોજ બરોજના અનુભવમાં આવતા માણસોની આ વાત છે. દરેક પોતાના ગજા પ્રમાણે ગ્રહણ કરે. વળી કોઈએ ક્યારેય એવું માની લેવાની પણ જરૂર નથી કે આપણો ઘણું જ્ઞાન મેળવી લીધું અથવા આપણે ઘણા બુદ્ધિશાળી છીએ.

કારણ કે આપણો ખૂબ ભજ્યા છીએ. આ અર્થમાં ફાધર વાલેસનું એક દસ્તાંત યાદ આવે છે. સાંભળો :

ફાધર વાલેસ પાસે એક વિદ્યાર્થી ઘણાં વર્ષ ગણિત શીખ્યો. આખરે કોઈ પુરો થયો. ત્યારે શિષ્યે સ્વાભાવિક રીતે જ બોટ્યો : ‘સાહેબ, હવે હું ભણી રહ્યો ને? મેં ગણિતનું બધું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લીધું ને?’ જવાબમાં ફાધર સહેજ હસ્યા. પછી કહે : ‘મારી સાથે આવ.’ ફાધર શિષ્યને એક લાયબ્રેરીમાં લઈ ગયા. ત્યાંથી ગણિત વિષેનું એક પુસ્તક એના હાથમાં આપ્યું. કહ્યું : ‘જો’. શિષ્યે થોડાં પાનાં ફેરવ્યાં. ‘અરે! આમાં તો ગણિત વિષે અવનવી અગાધ હકીકતો છે!!’ શિષ્ય આશ્ર્ય પામતો વિચારી રહ્યો. ત્યાં જ ફાધરે ગણિત વિષયક બીજો ગ્રંથ આપ્યો, પછી ત્રીજો આપ્યો! શિષ્ય તો આભો બની દેખતો જ રહી ગયો! ત્યારે ગુરુએ કહ્યું : ‘બેટા, ગભરાઈશ નહિ, આ બધું મને પણ નથી આવડતું. કોઈનેય બધું ના આવડે. બેટા, જ્ઞાન અસીમ છે. પિપાસુને એ સતત જીવનભર મળતું રહે.’ કોઈ પૂર્ણ નથી. છતાં પૂર્ણતાને પામવાનો પુરુષાર્થ

કરવામાં જ માણસની મોટાઈ છે.’

બુધનો અજાણ્યો શિષ્ય કાંઈક પામીને ગયો ને ખુશ થયો, છતાં એ પ્રબુધ્ય નહોતો થયો, અપૂર્ણ જ હતો. ફાધરનો શિષ્ય પણ ગણિતશાસ્ક્રમાં ઘણું પામ્યો હતો, પણ એ પૂર્ણ નહોતો થયો. જ્ઞાનની સીમા જ નથી. માટે જ તો કવિ કહે છે :

અજરામરવત् પ્રાજ્ઞો વિદ્યામર્થ ચિત્યેત् ।

અથર્ત્વ પોતે અજર અને અમર છે એમ માનીને ડાખા માણસે સતત વિદ્યા પ્રામ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેવું જોઈએ. સાચા વિદ્વાનનું આ જ લક્ષણ છે. બુધે પણ બુધ્યત્વ પામ્યા પછી પોતાની (પૂર્વ) પત્ની યશોધરાને કહ્યું હતું : “સીમાબધ્ય નથી શાણી, આપણું રાજ્ય આટલું.” - જ્ઞાની માણસ (બુધ)ના રાજ્યને કૃત્રિમ સીમા ક્યાંથી નાદે? એને માટે ‘મેકમોહન’ લાઈન ન હોય. કારણ કે

વિદ્વાનઃ સર્વત્ર પૂજ્યતે ।

૫૭. પરદમો ભયાવહ:

એક દણાંત સાંભળેલું. એ વાંચીને તમે ય જરા હળવા થાવ. અલબતા, રજુઆત મારી રીતે છે. સાંભળો :

એક દંપતી. અધેડ ઉંમર તો બંનેની થઈ હશે. એક દિવસ સાંસારિક વાતો કરતાં બંને બેઠાં હતાં. વાત વાતમાં પત્નીએ પતિને પૂછ્યું : ‘હું મરી જાઉં તો તમે શું કરો?’ કેવો દુઃખદ સવાલ?! બિચારો પતિ શું જવાબ આપશે એમ આપણાને થાય. પણ આ પતિ કાંઈ પત્નીથી ગાંજ્યો જાય તેવો નહોતો. ખરેખર તો બંને જણ અડબંગ હતાં. પત્નીના પથ્થરદિલ સ્વભાવને પતિ સારી રીતે જાણતો હતો. એટલે જરાય દુઃખ, દર્દ સંકોચ વિના એણે હળવાશથી જવાબ આપ્યો : ‘પ્રિયે, તું મરી જાય તો હું પણ મરી જાઉં.’ પત્ની તો પતિનો જવાબ સાંભળીને ખુશ ખુશ થઈ ગઈ.

એને થયું : ‘મારા પતિને મારા માટે કેટલો બધો પ્રેમ છે. મારા વિના જરાય ચાલે જ ના ને... વાહ, મારું જીવન ધન્ય છે.!’ આવા શોખચલ્લીય તરંગોમાં રાચતી અને ખુશ થતી પત્નીએ પછી ધીરે રહીને પોતાના કહ્યાગરા કંથને પ્રેમથી બીજો સવાલ કર્યો. એ બોલી : “હે, હું મરું જાઉં તો તમે ય મારા મર્યાના આધાતથી મરી જાવ? ખરેખર?!”

‘ના’, પતિએ ગંભીર થઈને જવાબ આપતાં કહ્યું : ‘આધાતથી નહિ, આનંદને કારણે મરી જાઉં. બહુ આધાતની જેમ બહુ આનંદથી પણ માણસનું હાર્ટ ફેર્લ થઈ જાય છે. સમજ? તારા મર્યાના આનંદમાં મારું હાર્ટ ફેર્લ થઈ જાય!’

આ સાંભળીને પત્ની તો આનંદના આકાશમાંથી હતાશાની ધરતી પર આવી ગઈ. તેણે વિચાર્યું : ‘હે! મારા પતિ મારાથી એટલા બધા દુઃખી છે કે હું મરું તો એમને હાર્ટ ફેર્લ થઈ જાય એટલો બધો આનંદ થાય?!’ વાત તો પુરી થઈ. પણ જોયોને પતિ-પત્નીનો પ્રેમભાવ?

આવી જ એક બીજી વાત કરું :

એક પતિ-પત્નીની જુગલ જોડીનું રગશિયું ગાહું ચાલતું હતું. બંને વચ્ચે ચડભડ તો રોજ થાય. ક્યારેક વાત થોડી વધી ય જતી. પણ આમ પાછાં બંને સમજુ હતાં, એટલે વિચારે કે ‘એ તો આમ જ ચાલે.. સંસાર છે... નરમ ગરમ થવું પડે.’ ને પાછો એમનો સંસાર નરસિંહ મહેતાની વહેલની જેમ ડગુમગુ ડગુમગુ

ચાલે.

એવામાં એક દિવસ બંને જણ જરા પ્રેમગોળિ કરતાં બેઠાં હતાં, ત્યાં જ પત્નીને પોતાની અનિવાર્યતા પતિને સમજાવવાની ઈચ્છા થઈ. એટલે પોતાનું મહત્વ બતાવવા અને પતિ - મુખેથી ‘ખ... મા ખ... મા’ સાંભળવા એણે પતિને વ્હાલથી પૂછ્યું : ‘હે બબલાના બાપા, હું મરી જાઉં તો તમે શું કરો?’ પતિએ જરાય વિચાર કર્યા વગર જવાબ આપ્યો : ‘તું મરી જાય તો હું ગાંડો થઈ જાઉં.’ પત્ની તો પતિનો જવાબ સાંભળીને ખુશ ખુશ થઈ ગઈ. ‘જોયું ને? મારાં વગર ગાંડા થઈ જવાનો વખત આવે?! હું કાંઈ સામાન્ય પત્ની થોડી જ છું?’ પણ પછી તરત પત્નીએ બીજો સૂચક સવાલ કર્યો :

‘પણ હું મરી જાઉં તો તમે બીજાં લગ્ન તો ના કરો ને?’ અને પતિ તરફ નકારમાં જવાબ મળવાની આશાએ પત્ની એના મુખ તરફ અધિરાઈથી તાકી રહી!

પણ પતિએ ધડ દઈને ધડાકો કરતાં કહ્યું : ‘ગાંડાનું કાંઈ કહેવાય નહિ. એ ગમે ત્યારે ગમે તે કરે!’ બિચારી પત્નીની આશાના મિનારા કડડભુસ થઈ ગયા. પતિના જીવનમાં પોતાની મહત્ત્વાના મહેલ બાંધતી એ સમજ ગઈ કે ‘આમને તો મારા મરવાનું કશુંય દુઃખ નથી.’ એ કશાય ગાંડા ના થઈ જાય. મારા મર્યાદી ઉલટા ખુશ થાય.

આવાં દાંપત્ય જીવનો હોય ત્યાં પતિ પત્નીનો સંસાર

કેવો નિર્માલ્ય હોય? લાકડે માંકદું વળગ્યું હોય તેમ જેમ તેમ કરી અવતાર પુરો કરવા મથતાં પતિ પત્નીનાં સંતાનો ય ક્યાંથી સુખ પામતાં હોય?

બાકી, આપણાં આદર્શ તો રામ અને સીતા છે. પરસ્પરના સુખે સુખી ને દુઃખે દુઃખી એવાં દંપતી જ સંસારની શોભા છે. મહેલનાં સુખ છોડી પતિ સાથે વનની વિકટ વાટે પડે એ સીતા અને પત્ની વિના યજ્ઞ પૂર્ણ કરવા એની સોનાની મૂર્તિ બાજુમાં રાખી યજ્ઞ કરતાં એકપત્નીત્રાતા શ્રીરામ આપણા આદર્શ છે. રાજા-રાણી હોવા છતાં સમયની કપરી કસોટીએ ચઢેલાં નળ-દમયંતીને વનમાં ભટકવાની વેળા આવી હતી. તોય પતિ-પત્ની સાથે જ વનમાં ભટકતાં હતાં. એવાં અસંખ્ય દણ્ણાંતો આપણી નજર સમક્ષ છે. આર્યોની આ વીરભૂમિમાં પતિ અને પત્ની અભિનંદની છે, એક વિના બીજું અપૂર્ણ છે. આ દેશમાં તો કૃષ્ણ અને રાધા અભિન છે. રાધા વિનાના કૃષ્ણની કલ્યના ય ન થઈ શકે. અને કૃષ્ણ વિના રાધા??! એક કાણાર્ધ માટે પણ રાધા કૃષ્ણ વિના ન જ જીવી શકે. નહોતી જ જીવી. રાધા ને કૃષ્ણ એટલે શુદ્ધ, નિઃસ્વાર્થ અલૌકિક પ્રેમની પાવનમૂર્તિ! રાધા ને કૃષ્ણ એટલે પ્રેમનો પારાવાર!

આજકાલ ટેલીવીઝનના ભયંકર હૂમલામાં ઘરેઘરમાં શંભુમેળા જેવા કાર્યક્રમોની બોલબાલા રહે છે. નટીઓનાં અર્ધનરીન દેહનાં પ્રદર્શન અને બિભત્તસ ભાષા તથા ચેનચાળા

ખાસ કરીને યુવાનોના મનને બહેકાવી મૂકે એ શક્ય છે. એટલે આ સમય સૌએ સાવધ રહી ઉત્તમ પસંદગી કરી મનોરંજન મેળવવાનો છે. બાકી, ચારિશ્ચ ઘડતર માટે ટી.વી.નો ઉપયોગ ભાગ્યે જ થાય છે. દેશ વિદેશની માહિતી કે નવા જ્ઞાનની ક્ષિતિજો ઉઘાડતા કાર્યક્રમો પણ ટી.વી. કે રેડિયોમાં હોય છે. પણ દૂધ કરતાં દારુ સહેલાઈથી વેચાઈ જતો હોય છે! માટે વડીલોએ સાવધ રહી યુવાનોને સાચે માર્ગ જવાનું દિશા સૂચન કરવું ઘટે. સ્વર્ધમ નિધનન શ્રેયઃ પરધર્મો ભયાવહઃ । (સ્વર્ધમાં ભરણ વધારે સારું, પણ પરધર્મ ભયંકર છે.) એ ગીતાવચન સમજી કર્મ કરવામાં જ આપણું હિત છે એ સૌએ સમજી લેવા જેવું સત્ય છે.

૫૭. ટોલિયા ટાળી રાખશે

આચાર્ય પ્રધુભ્ન સુરિએ ટાંકેલું એક ટૂંકું દણાંત યાદ આવે છે. મને બહુ ગમ્યું હતું. મારી રીતે તમને ય એ વાત જરા વિગતે કહું. સાંભળો :

મોઘપુર ગામે બસ ઉભી રહી. એમાં પાંચ પેસેન્જર ચઢ્યા. ત્રણ જણા જરા સુધડ હતા. એક સીટ પર બેઠા. પાછળ ચઢેલાં એક વયોવૃદ્ધ માજુ સાથે એક નાનો છોકરો હતો. ઇ સાત વર્ષનો છોકરો હશે. કદાચ માજુનો પૌત્ર જ હશે.

માજુએ પેલા ત્રણે સુધડ સજજનોને વિનાંતી કરી : ‘ભઈલા, આ છોકરાને જરા બેસવા દો. પેલી બાજુ થોડી જગા છે. ખસો તો છોકરો બેહી હક્કો. હું તો ઉભી રહીશ. પણ આ પોઈરાને ઉભા રહેવાનું નહિ ફાવે.’

પણ પેલા ત્રણ સુધડ સજજનો - પછી ખબર પેલી કે એ શિક્ષકો હતા - એમને છોકરો ગંદો ગોબરો લાગ્યો. પોતાના ઉજણે લૂગડે ડાઘ બેસે એવા ડરથી એમણે સૂચયું : ‘ત્યાં જ ઉભાં રહો માજુ, અહીં ભીડ ના કરશો.’ માજુએ નિઃશ્વાસ નાખ્યો, પણ ખમી ગયાં. એક હાથે ઉપરનો સણિયો જાલી, બીજા હાથે છોકરાને પકડીને માજુ હાલતાં તેલતાં ઉભાં રહ્યાં. પણ પેલા શિક્ષકોની માણસાઈ ન જાગી. કવિ ઉમાશંકરની પેલી પંક્તિ : ‘હું માનવી માનવ થાઉં તો યે ધણું’ બહુ જાણીતી છે. કદાચ આ શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને આ પંક્તિનો મર્મ સમજાવ્યો ય હશે. પણ એ મર્મ એ પોતે તો નહોતા જ પામ્યા! માનવ થવાનું કાંઈ સહેલું છે કે? સમાજમાં પશુતા જ સર્વવ્યાપી છે. માનવતા તો ક્યાંક અનુભવવા મળે તો મળે! બાકી, પશુતા જથ્થાબંધ દેખાય છે. ગામડાના ઉબડ ખાબડ માર્ગ કૂદ્યાં, પછડાતી, દોડતી પેલી બસ એકાદ કલાક ચાલી હશે, ત્યારે પેલાં માજુને ઉત્તરવાનું ગામ આવી ગયું. માજુની પાછળ પેલા ત્રણ કેળવણીકારો ય ઉત્તર્યા. માજુ તો ઉત્તરીને છોકરાને લઈને નિરાંતે છાંયડે બેઠાં. ત્યારે પેલા ત્રણ જણે ઈન્કવાયરીમાં જઈને પૂછ્યું : ‘સિંહપરાની બસ ક્યારે મળશે?’ ઈન્કવાયરીવાળાએ નિસ્પૃહતાથી કહ્યું : ‘સવારે નવ વાગે.’ પેલા ત્રણ જણ તો નિરાશ થઈ એક બીજા સામે જોવા લાગ્યા : ‘અરે રે, આ અજાણ્યા ગામડામાં રાત ક્યાં કાઢીશું? સાંજ તો પડવા આવી છે.’ આવી ચર્ચા કરતા હતા એ પેલાં

માજુએ સાંભળ્યું. ઉઠીને એ વૃદ્ધા એમની પાસે ગયાં ને લાગણીપૂર્વક કહ્યું : ‘ચંતા ના કરતા ભઈલા, મારે ય સિંહપરે જ જવું છે. ને લેવા મારો ગગો હમણાં ટ્રેક્ટર લઈને આવહે. તમેય એમાં આવી જજો.’ પેલા સંસ્કારદાતાઓ છોભીલા પડી પરસ્પરની સામે સામે જોઈ રહ્યા! માજુએ વગર જાણે ય જાણે ડામ દીધો! જેના છોકરાને જગા નહોતી આપી તે બાઈની માણસાઈ જોઈ માસ્તરો શરમાઈ ગયા!

ટ્રેક્ટર થોડી વારમાં જ આવ્યું. માજુ ને છોકરો ચઢી ને ગોઠવાઈ ગયાં. એમણે પેલા ત્રણને ય બૂમ મારી : ‘આવી જાવ ભઈલા બધા ય. ઘણી જગા છે.. થોડીવારમાં જ સિંહપરા પહોંચી જઈશું.’

શરમાતા સંકોચાતા પેલા ત્રણ જણ ટ્રેક્ટરમાં બેઠા. બીજો રસ્તો જ નહોતો. બાકી એમના મનમાં તો થયું : ‘આપણે એક નાના છોકરાને ભાડાની બસમાં નહોતો બેસવા દીધો જ્યારે માજુએ પેલા ભાયડાઓને પોતાના ટ્રેક્ટરમાં બેસાડ્યા!’ સિંહપરા આવ્યું ને બધાં ઉત્તર્યા. માજુએ કહ્યું : ‘ભઈ, ઘેર આવો બધા. થાક્યા હશો... ચા પીને જજો.’ શિક્ષકો તો માજુના એક પછી એક થતાં ઉપકારના માર્યા માસ્તર જેવા ‘બિચારા’ બની ગયા! લાંબુ વિચાર્યાવિના એ સૌ માજુને અનુસર્યા. ખાસ્સી વિશાળ ઓસરીમાં બધા બેઠાં. ત્યાં તો માટલાનું હંડુ પાણી અને પછી ચાના કપ આવ્યા. પેલા ત્રણેયને તુલસીમસાલાની ચા પીને હાશ થઈ અને

થાકે ય ઉત્તર્યો પછી બધા જવા કરતા હતા ત્યારે માજુએ કહ્યું : ‘કામ પતાવીને અહીં જ આવજો. રાતે ક્યાં જશો? અહીં જ સઈ રહેજો. ઘણી જગા છે મારા ઘરમાં અને મારો દીકરો તમને મૂકવા આવે છે હોં.’ માજુની મોટાઈ આગળ પેલા ત્રણ તો સતત નાના બનતા જતા હતા! જતી વેળા ત્રણે માજુને પગે પડી ગયા ને બોલ્યા : ‘માજ માફ કરો... અમારી ભૂલ થઈ. અમે તમારી પાસેથી આજે સાચી મોટાઈનો મોટો પાઠ શિખ્યા, આશીર્વાદ આપો મા...!’

માજુએ ભાવથી ઓવારણાં લઈ ત્રણેયને ‘સુવા આવજો હોં’ કહી વિદાય આપી. સાથે પોતાના દીકરાને મૂકવા ય મોકલ્યો!

માજુની સાચી મોટાઈના દર્શન તમને ય થયાં ને? એક અશિક્ષિત, વૃદ્ધ, ગામઠી બાઈએ ભણોલા, પોતાને સંસ્કારી માનતા, સમાજના ઘડવૈયાઓને સાચી મોટાઈનો પાઠ વગર બોલે ય પોતાના માનવતાભર્યા વર્તન દ્વારા શિખ્યો. એ પાઠ એમને એવી રીતે શિખવા મળ્યો કે જીવનભર એ ભૂલી ન શકે. ‘મોટાઈ મોટા નર તણી આપોઆપ કળાય...’

કોણ શિક્ષિત? જેણે એક નાના છોકરાને ભાડાની બસમાં બેસવાની જગા ન આપી તે શિક્ષકો શિક્ષિત કે અનુપકારી અજાણ્યાઓને પોતાના ટ્રેક્ટરમાં લઈ જઈ, ચા પાણી કરી સુવા આવવાનું નિમંત્રણ દેનાર પેલાં વૃદ્ધ, નિરક્ષર, માજ શિક્ષિત? અરે, કોભ પામતા શિક્ષકોને માજુએ તો કહ્યું હતું : ‘ભઈલા,

બસની વાત તો બસ હારે જ વહી ગઈ. એ ભૂલી જવાની. તમ તમારે વગર સંકોચે સુવા આવજો હોં. ગગો ઢોલિયા ઢાળી રાખશો.’ અને ખરેખર ત્રણ જણા રાત્રે માજુને ઘેર જ વાળું કરીને સૂઈ ગયા!

બીજે દિવસે માજુને ઘેર ચા પીને સવારની બસમાં ઘેર જવા નીકળેલા પેલા શિક્ષકોના કાનમાં માજુનું પેલું વિવેકભર્યું ઈજન - ‘ગગો ઢોલિયા ઢાળી રાખશો’ તો સતત પડવાતું હતું ને એમને પોતાની અલ્પતા અને માજુની મહાનતાનું ભાન કરાવતું હતું.

લોકશાહીના ઓઠા હેઠળ કાવા દાવા કરી દિલ્હી પહોંચેલા ને સતાની ખુરશીઓ બેંચી અશ આરામમાં રાચતા પેલા દેશ-સેવકો (!) ને તો ગામડાંની ગોદમાં જીવતાં આવાં સેંકડો ઉદાર હૃદયી દેશવાસીઓની મહત્ત્વાને મહાનતાની જાંખી ય ક્યાંથી થાય? અનિષ્ટોના અખાડાબાજોને ઈષ્ટની અનિવાર્યતા ક્યારે સમજાશે? કદાચ જ્યારે સમજાશે ત્યારે બહુ મોદું થયું ગયું હશે. જનતાના કરોડો ને અબજો રૂપિયા અકારણ વેડફી નાખતા બ્રષ રાજકારણીઓ આજાદીનો સાચો સ્વાદ લોકોને લેવા જ નહિ દે!

સ્વામી વિવેકાનંદ કહેતા : ‘આપણને મનુષ્ય બનાવે તેવો ધર્મ હોવો જોઈએ. આપણને મનુષ્ય બનાવે તેવી કેળવણી હોવી જોઈએ.’

નરસિંહ મહેતાની વાત થોડી ફેરવીને કહું તો “સાચા

સાંસદ તેને કહીએ જે પીડ પરાઈ જાણો રે.” આવો કોઈ સાંસદ કે સત્તાધારી દેખાય તો કહેજો.

આપણા સાંસદો અને દેશસેવકોએ આવું કશુંય નહિ વાંચ્યું હોય? કે ખુરશી માણસ પાસેથી એની બધી માનવતા છીનવી લેતી હશે?

૫૮. હે નાગરજનો...!!

ગુણવતંભાઈ એટલે શહેરના સંસ્કાર-પુરુષ. એ એટલા ભલા અને સેવાભાવી કે એમનું નામ જ 'ગુણવંતભાઈ ગુણાનુરાગી' પડી ગયેલું. એક સારા, સાચા અને નિઃસ્વાર્થ લોકસેવક તરીકેની એમની પ્રતિજ્ઞા ઘણી ઊંચી હતી. નાગરિકોનાં સુખ, શાંતિ, ચેન અને આરોગ્ય માટે એ પોતાનાથી બનતું બધું જ કરતા - અલબત્ત, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે. એકલો માણસ કેટલું કરી શકે? અને આ સ્વાર્થી સમાજના લોકો બીજાને માટે ક્યાં સમય કે સાથ આપવા નવરા છે? છતાં સારા કામમાં સાથીઓની અપેક્ષા રાખ્યા વિના 'એકલો જાને રે' ના સિદ્ધાંતને અનુસરી ગુણવંતભાઈ શક્ય તે બધું જ કરતા. એમાં પોતાની શારીરિક અને આર્થિક મર્યાદાઓ પણ નડે જ. છતાં થાય એટલું એ કરતા જ. માટે એમના બોલનું વજન પણ પડતું.

નવરાત્રીના તહેવારો નજીક હતા. ગુણવંતભાઈ જાણતા હતા કે હવે લોકો નવરાત્રીને માતાની પૂજા, અર્થના ને સેવાના

દિવસો તરીકે નથી ઉજવતા, પણ માની ભક્તિના નામે ન કરાવાના કામ પણ કરે છે. ભક્તિને બદલે પોતાની આસક્તિને ય યુવક-યુવતીઓ પોષે છે. અલબત્ત, એમાં થોડા સારા ને સાચા ભક્તો હોય છે તે પણ બદનામ થાય છે. લોકો સમૂહમાં સહેલાઈથી સ્વચ્છંદી અને ઉચ્છુંખલ બની ઉદ્ધતાઈ આચરે છે અને નિર્દોષો હેરાન થાય છે!

ગુણવંતભાઈનો એ અનુભવ હતો કે જ્યાં સમાજના મોટા ભાગના લોકો આખલાઈ આચરતા હોય અને બીજા મને કમને એમની દાંડાઈને સાથ આપતા હોય કે એમનું વર્તન ચલાવી લેતા હોય ત્યાં એમને સુધારવાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ જ જાય છે. છતાં હિમત હારી બેસી રહે એ ગુણવંતભાઈ નહિ. પ્રયત્ન તો કરવો જ. ફળ મળે ન મળે અથવા મોટું પણ મળે. જો કે પ્રયત્ને ખલુ માનવાઃ એમ માનતા ગુણવંતભાઈને શ્રદ્ધા હતી કે વાવીએ તે ક્યારેક ઊગે તો ખરું જ. વૃદ્ધ માણસ આંબો વાવે તો એનાં ફળ એનાં સંતાનો તો ખાય જ. માટે વૃદ્ધોએ ભાવિ પેઢી કેરી ખાય એ માટે પણ ગોટલા વાવવા જ જોઈએ. આ વિચારધારાવાળા ગુણવંતભાઈએ નવરાત્રી પહેલાં વર્તમાનપત્રોમાં એક લેખ લખ્યો, જે બધાં જ પ્રતિષ્ઠિત વર્તમાનપત્રોએ સારી રીતે હાઈલાઈટ કરી છાય્યો પણ ખરો.

નાગરિકોને સલાહ આપતો નીચેનો કટાક્ષ-લેખ ગુણવંતભાઈએ નિવેદનરૂપે લખ્યો :

હે નાગરિકો,

આપણા શહેરનાં ભાવિ નાગરિકો અને દેશના ભાવિ નેતાઓ જેવા યુવક-યુવતીઓ આગામી નવરાત્રીમાં મોડે સુધી ગરબે ઘૂમવાનાં છે. ગરબો તો ટીક, પણ એ બહાને એ લોકો સેંકડોની સંખ્યામાં રાત્રે સ્વચ્છંદતાથી ઘૂમી શહેરની પોળો ને ગલીઓમાં પણ શોર બકોર મચાવશે તથા લોકોની ઊંઘ હરામ કરશે. એમને ટોકવાની તમે હિંમત ન કરશો, નહિ તો અપમાન કે જઘડો થઈ જશે. આમાંથી ઉગરવા હે શાણા નગરજનો, તમે નીચેનાં સૂચનોનો અમલ કરશો એવી વિનંતી :

‘હમણાં તમે માંદા ના પડશો. નહિ તો તમારી માંદગીમાં તમારી રાતની ઊંઘે ય હરામ થઈ જશે. ડૉક્ટરે આપેલી ઊંઘની ગોળીઓ ય તમને આ સમયે ઉંઘાડવા સર્મર્થ નહિ નિવદે! કારણ કે તમારી આસપાસ ધમધમતું ગરબાનું ઘોંઘાટિયું સંગીત કે લાઉડ સ્પીકરમાંથી મોટે અવાજે નીકળતા બરાડા તમને તમારા પલંગમાં ય જંપવા નહિ દે!

‘તમે સીનીયર સીટીઝન હો, વયોવૃદ્ધ હો અને મહામુશ્કેલીએ થોડું ઊંઘી શકતા હો તો પણ ઉપરના કારણોસર, જુનીયર સીટીઝનો જવાંમદ્દિના માન ખાતર થોડા દિવસ ઊંઘવાનું છોડી પથારીમાં પડ્યા પડ્યા. ‘ઢોલી તારો ઢોલ બાજે.. ઢોલ બાજે... કે ઠમ ઠમ બાજે ઢોલ’.. ના કાનફાડુ ઘોંઘાટ સાંભળતાં સાંભળતાં રાત ટૂંકી કરો.

તમે વિદ્યાર્થી હો અને પરીક્ષા બહુ નજીક હોય તો પણ તમારે આ ઘોંઘાટ તો સહન કરે જ છૂટકો. એમનાં ભજનોને કારણે માતાજી તમને વધારે માર્ક્સ અપાવશે એવી શ્રદ્ધા રાખો.

ગરબા-ગાયકોના સ્વૈરવિહારમાં દુખલ ન કરો. નહિ તો...!

‘તમે રાતપાળીની નોકરી કરીને રાત્રે બે વાગે ઘેર આવી માંડ સૂતા હો ત્યારે આ ગરબા તમારી ઊંઘ હરામ કરી નાખી આખી રાતનો ઉજાગરો કરાવે છે’ એવી ફરિયાદ કરી વગર કારણે અપ્રિય ન થતા, કારણ કે એથી વળે કંઈ નહિ. એના કરતાં ઊંઘ ન આવે તો મા અંબાની સુતિ પથારીમાં પડ્યા પડ્યા કરશો તોય કાયાનું કલ્યાણ થશે. કળિયુગમાં તો ભક્તિનો મોટો મહિમા છે એટલું ય નથી જાણતા?

આને અવાજનું પ્રદૂષણ માનતા હો અને એથી કાન બહેરા થઈ જશો એવું ધારતા હોય તો Thank God, આવતા વર્ષથી એ બહેરાશને કારણે તમને કશો જ અવાજ નહિ સંભળાય. પછી બધા શોર બકોરમાંથી તમને મુક્તિ જ મળશે ને? “આ તો Blessing in disguise છૂપા આશીર્વદ કહેવાય”

આમ, ગુણાનુરાગી ગુણવંતભાઈએ લોક-હિતાર્થે ઉપરનો લેખ વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોમાં આપ્યો છે અને એ પત્રોના તંત્રીઓએ પણ એને સારું કવરેજ આપ્યું છે. જોઈએ આગામી નવરાત્રીમાં ગરાબાના આયોજકો પર એની શી અસર થાય છે. જો કે ગુણવંતભાઈના કહેવા મ્રમાણે તો આમાં ઘણાં બધાંના આર્થિક હિતો પણ સમાયેલાં હોય છે, એટલે આ પ્રશ્ન જરા પેચીદો છે. આમાં તમે - તમે પોતે - કાંઈ ફાળો આપી શકો? હે નગરજનો! જાગો ને સમયનો સાદ સાંભળો : ઠમ ઠમ બાજે ઢોલ!

